

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ÖRTMECE SÖZ VARLIĞI:
ANLAMSAL VE BİÇİMSEL BİR ANALİZ ÇALIŞMASI**

Ali ÇATIK

**Danışman
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT**

MANİSA-2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum Türkmen Türkçesinde Örtmece Söz Varlığı:Anlamsal ve Biçimsel Bir Analiz Çalışması adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13/07/2023

ALİ ÇATIK

ÖZET

Çalışmanın birinci bölümünde insanın evrimine ve toplumun evrimine yer verilmiştir. Bu bölümde çeşitli çalışmalardan alınan görüşlere ve örneklere de yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca tabunun tanımına da yer verilmiştir. Tabu tanımından sonra mitoloji, tabu, din ve senkretizm tanımını yer verildikten sonra toplumların örtmece sözcükleri nasıl ortaya çıkardıkları incelenip örnekler verilmiştir. Birçok toplumda yer alan örtmece sözcüklerin nasıl ortaya çıktığı incelenip örneklere yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca tezde yer alan araştırma konuları da tek tek incelenmiştir. Bu tez konularının araştırma yapısı ve eski Türk kaynaklarında yer alan örnekleri başlık altlarında verilmiştir. Araştırma yapılırken nasıl bir yol izlendiği örnekler ile desteklenerek gösterilmiştir. Başta Dîvân-u Lugâti't-Türk olmak üzere önemli eski kaynaklar incelenmiş ve örtmece tanımına uyan sözcükler çalışmalar içerisinde belirtilmiştir. Bu başlıklar incelenirken diğer Türk lehçelerinden çalışmalara ve örneklere de yer verilmiştir. İkinci bölümde Türkmenistan, Türkmen adının oluşumu, Türkmen alfabesi ve Türkmen edebiyatı hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde Türkmen edebiyatının kökeni, oluşumu ve evreleri tek tek ele alınarak incelenmiştir. Belli başlı Türkologların yaptığı çalışmalar örnek olarak eklenmiştir. Türkmen adının oluşumu hakkında yazılan makaleler üzerinden değerlendirmeler, çalışmalar incelenmiş ve Türkologların görüşlerine yer verilmiştir. Türkmen alfabesi üzerine yapılan çalışmalardan bilgiler alınmış ve güvenilir internet kaynaklarından detaylı bilgiler alınıp eklenmiştir.

Üçüncü bölümde ilk bölümde bilgisi verilen örtmece başlıklarının Türkmence karşılıkları tablolar halinde verilmiştir. Bu karşılıklar Türkmen kaynak kişisi tarafından verilmiş olup daha sonra bu bilgileri destekleyici bilgiler kaynakça gösterilerek belirtilmiştir. Ayrıca kaynak kişilerin bulunduğu eyaletler tablolarda belirtilmiştir. Bu başlıklar altında Türkmen atasözleri-deyimlerine tablolar halinde yer verilmiş ve diğer Türk lehçelerinden örnekler verilerek bulunan örtmece sözcüklerin kökenine ve anlamına bakılmıştır. Sonuç bölümünde ise yapılan ve araştırılan birçok çalışma neticesinde elde edilen veriler ve bilgiler ışığında bir sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler; Türkmen Türkçesi, tabu, örtmece, inceleme, atasözü-deyim

ABSTRACT

In the first part of the study, the evolution of man and the evolution of society are included. In this section, opinions and examples taken from various studies are also included. In this section, the definition of the taboo is also included. After the definition of taboo, mythology, taboo, religion and syncretism are included, then examples are given to examine how societies come up with euphemistic words after the definition of taboo is included. How the euphemistic words in many societies appear have been examined and examples have been given. In this section, the research topics included in the thesis are also examined individually. The research structure of the subjects of this thesis and the examples contained in the ancient Turkish sources are given under the heading. It has been shown by supporting examples how a path is followed while conducting research. Important ancient sources, especially *Divan-ı Lügati't-Türk*, have been examined and the words that meet the euphemistic definition have been indicated in the studies. While these titles are being examined, studies and examples from other Turkish dialect languages are also included. In the second part, information about Turkmenistan, the formation of the Turkmen name, the Turkmen alphabet and Turkmen literature is given. In this section, the origin, formation and stages of Turkmen literature are examined by considering them one by one. The studies of the main Turkologists have been added as an example. Evaluations, studies were examined through the articles written about the formation of the Turkmen name and the opinions of Turkologists were included. Information has been taken from the studies on the Turkmen alphabet and detailed information has been taken and added from reliable Internet sources. In the third section, the Turkmen equivalents of the euphemistic titles given in the first section are given in tables. These answers were given by the Turkmen source person and then the supporting information of this information was indicated by showing the bibliography in addition, the states where the source persons are located are indicated in the tables. Under these headings, Turkmen proverbs-idioms have been included in tables and the origin and meaning of euphemistic words found by giving examples from other Turkish dialect languages have been examined. In the conclusion section, a conclusion has been reached in the light of the data and information obtained as a result of many studies conducted and researched.

Keywords; Turkmen Turkish, taboo, euphemism, review, proverb-idiom

TEŞEKKÜR

Örtmece bir toplumun sosyolojik yapısını incelemek açısından oldukça önemlidir. Toplumlar kendi kültürel özellikleri, din kuralları , gelenek ve görenek aracılığıyla farklı örtmece sözcükler oluşturmaktadır. Bu örtmece sözler kimi zaman bir tabu kimi zaman ise totem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamlar ve özellikler çerçevesinde Türkmen Türkçesi örtmece sözler incelenmiş ve bulunmuştur.

Çalışmada kaynak kişilerin verdiği bilgiler not alınmış ve nedenleri sorulmuştur. Bu bağlamda onların dediklerini destekler nitelikte bilgiler aranmış ve metinler incelenmiştir. Verilen örneklerden hareketle diğer Türk lehçelerinde bulunan örnekleri araştırılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışma da birçok örnek bulunmuş ve Türkmenistan halkının ve konuşurlarının örtmece sözcükleri nasıl oluşturduğu, neden ne şekilde kullandıkları bulunmuştur.

Gerek tez çalışmamın başında nasıl yol izlemem gerektiğini gösteren, kaynak bulmamda yardımcı olan gerekse eğitim hayatımda desteğini, bilgisini ve tecrübesini benden esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Ferhat KARABULUT' a ; beni bugünlere getiren ve daima destekleyen annem Saime ÇATIK, babam Hüseyin ÇATIK'a ve kardeşim Arda ÇATIK'a; her zaman yardımcı olan arkadaşlarıma ve cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK ve aziz şehitlerimize teşekkür ederim.

Ali ÇATIK

Manisa,2023

İçindekiler

KISALTMALAR.....	Xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Konu, Amaç, Kapsam	1
1.2.Yöntem.....	1
1.3. Literatür Taraması.....	4
1.4. Kısıtlılıklar	10
1.5. Tabu	11
1.6. Mitoloji ve Din	18
1.7.Senkretizm.....	22
1.8. Örtmece	23
1.8.1. Oluşumları Bakımından Örtmeceler	28
1.8.2 Örtmece Konuları.....	31
1.8.2.1. Ölüm ile İlgili Örtmeceler	31
1.8.2.2. Beddua/Dua ile İlgili Örtmeceler	34
1.8.2.3. Felaket (Ritüeller)ile İlgili Örtmeceler	37
1.8.2.4. İnanç ve Gelenekler ile İlgili Örtmeceler	38
1.8.2.5. İnsan Tabusu ile İlgili Örtmeceler.....	41
1.8.2.6. Bitki Tabusu ile İlgili Örtmeceler	42
1.8.2.7. Kadınlar ile İlgili Örtmeceler.....	43
1.8.2.8. Edebe Aykırı Kelimeler ile İlgili Örtmeceler.....	45
1.8.2.9. Hastalık ile İlgili Örtmeceler.....	47
1.8.2.10. Atlar ile İlgili Örtmeceler	51
1.8.2.11. Hayvanlar ile İlgili Örtmeceler	51
1.8.2.12. Evlilik ya da Aile ile İlgili Örtmeceler	54
1.8.2.13. Organlar ile İlgili Örtmeceler	57
1.8.2.14. Din ile İlgili Örtmeceler	58
1.9. Türkmenlerin Tarihi ,Dili ve Sosyo-Kültürel Yapısı	61
1.9.1. Türkmen Adının Kökeni Üzerine Görüşler ve İncelemeler	61
1.9.2. Türkmenistan Kısa Tarihi	68
1.9.3. Türkmenlerin Kültürel Değerleri	69
1.9.4. Türkmenistan Cumhuriyeti.....	69
1.9.4.1. Türkmenistan Siyasi Yapısı.....	69
1.9.5. Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı.....	70

1.9.5.1. Türkmen Türkçesi	70
1.9.5.2. Türkmen Edebiyatı	74
1.9.5.2.1. Türkmen Halk Edebiyatı	74
1.9.5.2.2. Klasik Türkmen Edebiyatı.....	76
2. İNCELEME	79
2.1. Örtmecelerin İncelenmesi	79
2.1.1. Konusuna Göre Örtmeceler.....	79
2.1.1.1.Ölüm İle İlgili Örtmeceler	79
2.1.1.2.Beddua/Dua İle İlgili Örtmeceler	79
2.1.1.3.Felaket (Ritüeller) İle İlgili Örtmeceler	98
2.1.1.4.İnanç Ve Gelenekler İle İlgili Örtmeceler.....	102
2.1.1.5.İnsan Tabusu İle İlgili Örtmeceler	112
2.1.1.6.Bitki Tabusu İle İlgili Örtmeceler	120
2.1.1.7.Kadınlar İle İlgili Örtmeceler	126
2.1.1.8.Edebe Aykırı Kelimeler İle İlgili Örtmeceler	133
2.1.1.9.Hastalık İle İlgili Örtmeceler	137
2.1.1.10.Atlar İle İlgili Örtmeceler.....	140
2.1.1.11.Hayvanlar İle İlgili Örtmeceler.....	144
2.1.1.12.Evlilik Ya Da Aile İle İlgili Örtmeceler.....	149
2.1.1.13. Organlar İle İlgili Örtmeceler.....	151
2.1.1.14.Din İle İlgili Örtmeceler.....	152
3.SONUÇ	158
4.KAYNAKÇA	162

KISALTMALAR

D.L.T.: Divan-ı Lügat'it-Türk

T.T.S.: Türkmence-Türkçe Sözlük

VB.: Ve Benzeri

TrmT.: Türkmen Türkçesi

BKZ.: Bakınız

1.BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Konu, Amaç, Kapsam

Çalışmanın konusu Türkmen Türkçesi örtmecelerdir. Türkmen Türklerinin günlük hayatta; cenaze, düğün, at günleri vb. merasimlerde, atasözlerinde, hayatlarını şekillendiren belli inançlar ve belli kalıp cümleler yazılı ve sözlü şekilde kullanılan örtmeceler bulunup incelenmiştir.

Türkmen Türkçesinde bulunan örtmece sözler tespit edilerek bu sözcüklerin sözlükteki anlamına bakılmış; örtmece sözlerden hareket ile günlük yaşam ve eski zamandan kalan belli totem ve inanışlar ile bu örtmece sözlerin ortaya çıkma nedeni araştırılmıştır.

Çalışma kapsamında; insan toplumunun geçmişten günümüze değişimi, eski inanışlar, din, mitolojik unsurlar, tabu; örtmece kavramının tanımı, türleri, örtmececinin oluşma durumları ve nedenleri, çeşitli dillerden örtmece örnekleri; Türkmen Türklerinin sosyal ve kültürel yapısı; günümüz sosyo-kültürel olarak kullanılan örtmeceler saha çalışması şeklinde kaynak kişilerden alınan bilgiler; Türkmen Türkçesi atasözlerinde yer alan örtmece sözcükler ışığında günümüzde yer alan tabular incelenmiştir.

1.2.Yöntem

Tezin ilk bölümünde tabu, din, mitoloji, örtmece ele alınmıştır. Örtmece konusunun içinde birçok farklı konunun ele alınmasının nedeni örtmece oluşumunda bu durumların da etken olduğunu göstermektedir. Bu konuların yanında edebe aykırı kelimeler, atlar, hastalık adları, abartı, inanç ve gelenek, bitki ve meyvelerin çağrışımları gibi birçok konunun da tabu oluşumuna katkı yaptığı görülmektedir. Bu kavramları ele alma amacımız örtmece mantığının içerisinde yer alan gönderici anlamı daha iyi anlamlandırmak ve ortaya çıkarmaktır.

İlk aşamada tabu ve örtmece üzerine makaleler, kitaplar taranmış ve araştırılmıştır. Bu çalışma sonrasında disiplinlerarası literatür araştırması yapılmıştır. Tabu mantığının daha iyi çıkması açısından kaynak kişilerden canlı ses kaydı dahilinde örtmece sözler ve bunların konu bakımından çıkma durumuna göre bilgiler alınmıştır. James Frazer'ın "Altın Dal", "Ruhun Tehlikeleri ve Tabu", Sigmund Freud'ün "Totem ve Tabu" eserleri incelenmiş, hem dünyanın birçok yerinden tabular tespit edilmeye hem de bunların kişilere olan psikolojik altyapısına dair fikir edinmeye çalışılmıştır. Senkretizm örneklerini yansıtan çalışmalardan faydalanılmıştır. Özellikle cümlelerde senkretizm, bazı örtmeceleri doğuran mantığın ne kadar eskilere gidebildiğini göstermek adına dikkate alınmıştır. Bu mantığa örnek oluşturabilecek cümle ve kelimeler örneklendirilmiştir. Din ve mitoloji üzerine birçok kaynak incelenmiş ve görüşler alınmıştır. Türkmen Türkçesi örtmece sözler incelenirken diğer Türk lehçelerinden örtmece sözler araştırılmıştır ve bu sayede bazı anlamların manası ortaya çıkmıştır.

Tabu sözcüklerin ortaya çıkma nedeni toplumsal ya da insan kaynaklı olup olmadığı bakılmıştır. Örtmece sözler genel manada iyi adlandırma ya da kötü adlandırma şeklinde iki gruba ayrılıp incelenmiştir. Bu inceleme sırasında diğer lehçelerden örnekler verilmiştir. Türkmen Türkleri Türk dünyasının bir parçası olduğundan, Türk dünyasından ve dünyanın çeşitli milletlerinden tabular incelenmiş ve bunlar sınıflandırılarak çalışmaya dahil edilmiştir. Bu sınıflandırmanın yapılması, örtmece söz ve sözcüklerin de tespitini kolaylaştırmıştır. Tabu uygulamalarını incelerken tabuları doğuran insan kaynaklı ve toplum kaynaklı nedenleri "yüzey tabaka - derin tabaka" şeklinde ikiye ayrılarak incelenmiştir. Ayrıca tabunun modern toplumdaki etkisini daha iyi anlayabilmek adına tıp alanında yapılmış çalışma ve anketler incelenmiştir. İncelenen anketler ve tıp alanı çalışmalar diğer Türk dünyası yazarları ve internet siteleri de incelenmiştir. Böylece hem toplumda yaşayan tabuların izi sürülmüş hem de senkretizm kapsamında eski inançlara dair işaretler aranmıştır. Tüm bu yöntemlerle çalışmada ele alınan örtmece kavramının ve tespit edilen örtmecelerin incelenmesinin konuyu daha anlaşılır hâle getirmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle Türkiye ve Türk dünyasının yanı sıra diğer ülkelerdeki araştırmacıların ve Türkologların görüşlerine yer verilmiştir. "Güzel adlandırma", "kötü adlandırma" kavramları üzerine durulmuş, özellikle Türkmen Türkçesindeki örtmece sözler üzerine inceleme yaparken neden "kötü adlandırma" kavramının da kullanıldığının

anlaşılması amaçlanmıştır. Günümüze ulaşmış eski Türkçe metinlerden örtmece örnekleri sunulmuştur. Örtmecenin evrensel bir niteliğe sahip olduğunun daha iyi anlaşılması için yabancı ülkelerden insanların kurmuş olduğu web siteleri incelenmiştir. Eski metinler ise hem geçmişte hem de günümüzde Türk topluluklarının kendi arasındaki bağlarını ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu bağların örtmeceye etkisini göstermek için özellikle Dîvân-u Lugâtî't-Türk, Yenisey ve Orhun yazıtlarının Türkmen Türkçesindeki örtmece sözleri anlamakta, bu örtmeceleri mümkünse tarihî süreç içinde değerlendirmekte yardımcı olduğunu belirtmek gerekir. Türkmen Türklerinin sosyo-kültürel yapısı üzerine inceleme yapılmıştır. Türkmen ve Türkiye Türk'ü araştırmacılarından başka Rus araştırmacılarının da Türkmen adının kökenine dair görüşlerine yer verilmiştir. Türkmen tarihi, dili ve edebiyatı özetlenmiştir. Bugünkü Türkmenistan'ın sosyo-kültürel yapısı üzerinde durulmuştur

İkinci bölüme başlarken Türk dünyası üzerine yapılan örtmece ile ilgili tezler incelenmiştir. Türk dünyasında örtmece kavramı ve durumu hakkında söylenilen tanımlara yer verilmiştir.

Örtmece sözler tespit edilirken en önemli ana kaynaklar 'Türkmence –Türkçe sözlük' ve 'Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri'(Deñşdirmeli Türkmen Nakyllary We Atalar Sözi)'olmuştur. Bu sözcükleri bulurken karşımıza çıkan ilk soru, tespit ettiğimiz sözcüklerin örtmece olup olmadıklarıydı. Bunları diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırdık ve Türkmen Türkçesindeki metinlerde nasıl kullanıldığını inceleyip örtmece olup olmadığı yönünde karar kıldık. Bu durumun kesinliği açısından diğer lehçelerden, atasözlerinden ve kaynak kişilerden bilgiler alınmıştır.

İnternet kaynaklarında Türkmen Türkçesiyle yayın yapan haber sitelerini incelenmiştir. Birçok paylaşım sitesinde yer alan güvenilir bilgiler kullanıldığı anlama örnek olabilecek şekilde bulunmuştur. Bu kaynaklara ek olarak bazı Türkmen şarkılar uygulamalar aracılığıyla aranıp bulunmuş örnek olarak gösterilmiştir.

Türkmen Türkçesindeki örtmece sözleri önce listeler hâlinde verilmiştir. Daha sonra bunları tablolaştırılıp ve hangi alanlarda kullanıldığı, güzel adlandırma veya kötü adlandırma olup olmadığı gibi diğer özellikler verilmiştir. Ardından bu örtmecelerin dayandığı kaynakları değerlendirmek için Eski Türkçe metinlerle, Türk lehçelerindeki karşılıklarıyla karşılaştırılmıştır. Bu örtmecelerin işaret ettiği tabuları,

gelenekleri, inanışları ve bunlarla ilgili uygulamaların izini hem Türkmenistan’da, hem Türkiye’de yaşayan Türkmenlerden hem de Türk topluluklarında sürülmüştür. Değerlendirme noktasında düzen bakımından bir karışıklığa yol açmaması için örtmece sözcükler üzerindeki yapı incelemeleri, ses değişiklikleri, ortak sözcüklerin Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde bulunan şekilleri aynı düzen içerisinde ele alınmıştır.

1.3. Literatür Taraması

Çalışmanın konusunu Türkmen Türkçesindeki örtmeceler oluşturduğu için Türkmen araştırmacıların bu konudaki çalışmalarıyla ilgili ayrıntılı bir araştırma yapılmış ve örtmeceyle ilgili yapılmış makale ve kitap çalışmaları tespit edilmiştir. Bu çalışmaların haricinde Türkmen Türkçesinde yayın yapan haber siteleri incelenmiş, ayrıca sözlük taramaları yapılmış ve bazı internet sitelerinde yer alan Türkmen müzikleri araştırılmıştır.

Andre Morali-Daninos, “Cinsel İlişkiler Tarihi” (1974): Eser, pek çok milletin tarihî süreç içerisinde cinselliğe bakış açısı, çeşitli devirlerde cinsellikle ilgili sorunlar, cinsellikle ilgili uygulamalar, tabularla ilişkilendirilebilecek inanışları içermektedir. Eserden cinsellikle ilgili örtmecelerin kaynakları üzerine değerlendirme yapılması adına faydalanılmıştır.

Sigmund Freud, “Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar” (1989): Freud, bu çalışmasında anormal davranışlar üzerinde durmuş ve insanların çocukluk evresinde cinsellikle ilişkisini ele almıştır. Çalışmada, tabu, totemizm, yasak sevi ve bunların kaynakları da incelenmiştir.

L.Sami Akalın ‘Türk Dilek Sözlerinde Alkış ve Kargışlar’(1990): Bu eserde bulunan ön söz araştırma yapılan bir örtmece konusu için kullanılmıştır. Konulara örnek oluşturulacak kelime ve kelime grupları bulunmuş tezde kullanılmıştır.

Talat Tekin ‘Türkmence-Türkçe Sözlük’(1995): Bu eserde kaynak kişilerden alınan bazı Türkmence kelimelerin anlamlarına bakılmıştır. Aktarılan cümleler Türkiye Türkçesi karşılığı verilmiş, örtmece olup olmadığı rahat anlaşılmıştır.

Hülya Arslan Erol, “Tabu ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi” (2002): Makalede tabu kelimesinin kökeni ve anlamı, tabunun dile ve dilin anlam alanlarına

etkisi, Türk topluluklarının inanışları, büyü gibi uygulamaların tabu ve örtmeceye etkisi, tabu kaynaklı çeşitli uygulamalar, çeşitli örtmece sözcükler incelenmiştir.

Kemal Polat, “Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar” (2005): Eser, Kırgızların doğum, ölüm, evlenme gibi konulardaki gelenek ve inanışlarını ele almaktadır. Kırgızların tarihi, yaşadığı coğrafya, atasözleri; kısırlık ve hamile kalmayla ilgili inanışlar; ad koyma, evlenme, sünnet gibi gelenekler ve ölümle ilgili gelenek ve inanışlar (ölüm olayının duyurulması, ağıt yakma, mezar kazma, defin vs.) eserde yer almaktadır. Diğer Türk lehçelerinde kullanım şekillerine örneklenirken faydalanılmıştır.

Ahmet Güngör, “Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine” (2006): Makalede tabu sözünün kökeni ve anlamı açıklanmış, örtmece kavramına dair Türkiye, Türk dünyası ve diğer ülkelerden araştırmacıların görüşlerine dair yer verilmiştir. Tabu türleri de ayrıca ele alınmış, Türk dünyasındaki diğer tabulara temas edilmiştir. Temas edilen konular Türkmen Türkçesi ile karşılaştırılmıştır.

Kerim Demirci, “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine” (2008): Makalede örtmece ve tabu kavramları üzerinde durulmuş; din, cinsellik, boşaltım ve diğer örtmece konuları incelenmiştir. Türkçedeki örtmeceler üzerinde durulmamış, başka dillerden örtmeceler de derlenip incelenmiştir. İncelenen örtmeceler Türkmen Türkçesi karşılığı verilip değerlendirilmiştir.

M.Ali Yılmaz ‘Kazaklarda Batıl İnanışlar’ (2008): Bu çalışmada Kazak Türkleri arasında görülen batıl inanışlar incelenmiştir. Derlenen inanışları konularına göre sınıflandırıp , hangi amaçla ortaya çıktığını saptamaya çalışılmıştır. Ayrıca bu inançlardaki eski inanç izleriyle İslam ve diğer inanç etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak eski zamanlardan bu yana gelen bu inanışlara ilişkin uygulamaların, ebeveynler aracılığıyla nesilden nesile aktararak günümüzde halen geçerliliğini koruyup korumadığı belirtilmiştir. Bu tez çalışmasında diğer lehçelerden örnek alınması açısından faydalanılmıştır.

Seyfullah Türkmen ‘Türkçedeki Örtmece Sözler’(2009): Bu makalede Seyfullah Türkmen Türkiye Türkçesinde yer alan örtmece sözleri belli bir grup ve başlık altında vermiştir. Türkiye Türkçesi söz varlığından bahseden makale örtmece sözlerin tanımı ve bulunması üzerine bilgiler verilmiştir. Eser sonuç kısmında dil ile geli-

şen örtmece sözcüklere yer vermiştir. Ayrıca bu çalışmada günlük konuşmada çok kullandığımız bu tür sözlere ve bunların söylenme sebeplerine dikkat çekilmek istenmiştir. Felaket içerikli konu başlığı altında bu çalışmadan örnekler verilmiştir.

Durmuş Arık, “Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme İle İlgili Uygulamalar Doğum ve Ölüm Örneği” (2010): Makalede örtmecenin tanımı yapıp Türk topluluklarından inanış ve tabulara yer verilmiş, doğum ve ölüm üzerine uygulamalar ve bunlardan kaynaklı örtmece sözler tespit edilip incelenmiştir.

Yaşar Kalafat, Necdet Bayatlı, “Türk Kültürlü Halklarda Alkışlar-Kargışlar” (2011): Kitapta Batı ve Doğu Türk halk inançları ele alınmıştır. Balkanlarda yaşayan Türklerden Afganistan’da yaşayan Türklere kadar geniş bir sahadan alkış ve kargışlar derlenmiştir. Ancak kitabın ana hatlarını daha çok Batı Türklerinin inançları oluşturmaktadır. Yağmur duaları ele alınırken Sibirya ve Orta Asya Türklerinin bu konudaki inanış ve uygulamaları da incelenmiştir.

James Frazer, “Altın Dal I”, “Altın Dal II” (I.Cilt 1991 / II. Cilt 2012): Bu iki ciltlik eserde dünyanın birçok yerinden büyü, batıl inanç, cinsellik vb. konular üzerinden tabu ve tabuya dayalı uygulamalara yer verilmiş, eser, Freud ve Eliot gibi araştırmacıların çalışmalarını da etkilemiştir. Frazer, “ilkel” veya “yabanıl” olarak adlandırdığı toplumların tabularını derinlemesine incelemiş ve onlara çok şey borçlu olduğumuz yönünde düşüncesini ifade etmiştir. Bu inceleme tez için önemli bir fayda sağlamıştır.

Kaşgarlı Mahmut, “Dîvân-u Lugâtî’t-Türk Türk Dili Divanı” (2012): Türk dili ve Türk lehçelerinin bilinen ilk sözlüğü olan eser Fuat Bozkurt yayınından faydalanılmıştır. Dîvân-u Lugâtî’t-Türk ’te yalnız sözcük anlamlarına yer verilmez, aynı zamanda birçok atasözü, deyim, şiir de eserde yer alır yer alan atasözleri bizlere tez açısından kaynaklık etmiş olup aynı zamanda Türk dünyasının bilinen ilk haritası da eserde yer almaktadır. Bu durumdan dolayı birçok eski halklar unsuru içerisinde bulunmaktadır. Divan’da sözcük anlamlarının verildiği sözlük kısmına geçilmeden önce sözlüğün nasıl hazırlandığına dair bilgilerle Türk dilinin gramer bilgileri verilir. Divan’ın önemli özelliklerinden biri de Türklerin İslam öncesi dinî inanç ve geleneklerine ışık tutuyor olmasıdır. Çalışmada, Türk topluluklarında kullanılan örtmeceler değerlendirilirken Divan-ı Lügat’it-Türk’ten de faydalanılmış olup geçmişte kullanılan örtmecelerin az bir kısmına yer verilmiştir. 11.yy’da yazıldığı bilinen Divan’da

yer alan örtmecelerin bugünkü örtmecelerin ortaya çıkışındaki mantıkla aynı olup olmadığının üzerinde durulmuştur. Alkış ve kargış örnekleri tez çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

Ferhat Karabulut, Gulmira Ospanova, “Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi” (2013): Makalede örtmece kavramının tanımı üzerinde durulmuş; Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, Rusça, İngilizce gibi dillerden örtmecelere de yer verilmiştir. Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinden örtmeceler Türkmen Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Mayrambek Orozobaev, “Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı” (2014): Orozobaev’in bu çalışmasında, Kırgızların halk kültürü, tarih boyunca çeşitli dinlerle ilişkisi, halk inanışları, Kırgızların büyü vb.konulardaki anlayışı ele alınmış, Türkmence -Kırgızca söz varlığının tespitine çalışılmıştır

Maksutova, A. A., “Kırgız Tilindeki Ölümgö cana Könül Aytuuga Baylanıştuu Tergöölör” (2014): Maksutova’nın makalesi Kırgız Türkçesindeki ölüm ve başsağlığı ile ilgili örtmeceler üzerinedir. Makalede, Kırgızlardaki ölüm, cenaze, baş sağlığı gelenekleri üzerinde durulmuş ve bunlarla ilgili örtmecelere yer verilmiştir. Örtmece sözleri tespit ederken çalışmamızda Maksutova’nın verdiği bilgilerin yanı sıra örtmecelerden de yararlanılmıştır. Bu verilen örnekler Türkmen Türkçesi ile diğer Türk lehçeleri arasındaki benzerlikleri ya da farklılıkları göstermek için kullanılmıştır.

Adil Ahmedov, “Türki Tilderindeki Tabu Men Evfemizmder” (2015): Bu çalışmada mitoloji ve tabu bağlamında örtmeceler incelenmiştir. Eserde örtmece yerine “güzel adlandırma” anlamına gelen “evfemizm” genel bir kavram olarak kullanılmıştır. Mitoloji ve tabuya dair kapsamlı bilgilerin yer aldığı çalışmada yalnız Kazak Türkçesindeki örtmece sözler değil, diğer Türk lehçeleri de incelenmiştir.

Harun Güngör, Bekir Köylü, “Türk Halk İnanışları Üzerine Notlar” (2017): Çalışmada, şamanizmle ilgili bilgilere yer verilmiş ve bu kavramın tanımı yapılarak eski Türk inanışlarına değinilmiştir. Pek çok Türk topluluğuna ait inanışlara da yer verilmiş; ad verme, albastı, cin vb. konularda adet ve inanışlar incelenmiştir.

Meral Töre ‘Türkmencenin Morfofonolojisi’ (2017): Bu çalışma, Türkmen-
nin edebî eserlerden de yararlanarak Türkmence ek ve sözcüklerde eklenme sırasında
gerçekleşen morfofonolojik nöbetleşmeleri eş zamanlı olarak ortaya koymak amacı-
yla hazırlanmıştır. Taranan eserlerde konumuzla ilgili olduğu tespit edilen örnekler,
cümle içerisinde ve transkripsiyonlu olarak verilmeye çalışılmış. Bununla Türkmen-
cede eklenme sırasında ortaya çıkan morfofonolojik nöbetleşmelerin standart yazım-
da ve konuşma dilindeki farklılıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda eserde
konunun daha iyi anlaşılması için yeri geldikçe ses olaylarının Türkiye Türkçesinde-
ki durumu da değerlendirilmiştir. Bazı örtmece sözcükler ile ilgili örnekler bu tez
çalışmasında bulunmuş ve bulunan örnekler tez çalışmasında atıf yapılarak kullanıl-
mıştır.

Gurbandyrdy Geldiyew ‘Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri (DENEŞDİR-
MELİ TÜRKMEN NAKYLLARI WE ATALAR SÖZ,TÜRKMENÇE - TÜRKÇE
)’(2017): Bu eserde Türkmen atasözleri derlenmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmış-
tır. Bu eserden cümle halinde bulunan örtmeceler tespit edilmiş ve örneklendirmiştir.
Kaynak kişisinden alınan bazı örnek kelimeler atasözlerinde kullanılma şekilleri ör-
nek olarak verilmiştir.

Mamatgul Jureyev, Tohtamurad Kochkarov ‘OĞUZ-NÂME’DE MİTOLOJİK
MOTİFLER ‘(2017): Bu araştırma makalesinde Oğuznameler ve Oğuz boylarının
mitolojik özelliklerine değinilmiştir. Oğuz boylarını kültürel özelliklerine de değ-
nilmiştir. Türkmen kaynak kişisinin vermiş olduğu örnekleri destekler nitelikte ör-
nekler bulunmuştur. Makalede bulunan bazı bilgiler tez ile orantılı şekilde verilmiş
atıf yapılmıştır.

Sigmund Freud, “Tabu ve Totem” (2018): Frazer’in saha araştırmalarını da
kaynak alan Freud, çeşitli toplumlardan örnekleri hasta vakalarıyla birlikte ele al-
maktadır. Totem ve tabu kavramlarını inceleyen Freud, psikanalitik analizlere giriş-
rek psikolojik rahatsızlıklarda totem ve tabuların izlerini sürmektedir.

Tuğçe Burcu Demir’ Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinde
Geçen Dinî Terimlerin Karşılaştırılması’ (2019): Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve
Türkmen Türkçesi atasözlerinde bulunan dinî terimler karşılaştırmalı bir şekilde in-
celenmiştir. Türkçedeki dinî terimleri içeren atasözlerinin hem Türk lehçelerinde
hem de başka dillerdeki dinî terimleri içeren atasözleri ile yapılabilecek olan araştır-

malara bir katkıda bulunmak hedeflenmiştir. Tespit edilecek ortak atasözleri ile Türk ve Türkmen toplumunun dine bakış açılarındaki benzerlikler ile farklı coğrafyalarda olsalar dahi din olgusunun değişmediği ortaya konulmak istenmiştir. Belirlenecek olan farklı atasözlerinde ise yaşanan coğrafyada diğer toplumlarla etkileşim sonucunda atasözlerinde nasıl değişimler olduğu belirlenerek Türkmen toplumunun daha yakından tanınacağı öngörülmeye çalışılmıştır. Türkmen kaynak kişinin vermiş olduğu örnek kelimeler bu araştırma makalesinde örnekleri var ise atıf yapılarak verilmiştir.

James Frazer, “Ruhun Tehlikeleri ve Tabu” (2019): Yazar bu eserde de çok sayıda tabuya yer vermiş, tabu ve uygulamaların sınıflandırılmasını yapmıştır. Eser, eski Mısır’dan yakın dönem Asya toplumlarının inançlarına kadar geniş bir kapsama sahiptir. Frazer’ın bu eserinde asıl tema krallar, rahipler vb. kutsal kişiliklerdir.

Süveyda Şahin ‘Türkmen Türkçesi Kalıp Sözler’ (2019): Bu yüksek lisans tez çalışması, Türkmen Türkçesindeki kalıp sözlerin tanımı, sınıflandırılması, söz varlığı içindeki yeri, anlam bakımından değerlendirilmesi üzerine yapılan bir incelemeyi ve bu incelemenin değerlendirme ve sonuçlarını kapsamaktadır. Bütün Türkçede olduğu gibi Türkmen Türkçesinin de söz varlığı içinde atasözü, deyim, ikileme ve kalıp sözleri barındıran kalıplaşmış dil birimleri vardır. Bu birimlerin içinden atasözleri, deyimler ve ikilemeler üzerine yapılmış pek çok çalışma bulunurken, kalıp sözlerle ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamış, sadece bu çalışmalarda kalıp sözlere kısaca değinilmiştir. Atasözleri ve deyimler ile ilgili yapılan araştırmalarda bu yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır.

Gülsine Uzun, “Kırgız Türkçesinde Ölüm ve Tabu ile İlgili Örtmece ve Tabu Sözler” (2020): Çalışmada örtmecenin tanımı yapıp araştırmacıların görüşlerine yer verilmiş, Kırgız Türkçesindeki ölüm ile ilgili örtmece ve tabu sözler tespit edilip incelenmiştir. Ayrıca makalede hastalık, evlilik gibi konulardaki örtmece ve tabular da tespit edilip aktarılmıştır.

Mayram Orozobayev, Nurgül Moldalieva, “Kırgızcadaki Kurt (Börü) ile İlgili Örtmece Kelimeler” (2020): Makalede, Türk dünyasında kurdun yeri ve önemine temas edilmekle beraber Kırgız Türkçesindeki kurt ile ilgili örtmeceler tespit edilip incelenmiştir.

Harun Güngör, “Türk Din Etnolojisi” (2020): Çalışma, Güngör’ün Türk dünyasını genelinde Türk dini ile ilgili makale, bildiri ve çevirilerini içermektedir. Türk Din Etnolojisi’nde Ak Din (Ak Cang, Burhanizm), Tengricilik, Şamanizm, Hristiyan ve Müslüman Türkler hem tarihî açıdan hem de günümüzü kapsayacak şekilde bilimsel-eleştirel yer almaktadır.

Jared Diamond, “Üçüncü Şempanze İnsan Türünün Evrimi ve Geleceği” (2020): Çalışmada insan ve toplumun evrimini incelenirken faydalanılmıştır. Kitap en baştan başlayarak insanın fiziki evrimini ele almakla kalmamış, insanın yaptığı büyük sıçramada dilin nasıl rol oynadığına, insanların kötü alışkanlıklarına dair evrimci bakış açısıyla değerlendirmeler yapılmıştır. Eserde, aynı zamanda, insanı ve toplumu gelecekte nelerin beklediğine dair yorumlar yer almaktadır.

Yasin Karadeniz, ‘Özbek Türkçesinde Tabu ve Örtmece Sözcükler’(2020) : Çalışmada birçok örtmece başlık incelenirken yararlanılmıştır. Özbek Türkçesinde yer alan örnekleri incelenmiş ve yararlanılmıştır. Karşılaştırmalı olarak yapılan Lehçeler arası örneklendirme çalışmalarında makalenin içerisinde yer alan bilgilerden ve örneklerden yararlanılmıştır.

1.4. Kısıtlılıklar

Çalışmamızı etkileyen kısıtların başında yeterli saha araştırması yapılamaması gelmektedir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla Türkiye ‘de yaşayan Türkmen vatandaşları ile saha çalışması yapılmıştır. Bu saha çalışmasında bütün Türkmen sahasına hakim olunamamıştır. Bu durum tezin kapsamını olumsuz yönde etkilemektedir. Uluslararası salgın sürecinin olumsuz etkisine ayrıca değinmek gerekir. Korona virüsünün yaygınlaşması sebebiyle ülke çapında getirilen kısıtlamalar, kütüphane çalışmalarını ve şehir dışındaki kaynakların tarafımıza ulaştırılmasını geciktirmiştir. Bu nedenle çalışmamız için gerekli kaynakların incelenmesi ve değerlendirilmesi gibi süreçler de uzamıştır. Tez konusu düşünülürken Türkmenistan ‘a gitmek en önemli çalışma alanlarından biriydi fakat salgın nedeniyle bu çalışma gerçekleştirilememiştir. Tezimize başladığımız 2020 yılından sonra, özellikle uluslararası salgının getirdiği olumsuzluklar nedeniyle çalışmamızı tamamlamayı planladığımız süre uzamıştır. Doğal olarak bu süre içerisinde Türkmen Türkçesinde örtmece sözleri sınırlı konularda ele alan çalışmalar yayımlanmıştır. Bu durumun tezimize ayrı bir olumsuz etkisi olmadığı gibi çalışmalarımızda bu çalışmalardan da faydalanılmış, literatür taramasında da

ayrıca ele alınmıştır. Yine literatür taramasında da ifade ettiğimiz üzere bu çalışmalardan habersiz tespit ettiğimiz örtmecelerle benzerlikler bulunması doğaldır. Tespitlerimizin dışında kalan örtmecelere ise ayrıca yer verip çalışmalara atıfta bulunduk.

Araştırma konusu Türkiye Türkçesi olsaydı, sözlük ve metin taraması yeterli gelebilir, bir sözcüğün ya da kelimenin örtmece olduğunu kavrama noktasında zorluk yaşanmayabilirdi. Türk lehçesi de olsa Türkmen Türkçesindeki örtmecelerin tespitini yalnız sözlük ve metinden yapmak kolay değildir. Örtmece sözleri tespit etmek için sözlüklerde olumlu veya olumsuz anlam taşıyan her sözcüğü örtmece kabul etmek doğru bir yöntem olmayabilir. Saha araştırması belli bir seviyede yapılabildiği için gerekli bazı bilgiler elde edilmiştir. Maddî etkenler ve uluslararası salgın süreci Türkmenistan’da saha çalışması yapılmasını engellemiştir.

Çalışmanın tamamlanmak üzere olduğu süreçte yeniden kapsamlı kısıtlamaların gelmesi, çalışma için kaynak kitap temin edilmesini, temin edilen kaynak kitapların tarafımıza ulaştırılmasını geciktirmiş, ayrıca yaşadığımız kişisel sağlık sorunları nedeniyle tamamlama, gözden geçirme aşamaları planlanandan uzun sürmüştür.

Son dönemlerde meydana gelen deprem ve sel felaketi görev yaptığım Şanlıurfa ilinde etkili olması sebebiyle bazı planlanan çalışmalar tahmin edilenden daha uzun ve zor bulunacak şekilde gerçekleşmiştir.

1.5. Tabu

Eski devirlerden beri insan toplum daima merak konusu olmuştur. Bu konu üzerine iki temel konu ortaya çıkmıştır. Evrim ve yaratılışçılık tezleridir. Evrim insan ve maymunun ortak bir atadan evrildiği, insanın çeşitli fiziksel ve biyolojik değişimlerden geçtiği, sonuç olarak da toplum olma aşamasına bu değişimlerin sonunda ortaya çıkan ihtiyaçlarla geldiği görüşündedir. Yaratılışçı ise insanın yaratılışında ve toplum oluşunda teolojik nedenler öne sürer. İnsanın yaratılışında ve toplumun meydana gelmesinde dinî bir temel arayan düşünürler arasında, evrim düşüncesini savunanlar ve karşı olanlar da vardır.

Evrime düşüncesine göre insan ve toplumun değişimi; ‘İnsan veya insanımsıların (hominoid) tarih sahnesine çıkışı 20-25 milyon yıl öncesine tarihlendirilmektedir’ (Şimşek, 2017: 68). 20-‘25 milyon yıllık bir süreç içinde insanlığın hem biyolojik, hem fiziksel hem de

sosyal anlamda bir evrim süreci geçirdiği düşünülmektedir. Homo türünün ilk örneği Homo Habilis'tir (becerikli insan) ve günümüzden yaklaşık 2,5 ile 1,6 milyon yıl arasında Doğu ve Güney Afrika'da yaşamıştır' (Şimşek,2017: 71). Homo Habilis türünün yaşam tarzıyla ilgili olarak Şimşek şu bilgileri kaydetmektedir:

“(...) Homo Habilisler uzmanlaşmış avcılar değillerdir, onlar daha çok hasta ve yırtıcı hayvanların saldırısına uğrayarak yorulan hayvanları yakalayıp tüketiyor ya da leş yiyicilerinin ardında bıraktıkları artıklarla besleniyorlardı.” (Şimşek, 2017: 71). İnsanın aile ağacında Homo Habilis türünden sonra Homo Erectus, yani “dik insan” gelmektedir. Homo Erectus, fiziksel yapısı itibariyle Homo Sapiens'e çok benzediği ve dik yürüdüğü düşünüldüğü için bu adı almıştır. Günümüzden 1.8 milyon yıl önce yaşadığı düşünülmektedir (Başoğlu, 2010: 344).

Homo Erectusların ardından Homo Sapiensler gelmektedir. Skybreak, “bilge insan” demek olan Homo Sapiens'in günümüzden 200.000 yıl önce Afrika'da evrimleştiğini, 50.000 yıl önce Avrupa ve Ortadoğu coğrafyasına yayıldığını ayrıca gittiği her yerde diğer türlerin yerini aldığını belirtmektedir (Skybreak, 2010: 195-196).

Homo Sapiens türünün ilk temsilcileri iptidaî idi. Yapılan araştırmalarda bu türün ilk temsilcilerinden günümüze ulaşmış el sanatı ürünü bir nesneye veya kemikten aletlere rastlanamamıştır (Diamond, 2018: 32). Bu türün daha ileri aşamalara geçmesi ancak 10 bin yıl önce olmuştur. Harari şu bilgileri vermektedir: “Tarıma geçiş M.Ö 9500-8500 yıllarında Güneydoğu Türkiye, Batı İran ve Levant bölgesinin tepelik arazisinde, düşük bir hızda ve sınırlı bir coğrafi alanda başladı. Buğday ve keçiler yaklaşık M.Ö 9000'de, bezelye ve mercimek 8000, zeytin ağaçları M.Ö 5000, atlar 4000 ve üzüm 3500 yıllarında evcilleştirildi.” (2015:90). İnsanların bu evrimleri geçirmesinde coğrafya ve iklimin rolü oldukça önemlidir. Bulundukları coğrafya ve iklim onları bazı şeyleri öğrenmeye itmiş ve geliştirmiştir.

Diamond bu durum ile ilgili şöyle;

“Farklı kıtalardaki tarihsel gelişmeleri karşılaştırmaya girişirken M.Ö 11.000 yılından başlamak uygun olur. Bu tarih yaklaşık olarak dünyanın birkaç bölgesinde köy hayatının başladığı, Amerika kıtalarına, tartışmaya yer bırakmayacak biçimde, ilk insanların yerleştiği, Pleyistosen Bölüm'ün ve son Buzul Çağı'nın sona erdiği, jeologların Dördüncü Dönem dedikleri dönemin başladığı tarihlere denk gelmektedir. Bu tarihten sonra birkaç bin yıl içinde hiç değilse dünyanın bir bölgesinde bitki ve hayvanlar evcilleştirilmeye başlandı”

(Diamond,2018:29) demektedir.

Diamond ‘a göre insanların modern insana doğru atılımı Cro-Magnonlarla birlikte olmuştur. Diamond bu duruma ‘büyük sıçrayış’ adını vermiştir.

Diamond bu devirde bulunan estetiği şöyle anlatmıştır;

‘Cro-Magnonların bize kadar ulaşmış olan ürünleri arasında en ünlüleri sanat ürünleridir: Olağanüstü güzel mağara resimleri, heykeller, bugün de sanat olarak hayranlığımızı kazanan müzik aletleri. Güneybatı Fransa’da Lascaux Mağaralarında normal büyüklükteki boğa ve at resimlerinin büyüleyici gücüne kendi gözleriyle tanık olmuş bir kişi, bunların yaratıcılarının yalnızca iskeletleri bakımından değil zihinsel olarak da çağdaş olduklarını hemen anlayacaktır.’ (Diamond, 2018: 35).

İnsanı güçlü bir toplum örgütlenmesine iten fiziksel ve biyolojik nedenlerden başka bir de çevre ve iklim koşulları vardır. Tarıma elverişli bölgelerdeki toplumların daha gelişmiş aletler yaptıkları, daha gelişmiş silahlara sahip oldukları ve avcı toplayıcı topluluklara üstünlük kurdukları, bazen onların kitlesel yok oluşlarına sebep oldukları görülmektedir. Polinezya kabileleri olan Maori ve Moriorileri ele alalım: Aynı atadan gelen bu iki kabileden Maoriler, tarıma elverişli bir coğrafyada yaşıyordu, Moriorilerin yaşadığı coğrafya ise buna müsait olmadığından bu topluluk avcılık toplayıcılık ile geçiniyordu. Maoriler sayıca kalabalıktı ve daha teşkilâthydı; Morioriler kaynaklarını iyi kullanabilmek adına nüfus bakımından daha az olmak zorundaydı ve görece daha az teşkilatlanmıştı. Kaynaklarının tükenebilir oluşu Moriorileri daha barışçıl olmaya itmişti. Nihayet Maoriler, Moriorilerin yaşadığı topraklara geldiğinde toplanan Moriori meclisi kaynaklarını barışçıl bir şekilde paylaşmayı teklif etme kararı almış ama yine de Maoriler tarafından yok edilmekten kurtulamamışlardı. (Diamond, 2018: 52-56).

Freud, Wundt’un “tabuyu yazılmamış en eski yasa düzeni (kod)” olarak nitelendirdiğini aktarmaktadır (Freud, 1989: 132). Eski zamanlarda toplumlar nasıl bir araya gelmekteydi? Bu toplumları bir arada tutan nedir? Eski zamanlarda kabile şeflerine bakıldığında genelde rahipler olduğu görülmektedir. Lider seçiminde insanlarda diğer canlılar gibi kas ve fiziki güçlülük lider seçiminde önemli bir durum olarak görülmektedir. Peki insanları diğer canlılardan ayıran en önemli özellik nedir? Sosyal hayatı devam ettirmek için inanç ve kurallar üretmiş toplum, bunu üretebil-

mek, birbirine ve gelecek nesillere aktarabilmek için kendisini diğer canlılardan ayıran bir yeteneğe sahip olmalıydı(Güzelsoy,2021:14). Diamond, insanlığı diğer canlıların önüne geçiren unsurun dil olduğunu düşünmekte ve şöyle demektedir:

“Anatomik yapıdaki küçük bir değişimin konuşabilme kapasitesiyle sonuçlandığını ve bunun da davranışlarda çok büyük değişimlere yol açacağını kabul etmek çok zor değildir. Dil olduğunda ‘Dördüncü ağaçtan sağa dön ve erkek antilobu saklanacağım yer olan kızıl kayaya doğru sür, orada ona mızrağı saplayacağım’ mesajını iletmek birkaç saniye alır. Dil olmadığında bu mesaj hiçbir şekilde iletilemez. Dil olmadığında, iki ön-insan, daha iyi bir aleti nasıl icat edecekleri ya da mağara resimlerinin ne anlama geleceği hakkında beyin fırtınası yapamaz. Dil olmadığında,tek bir ön-insan türü kendi kendine bir aleti tasarlayacağı konusunda zorluk yaşardı.”(Diamond, 2020: 62, 63).

Evrim biyologları ve dilbilimciler dilin doğuşu hakkında birçok görüş belirtmişlerdir. Kimi bilim insanları dilin bir anda bir sıçrama ile ortaya çıktığını düşünmektedir. Kimi bilim insanları ise *“Dil, daha doğrusu kök-dil evrimleşiyordu ve süreç, kimi dilbilimcilerin düşündüğünden daha yavaştı; fakat insanların dilsel anlamda tam insan haline gelmesi zaman almıştır”* (Barnard, 2019: 19) diye düşünmektedir.

Terrence Deacon, araştırmalarında dil gelişiminin, insan beynindeki hacim artışıyla ilgili olduğu sonucuna varırken şu düşünceleri dile getirmiştir: *“Dahası dil, insan beyninin evriminin yalnızca bir sonucu değil, o evrimleşmeyi doğuran ana etkeni. Nörolojik bulgular, dilin insan kültürüne, yakın geçmişte eklenmiş bir unsur olmayıp iki milyon yıllık bir gelişim süreci izlediğini göstermektedir.”* (Lewin, 2004: 218).

Dil bir toplumun ana yapısıdır. İnsan dil aracılığıyla inşa ettiği kültür onu diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir. Dil aracılığıyla oluşturulan sosyal kültür toplumu bir arada tutmuş ve insanı zenginleştirmiştir. Lewin, dilin önemini şu sözlerle vurgulamaktadır:

“Gerçekten de dil ve bilinç, bireylerin, primatların toplumsal yaşamının karmaşık yapısıyla baş edebileceği düzeyde evrimleşmişse, bunun sonuçlarının, doğal seçilimin ilk tercihlerinin ötesine geçeceği bellidir. Evrimsel sistemlerde, bugünkü işlevlerle başlangıçtaki yararlılık arasındaki eşitsizliklere çoğu kez rast-

lamaktadır. Kendi kendini irdeleyen bilincin evriminin olağanüstü sonuçlarından biri de mitolojinin ortaya çıkışı olabilir.” (Lewin,2004: 230).

Yusufhan Güzelsoy tezinde bu durum ile ilgili ‘*Mitoloji ve tabu kavramları birbiriyle ilişkili olabilir. Mitoloji, insanın doğa olaylarına verdiği anlamın sistematigi, tabu da bu sistematikte birlikte doğan ve dil aracılığıyla aktarılan kurallar olmalı; her iki kavramın da ortaya çıkışındaki ana neden ise toplumsal bağları bir arada tutmak olmalıdır*’ (2021;15)demiştir.

Yaratılışçı düşünceye göre insan ve toplumun gelişimi ise; eski devirlerden beri insan kendini bulmak için çeşitli sorular sormuş ve bunlara cevap aramıştır. Bu cevapları arayanlar kimi zaman bir bilim adamı kimi zaman bir filozof olmuştur. Bu sorulara din adamları da cevap aramıştır.

Dünyanın çeşitli yerlerinde farklı ve benzer inanışlar bulunmaktadır. Bazı toplumlara göre her şeyin kökeni sudur. Altay Türklerine ait olan Yaratılış destanına göre; her şeyden önce su vardı; henüz güneş yaratılmamıştı, her yer karanlıktı. Tengere Kayra Han’ın canı sıkılıyordu ve sudan ilham alarak yaratmaya karar verdi.

Benzer bir hikâyeyi Orta Afrika’da yaşayan Boshongo kabilesinde de görmekteyiz. Boshongolara göre başlangıçta yalnız su vardı; büyük tanrı Bumba vardı ve güneş yaratılmamış olduğu için her yer karanlıktı. Bir gün tanrı Bumba kusar ve güneş yaratılır; güneş de suyun bir kısmını kurutur ve karalar ortaya çıkar. Mayalarda da benzer hikâyeler vardır: Başlangıçta yalnızca deniz, gökyüzü ve yaratıcı vardır. (Hawking, Mlodinow, 2018: 105).

Antik Mısır efsanelerinden birinde de hiçbir şey yokken suyun var olduğunu görmekteyiz: Kâinat yaratılmadan önce Nu veya Nun adında bir varlık vardır. Nu veya Nun, sonsuz ve durgun bir sudur(Tarakçıoğlu, 2008: 1542).

Yaratılışçı düşüncenin dışında bazı filozoflar da her şeyin kökenini suya dayandırmaktadır. M.Ö.6-7. yüzyıllarda yaşamış olan Thales, felsefenin ve bilimin öncülerinden kabul edilmektedir. Thales, dünyayı akılla anlamaya çalışırken tüm varlıkların kökenini suya dayandırıyor. Thales’in öğrencisi Miletli Anaksimendros insanın kökenini balığa dayandırmaktaydı.

Semavî dinler olarak adlandırılan İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevîlik de yaratılışa, varlıkların kökenine değinmektedir. Musevîlerin kutsal kitabı Tevrat’ta “Yara-

tılış” bölümünde anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla, yine başlangıçta yalnızca Tanrı, su ve karanlık vardır. Tevrat’a göre yaratılış şu şekilde başlar:

“1-) Başlangıçta tanrı göğü ve yeri yarattı.

2-) Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrının ruhu suların üstünde dalgalanıyordu.”¹

İncil’de de yaratılışın kaynağının su olduğu vurgulanmaktadır: “5-) Ne var ki göklerin çok önceden tanrının sözüyle var olduğunu, yerin sudan ve su aracılığıyla şekillendiğini bile bile unutuyorlar.” Ancak sudan önce “söz” ün varlığı göze çarpmaktadır:

“1-) Başlangıçta söz vardı. Söz tanrı ile birlikteydi ve kelim tanrının kendisiydi.

2-) Söz başlangıçtan beri tanrı ile birlikteydi.”²

3-) Tanrı her şeyi sözü vasıtasıyla yarattı. Allah’ın sözü vasıtasıyla yaratılmamış hiçbir şey yoktur.

4-) Söz hayatın kaynağıdır, bu hayat bütün insanlara ışık oldu.

5-) Işık karanlığı aydınlattı. Karanlık ise ışığı söndüremedi.”³

Kur’an-ı Kerim’de ise yaratılışa dair üç unsurun öne çıktığı görülmektedir. Bunlar duman, su ve sözdür. Su ile ilgili ayetlerden biri Enbiya suresinde geçmektedir: “İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?”⁴. Fussilet suresinde ikinci bir unsur olarak duman görülmektedir: “Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek gelin, dedi. İkisi de isteyerek geldik, dediler.” Bu iki unsurdan önce ise bunları bir araya getirip yaratılışı emreden “söz”ün varlığı görülmektedir: “Bir şey yaratmak istediği zaman onun yaptığı ol, demekten ibarettir. Hemen oluverir.”

---

¹ Yaratılış bölümü, 1-2.

² Petrus’un İkinci Mektubu, 5.

³ Yuhanna, 1-5.

⁴ Enbiya, 30

Toplumu bir araya getiren, bir arada tutan ve belli başlı kuralları düzenleyen dindir. Din toplumu ve kişileri düzenlemektedir fakat belli başlı milletlere özgü dinlerde vardır. Bu milletler kendi sistem ve düzenleri içerisinde hayatlarını sürdürmektedir. Din belli durumlarda sosyolojik ve psikolojik açıdan incelemeye alınmıştır. Dinin sosyoloji üzerine çalışan Max Weber'e göre din, *“toplumsal olguların düzenlenmesini sağlayan bir güç ve tamda sosyal psikolojinin çıkışına rastlayan bir dönemde ortaya attığı iddia ile bir zihniyet biçimidir”* (Özalp, 2017: 27).

Sorokin'e göre toplum şu üç ana öge üzerine oturmaktadır:

“a-) Anlamlar, değerler ve kurallardan oluşan tinsel kültür.

b-) Tinsel kültürü nesnelleştiren ve bio-fiziksel araçlardan oluşan özdeksel kültür ve

c-) Bütün bunları yaratan, işleten ve anlamlı etkileşimlerde kullanan kişi ve kümelerin belirlediği toplumsal ilişkiler bütünüdür.” (Güven, 2017; 5).

Eski çağlardan beri insanlar belli başlı felaketlere anlamlar yüklemiştir. Bu anlamlar önce inanışları sonra değerleri ve kuralları ortaya çıkarmıştır. Arkeolojik çalışmalar göstermektedir ki mitoloji ve din eski çağlardan beri vardır. Eski zamanlarda da var olan din ve mitoloji toplumlar içerisinde de yer almaktadır. Ülkemizin birçok yerinde yapılan kazı çalışmalarında bulunan tapınaklar ve tapınak şekilleri bu durumu destekler niteliktedir. Şanlıurfa'da bulunan Göbeklitepe dünyanın ilk tapınak merkezi olma özelliği taşımaktadır. Tapınakta bulunan taşlar T şekline benzemektedir. Bu T şekli taşlarda kabartma ile yapılan şekiller üzerinde din ve mitolojinin etkisi açıkça görülmektedir. Bu görülen kabartma şekillerinden dolayı oranın tapınak olduğu anlaşılmıştır. Bulunan bu şekiller aslında eski zamanlarda da din ve mitolojinin varlığına işaret etmektedir. Kurt Göler bu durum ile ilgili şöyle demiştir

“Mezopotamya uygarlıklarında T biçimindeki dikili taşlara benzeyen tanrı sembolleri görülmektedir. (...) M.Ö 16. ve 12. yüzyıllar arasında yaygın olan kudurru taşlarının üzerinde, kral tarafından belirli kişilere verilen toprakların kayıtları tutulurdu. Bundan dolayı bu taşlar sınır taşı olarak da adlandırılmaktadır. Bunların bir kopyası toprak sahibine verilirken diğeri tapınakta tutulurdu. Bu taşlara tanrıların sembollerinin işlenmesiyle, hem tanrılar bu toprak bağışlama işlemine şahit tutulmuş olur hem de toprak sahibinin hakları korunmuş olurdu.” (Göler, Kurt, 2017: 1119).

Auguste Comte toplumları eski devirlerden beri incelemiş ve “Üç Hâl Teorisi” isimli teoriyi ortaya atmıştır. Bu teoriye göre, bir toplumsal evrim üç aşamadan geçmektedir. Bunların birincisi teolojik aşamadır. Bu aşamada toplum hayatında tanrı veya tanrılar ağır basmaktadır. Teolojik aşamanın egemenleri askerler ve din adamlarıdır (Güven, 2017; 13). Comte, ikinci aşamayı “metafizik” olarak adlandırmıştır. Bu aşama bir anlamda geçiş görevi görmektedir. Metafizik aşamada tanrı inancı yerini ruhlara bırakır. Son aşama ise pozitif aşamadır. Pozitif bilim ve endüstri bu aşamanın temelini oluşturmaktadır (Güven, 2017: 14). Comte’un öne sürdüğü ilk iki aşamanın yeri değiştirilebilir. Eğer toplumların evriminden söz edilecekse ilk aşamada ruhlara inanç, ikinci aşamada ise tanrı veya tanrılara inancın söz konusu olabileceğini savunuyoruz. Comte’un teolojik aşamasında insanlar her şeyi tanrı ve din adamlarının eylemi olarak açıklamakta ve yukarıda ifade edildiği gibi askerlerin ve din adamlarının güdümünde yaşamaktadır (Güven, 2017: 13). Metafizik aşamada ise ruhlara inanılacak ve derebeylik, kölelik, dini ve askeri otorite zayıflayarak yıkılacaktır (Güven, 2017: 14).

1.6. Mitoloji ve Din

Eski zamanlarda inançlar günümüz semavi dinlerinden çok farklı şekildedir. Günümüz dinleri çağrıştırmamakta ve daha ilkel şekilde yer almaktadır. Modern insanlar bu duruma ‘mitoloji’ adını vermektedir. G.S. Kirk’e göre Yunanlarda “mut-hos”, “masal” ya da farklı alanlarda dile getiren söz anlamında anlatı, hikâye veya olay örgüsü anlamına gelmekteydi (Barnard, 2019: 119). Kelimenin ikinci hecesindeki “logos” ise yine Yunanca “söz” anlamına gelmektedir.

Bazyar ise mitoloji kavramı hakkında şunları ifade etmektedir: “*Mitoloji, doğa karşısında yapayalnız olan insanoğlunun, yaratıcısını ve varoluş sebebini adlandırma adına uydurduğu öykülerin ve hayallerin bütünüdür. Böylelikle, eski dönemde yaşamış ulusların, toplulukların inanmak üzere yarattığı tanrılar, periler, devler, kahramanlar ve onların hikâyeleri, mitolojiyi oluşturur.*” (Bazyar, 2016: 114).

Mitoloji bazı tanımlara göre hayali bir öyküdür. Bu öyküler günümüzde bulunan çoğu tabuyu etkilemiştir ve birçok tabunun ana kaynağı olarak görülmektedir. Peki mitoloji ve din ayrı mıdır? Bilim adamları bu durumla ilgili birçok araştırma yapmışlardır. Kimi bilim adamları bir arada alırken kimisi ise iki ayrı sistem şeklinde

ele almıştır. Wilhelm Maximillian Wundt, mitoloji ve din ayrımını şu şekilde yapmaktadır:

“Din yalnız tanrılara inancın olduğu yerlerde mevcuttur. Mitoloji ise genellikle ruhlara olan inancı içerisinde bulundurur (Bayat, 2005: 81, 82). Görüldüğü üzere Wundt’a göre mitoloji ruhlara olan inancı barındıran sistemdir, dinler tanrı veya tanrılara olan inancı barındırır. Buna karşın animizm kuramının kurucusu Edward Bornet Taylor, dini inancın temelinde ruhlara inancın olduğunu öne sürer. Yunanca “anemos” ve İtalyanca “anima” kelimeleri “rüzgar” ve “hava” anlamlarına gelmekte olup zamanla bu anlamları unutulmuş, “ruh” anlamını kazanmıştır; “animizm” kavramı da bu kelimelerden gelmektedir (Yaşa, 2016: 3).

Aygün, dinin kaynağına dair iki bakış açısı olduğunu ifade etmektedir: *“Modern dönemde ortaya çıkan gelişmeler dikkate alındığında dinin menşei hakkında Batı dünyasında temelde iki bakış açısının ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlardan ilki evrimci yaklaşımlar, diğeri ise dinin kaynağını Yüce Tanrı inanışına bağlı yaklaşımlardır.” (Aygün, 2016: 204)*

Polinezya yerlilerinin dilinden alınma bir kelime olan “tabu”, “ta: işaretlemek, nişan koymak ve pu: olağanüstü, insanı şaşırtan, dikkat çeken, demektir” (Güngör, 2006a: 70). İngiliz denizci ve kaşif James Cook, 1777 yılında Tongo adasını ziyaret ederken sırasında “tabu”, “taboo” veya “tafoo” kelimesini tespit edip uluslararası kullanımı yaygınlaştırmıştır. Sigmund Freud, “tabu” kelimesinin anlamını iki yönlü ele alır: “Bize göre kelimenin anlamı bir yönden ‘kutsal’, ‘kutsanmış’, diğer yönden de ‘tekinsiz’, ‘tehlikeli’, ‘yasaklanmış’ ve ‘temiz olmayan’ şeklindedir. Polinezya dilinde ‘taboo’ kelimesinin karşıt anlamlısı ise ‘müşterek’ veya ‘herkese açık’ anlamlarına gelen ‘noa’dır.” (Freud 2018: 31).

İki anlamı olan gerekse zıt anlamı olan tabular evrensel bir mahiyet taşımaktadır. Birçok durum ve konu tabulara girmektedir. Bu tabular derin yapı ve yüzey yapı olarak incelenebilmektedir.

James Frazer iki ciltlik “Altın Dal” ve “Ruhun Tehlikeleri ve Tabu” kitabında dünyanın pek çok yerinde tabu kaynaklı uygulamaları derlemiştir. Yusuf Güzelsoy tezinde bu uygulamalara şöyle örnek vermiştir;

“İlkellere göre yeme içme hareketleri içlerinde birtakım tehlikeler barındırır; çünkü ruh bu sırada ağızdan kaçabilir veya bir düşmanın yapacağı bir büyüyle çıkarılabilir. Köle Sahili’ndeki Ewe dili konuşan halklarda yaygın inanca göre ruh bedeni ağızdan terk edip yine ağızdan içeri girer; bu yüzden kişinin ağzını açarken dikkatli olması gerekir, yoksa evsiz bir ruh fırsattan faydalanıp bedeni- ne girebilir. Bu tip olayların en çok yemek sırasında meydana geldiği düşünülür. Dolayısıyla bu tür tehlikelere karşı önlem alınır. Örneğin Sumatra Battalalarında ruh bedeni terk edebileceği için, en ihtiyaç duyulduğu anda kaçmasın diye dikkat edilir (...).” (Frazer 2019: 124-125).

Karşılaştırmalı örnekleri ele alalım:

“Köle Sahili’ndeki Ewe dili konuşan halklarda kralın kişiliği kutsal olup kalabalığın önünde bir şey içeceği zaman herkes başını başka yana çevirir. Bu arada bazı saray kadınları da kralın önüne bir perde tutar. Kral asla başkalarının önünde yemek yemez, halk da kralın asla yemek yemediğine ve uyumadığına inanmış gibi yapar. Aksini söylemek suçtur. Tonga kralı yemek yerken herkes sırtını dönerdi. Pers kralının sarayında karşı karşıya iki yemek salonu vardı; birinde kral, ötekinde konuklar yerdi. Kral kapıdaki bir perdenin aralığından konukları görebilirdi ama konuklar onu göremezdi. Kral genellikle yemeklerini yalnız yerdi ama bazen eşi ve çocukları da kendisine eşlik ederdi.” (Frazer 2019: 128).

Pers imparatorunun sarayı İran’da, Benin’deki (Köle Sahili) kralın sarayı batı Afrika’dadır. Ancak tabu kaynaklı benzer uygulamalar görülmektedir. Yeme ve içmeye dair uygulamaları, onları doğurmuş olması muhtemel iki sebeple inceleyebiliriz:

1. Yüzey tabaka: Kral-tebaa ilişkisinin düzenlenmesi. Kralın aynı zamanda dolaylı veya dolaysız rahip-kutsal kişi olması.

2. Derin tabaka :a-) Yemek yerken bir başkasının ağız içinin görünmesinden duyulan rahatsızlık ki bu daha çok ilk verdiğimiz örnekle ilgili görünmektedir,

b-) Zayıf sayılabilecek bir ihtimal de en eski insanların yaşam düzeniyle ilgili olmalıdır. En eski insanlar için yaşam birçok yönden zordu ve bu durum onları daha çok dayanışmaya, sosyal düzeni oluşturma ve korumaya yöneltmişti. Eto- bur dönemin başlangıcından itibaren et temin etmek zor olmaktaydı. Bir kurgu oluşturalım: Güçlü yırtıcıların yaşadığı bir coğrafyada sosyal ilişkileri düşük

düzeyde olan insanlar et temininde zorlanmaktaydı. Çoğunlukla leş yiyerek yaşamını sürdüren bu insanlar, leşten arta kalanları saklıyorlardı. Ağız kokusu, leş yiyen insanın et sakladığı bir yer olduğuna dair, daha güçlü bir rakip için ipucu olabilirdi. Yeme-içme ile ilgili ilk tabu da böylece ortaya çıkmış olabilir. Basit bir analogi yaparak bu kurguyu destekleyebiliriz. Örneğin, kediler sanıldığı gibi temizlikten değil, daha güçlü bir rakibe av olmamak için dışkılarını top-rağa gömmektedir. Çünkü koku veya görüntü, rakipler için ipucu niteliği taşımaktadır(2021;23).

Tabular eski zamanlardan beri yer almaktadır. Günümüzde birçok toplulukta sürekli olarak yaşamakta olan tabular acaba bir anda oluşup bitti mi ya da zaman içerisinde gelişip günümüze kadar mı geldi? Tabular toplum hayatını düzenleyen birtakım özellikler taşıyorsa da tabuların zamanla insan hayatından ciddi bir önem taşıyan bir konuma geldiği, bir anlamda hastalık derecesinde takıntı oluşturduğu söylenebilir. Bu noktada şu soru sorulabilir: Tabuları çok kere ilkel ve vahşi uygulamaların kaynağı olarak gören modern insan, bu ilkel ve vahşi vasıfları çok eski dönemlere bağlıyorsa da bu vahşi ve ilkel özellikler zamanla kazanılmış olabilir mi? *Salgın, hastalık vb. felaket günlerinde Fenikelilerin çocuklarını Baal'e kurban etmesi (Frazer, 1991: 229) insanların kendilerini tabulara adanmış olduğunu gösteriyor olabilir. Yunan mitolojisinde Kolkhis prensesi Medea, İason'a duyduğu öfke sonucunda çocuklarını kurban etmiştir (Öğüt, 2016: 2117). Bayat, Türklerde tanrıya sunulan kurbanları toplumsal açıdan şu şekilde değerlendirmiştir: "Kurban ritüelleri sadece dinî bir ayin olmayıp bir tören, bir şölen mahiyeti de içermekte, boyun bireyleri arasında dayanışmayı ve bütünlüğü, paylaşımı korumaktadır. Bu açıdan Gök Tanrı kurban törenleri devlet ve millet bekâsını garanti altına almak amacı taşımaktaydı."* (Bayat, 2011: 236).

Altay ve Sibirya Türkleri gerek Ülgen'e gerekse Erlik Han'a kurbanlar sunmaktaydı; örneğin, Teleütler, kurban sunarken tanrıdan, aileden kimseye hastalık gelmemesi, hayvanlarının ölmemesi ve bereket için istekte bulunurdu (Akgün, 207:140). Bu tür adetler, Türklerde tabunun hala toplumsal düzeni korumak ve sürdürmek maksadıyla yaşadığını gösteren birer örnek gibi görülebilir. Tabulara kaynaklık eden başlıca unsurlar şunlardır:

a.Ölüm ile ilgili tabular

b.Cinsellikle ilgili tabular

c.Rahip-kral, savaşçı, kahramanlarla ilgili tabular

ç.Tabu nesneler

d.İsimler ile ilgili tabular'(2021;25)

1.7. Senkretizm

Şahin, senkretizmi şu şekilde tanımlamaktadır: “Senkretizm, yani dinsel bağdaştırmacılık, farklı inanç sistemlerinin etkileşime girerek karışması sonucunda yeni inanç öğelerinin ya da örüntülerinin ortaya çıkması olarak tanımlanabilir.” (Şahin, 2016: 468).

Senkretizm (Türkçeye Fransızca syncrétisme 'den o da modern Latince syncretismus 'dan, o da Yunanca sunkrētismos kelimesinden, o da Yunanca sunkrētizein [üçüncü bir partiye karşı birlik(te)] sözcüğünden gelmiştir), sıklıkla çeşitli düşünce okullarının uygulamalarını ve yollarını karıştırarak ayrı veya çelişkili inançları birleştirmek veya birleştirmeyi denemektir. Özellikle teolojide ve din mitolojisinde başta birbirinden farklı olan geleneklerin birleştirilmesi ve kıyaslanmasına yönelik olan, böylece farklı inançlarda temelde yatan bir birliği öne sürerek farklı inançlara karşı daha kapsayıcı bir duruşu savunan hareket ve denemeler için de bu terim kullanılabilir. Erim, Oxford İngilizce Sözlüğü tarafından basit bir şekilde "farklı din, kültür veya düşünce okullarının birleşimi" olarak tanımlanırken, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te "Birbirinden ayrı düşünce, inanış veya öğretileri kaynaştırmaya çalışan felsefe sistemi" olarak tanımlanmıştır.(<https://tr.wikipedia.org/wiki/Senkretizm> ;13.11.2022 ,21.00)

Eski Türk toplulukları tarih boyunca birçok din değiştirmiştir. Bu din değişikliği farklı kültürel özellikler kazandırmıştır. Bu farklılık Türk diline de yansımıştır.

Coşkun, Türkiye’de yaşanan halk inanışlarıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Her yeni din kendisinden önceki dinsel inançlardan, pratiklerden ve efsanelerden pek çok öğeyi bünyesinde barındırır. İslam’ın Anadolu coğrafyasına özgü

bir biçimlenmesi olarak nitelenebilecek Anadolu İslamlığında senkretik öğeler çoktur.” (Ak, 2012: 36).

Saka Türkleri, kötü Türkler tarih boyunca Canlıcılık (animizm), Ongunculuk(totemizm), Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık, Musevîlik, İslamiyet, Burkancılık, Kamcılık gibi gibi dinlere inanmıştır. Türkler bu dinlerden etkilenmiş aynı zamanda bu dinleri de etkilemiştir. Türkler eskilerden gelen kültürel özellikleri günümüzde de halen devam ettirmektedir. Bu duruma örnek olarak Güzelsoy tezinde şöyle bir örnek vermiştir;

En başta “tengri” adını kullanmaktan vazgeçmemişler, bir bağdaştırma örneği olarak da “tangrı teala” ifadesini kullanmışlardır. 15.yy sonlarından doğmuş olan şair Edirneli Nazmi, “Divan-ı Türkî-i Basit” isimli divanında şu şiiri yazmıştır:

*“Geldiğince qutluluğla her uruc,
Her müselman şen olub dutar uruc.
Ol ki gerçekten müselman olmaya,
Tengri saqlasun o her gün yer uruc.
Datlu yemek yemek olur iş haman,
Özge bayramdur bu qardaşlar uruc
Urulur zencire albızlar kamu,
Qutluluğla her kaçan erer uruc.” (Atsız, 2017: 221).*

Dede Korkut, Mukaddime bölümünde dua ederken şöyle bir bağdaştırmacılık örneği sunmaktadır: “(...) Sevgülü kardeş görklü. Yanal ala iv yanında dikilse gerdek görklü, uzunça tenefi görklü. Oğul görklü. Kamusına cümle alem-leri yaradan Allah Tanrı görklü.” (Ergin, 2018: 76). Yine Bamsı Beyrek boyunda Bay Büre şu şekilde serzenişte bulunmaktadır: “Nasıl ağlamayım Han Kazan! Nasıl bağırmayayım. Oğulda nasibim yoktur, Tanrı Teala bana beddua etmiştir” (Akgul, 1996: 130).

1.8. Örtmece

Üstüner, örtmeceyi “anlamı ve çağrışımı sevilmeyen, korkulan, iğrenilen; toplum tarafından üzücü, kırıcı, çirkin ve kaba sayılan, uğursuz kabul edilen var-

lık ve kavramları karşılayan sözcükler yerine, bu kötü çağrışımları engelleyecek başka sözcüklerin kullanılması” olarak tanımlamaktadır (Üstüner, 2009: 167). Özden, tabu ve tabuya dayalı olarak ortaya çıktığını ifade ettiği örtmece kavramı için “nesnenin veya olgunun adını doğrudan söylemek kaba veya ayıp olduğunda, onu yumuşak ve nazik sözlerle değiştirerek kullanmaktır” demektedir.(Özden, 2014: 163).

Koç da örtmece sözlerin “sözlük anlamı olarak, söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görünen nesnelerin, kavramların başka kelimelerle daha uygun ve edepli biçimde anlatılması” ve “her dilde rastlanan bir değiştirme olayı” olduğunu kaydeder (2010: 78). ‘Özellikle ölüm kavramının taşınmak, yolculuğa çıkmak, başka bir boyuta geçmek ve sevdiklerine kavuşmak şeklinde somutlaştırılması örtmeceli kullanımda sıkça başvurulan bir yöntemdir.’(Çabuk, 2015:146).

Örtmece sözlerin doğuşu üzerine Karabulut ve Ospanova şu düşünceleri ifade etmektedir:

“Diller salt temel veya birincil anlamı kelimelerle şekillenmez. Başlangıçta tek bir anlam temelinde kullanıma giren kelime veya kavramlar zaman içerisinde anlam değişimlerine uğrayabilir. Bu değişimler farklı boyutlarda gerçekleşir. Başlangıçta olumsuz anlamı olan veya zaman içerisinde olumsuz anlama veya çağrışıma dönüşen kelime, birey ve toplum tarafından kullanım dışına itilir. En azından kullanımı sakıncalı kabul edilir. Kelimenin anlam boyutunda ortaya çıkan ve kullanımı hoş olmayan kelime veya kavramlar başka kelime veya kavramlarla yer değiştirir. Bu değiştirme sonucunda ise ortaya dil çalışmalarında örtmece, güzel adlandırma (bazen kötü adlandırma) olarak kavramlaştırılan dil alanı çıkar.” (2013: 123).

Örtmece’nin “euphemism”;

“Bir şey hakkında güzel söz söyleme, iyi, uğurlu söz söyleme” (Aksan 1998:98), uygunsuz, sert, patavatsız ifadelerin daha müphem, yumuşak ve dolambaçlı olanlarıyla değiştirilmesi, korku veren ve hoş olmayan konulardan kaçınmak için kullanılan veya tabu sayılan kelimelerin yerine kullanılan kelime veya kelime grupları, utandırıcı veya zor durumda bırakıcı olacağı düşünülen ifadelerin yerine kullanılan zararsız ifadeler, nesnelerden söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacına yönelen ve dillerde rastlanan bir değiştirme olayıdır şeklinde

birçok tanımı yapılmıştır.(Savaş;2019:54) “Örtmece, anlam değişmediği halde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzıdır.” (Demirci, 2008:22-23).

Türkiye Türkçesinde örtmece “güzel adlandırma”, “kötü adlandırma”, “hüsnü tabir”, “edeb-i kelim” gibi kelimelerle de karşılanırken, Türkmen Türkçesinde ‘efenizm’ ‘Gowy ad’ ,Kırgız Türkçesinde “tergöö” (gizleme, örtmece), “sılık sözdör” (kibar, nazik sözler), “cımsaldatu” (örtmece) gibi ifadelerle karşılanmaktadır. Ayrıca Kazak Türkçesinde “tıyım, at tergev” (Karabulut, Ospanova, 2013: 124); Yakut Türkçesinde “harıstır til”, Altay Türkçesinde “baylagan söster”, Hakaslarda “çayıdıs” ifadeleri örtmece kavramını karşılamaktadır (Arık,2010: 2).

Demirci, örtmece kavramını anlayabilmek için Freud’un insan zihnini üçe ayırdığı ego ve id isimli çalışmasının önemli olduğunu ifade etmektedir: “*İd, içgüdüsel dürtülerin merkezi, süper ego içselleştirilmiş sosyal ve ebeveynle ilgili uyarılar veya inancın ve vicdanın uyarıları iken ego ise öznenin dış gerçekleri tanımlaması ve onlarla iletişim kurmasına yarayan aracıdır.*” (Demirci, 2017: 311). Yine Demirci, örtmecelerin süper egonun dildeki etkisi olduğunu söylemektedir (Demirci, 2017:311).

Örtmecelerin oluşumu eğer Freud ‘un söylediği gibi zihin id, ego ve süper egodan oluşuyorsa örtmeceler tek bir bölümden mi oluşur yoksa üç bölümünde etkisi var mıdır?

İlk bölümde bahsedildiği gibi tabular korkulardan oluşmaktadır. Bu korkutucu sözcükleri anmak yerine insanlar örtmece sözcük kullanmayı tercih etmiştir. Türkiye Türkçesinde ‘cin’ yerine ‘üç harfli’ denmesi buna örnektir. Bu durum Türkmen Türkçesinde de yer almaktadır. Türkmen halklarının korku uyandırmaması için benzer şekilde kullandığı görülmektedir. Çünkü korku duygusunun fazla olduğu örtmecelerin tabu kaynaklı olduğu gözlemlenmektedir. Bu da örtmeceleri doğuran işlevler arasında içgüdülerin de rol oynadığına işaret eder. Bu durum İslamiyetin yani dinin etkisi görülmektedir.

Yukarıda belirtilen örneğe göre örtmece süper egoyu ilgilendirmektedir. Süper ego ‘*Zaman içerisinde egonun bir parçası toplumsallaşma ve değerlerle ilgili olarak evrimleşir. Bu evrimin sonucunda gelişen parçaya süperego (üstbenlik) adı verilir.*’(https://www.psikonet.com/id-ego-superego_nedir-

[125.html;13,11,2022;21.30](#)) şeklinde tanımlanmaktadır. Güzelsoy bu konu ile ilgili şöyle demiştir;

‘Bir kimse, toplum veya aile içinde hoş karşılanmayan kelimeleri söylemekten kaçınıp örtmeceye başvurduğu zaman süper egonun sosyal ve ailevi işlevi devreye girmektedir. Örneğin, para karşılığı cinsel ilişki toplum tarafından hoş karşılanmaz. Bu durumu ifade etmek için, “hayat kadını”, “sokağa düşmek”, “kınalı” (Çelik, 2011: 29) gibi örtmeceler kullanmak, toplumun argo kelimeler karşısındaki olası olumsuz tepkisini önler.’ (2019;34).

Ego kişinin “benlik” duygusudur. Ego, kişinin dış gerçekleri algılama, tanımlama ve nihayet onlarla iletişim kurması, onun karakter anlamında olgunluk seviyesi olarak tanımlanabilir. O hâlde bilinçli kişinin toplumla iletişim kurarken kullanacağı dil de ego ile ilişkilendirilebilir. Kişinin benlik duygusu, onu sert veya nazik bir dil kullanmaya yönleltebilir. Bu noktada devreye “güzel adlandırma” (euphemism) ve “kötü adlandırma” (dysphemism) girmektedir. Euphemism, Yunanca kökenli bir kavram olup “iyi, güzel söz söyleme” anlamına gelmektedir. Dilimizde bu kavramı doğrudan “örtmece” anlamında değerlendirmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Her güzel adlandırmayı örtmece sayabiliriz ama her örtmece güzel adlandırma olmayacaktır. Örneğin, ölen biri için “öldü” demek yerine “sahibine gitti” demek bir güzel adlandırmadır; ölüm gibi sevilmeyen, mutlak kabul edilse de anılmasından hoşlanılmayan bir olayı örtmektir. Yine “yaşlılar yurdu” demek yerine “huzur evi” demek de bir güzel adlandırmadır (Gecekuşu, 2006: 5).

Yine Yunanca kökenli bir kavram olan “dysphemism”, “kötü, kaba söz söyleme” anlamına gelmektedir. Güzel adlandırmanın zıttıdır. Tıpkı güzel adlandırmada olduğu gibi, kötü adlandırma bir örtmecedir ama her örtmece kötü adlandırma değildir. Buradan hareketle güzel adlandırma ve kötü adlandırma kavramları, örtmece kavramının türleridir, diyebiliriz. (Güzelsoy; 2021;35).

Türkiye Türkçesinde örtmece sözcüklere örnek vermek gerekirse;

DURUM - KELİME	GÜZEL ADLANDIRMA	KÖTÜ ADLANDIRMA
ÖLÜM (1)	HAKKA KAVUŞTU	GEBERDİ
ÖLÜM(2)	CENNETE GİTTİ	NALLARI DİKTİ
ÖLÜM(3)	İŞIKLARA YÜRÜDÜ	ZEBANİLERE SELAM VERDİ

Bazı toplumsal olgular ve durumlar örtmece sözcüğün oluşumuna büyük etki sağlamaktadır. Toplumda kullanılacak bazı kelimeler ya da sözcükler bir kişiyi olgun ya da saygısız şeklinde nitelenmesini sağlamaktadır. Yukarıda örnek verilen tabloda bir kişinin ölümünü nitelerken toplum içinde ‘hakka kavuştu’ demek ölüm yakınlarını rahatlatmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu durumun tersi olarak ‘geberdi’ şeklinde kullanılırsa hem kişinin akrabaları bu durumdan rahatsız olacak hem de etraf tarafında söyleyen kişi kötü görünecektir. Diğer verilen örneklerde bu şekilde değerlendirilebilir. Bunlara ek örnek olarak ‘çişim geldi’ yerine ‘küçük su dökeceğim’ tarzında kullanım toplum tarafından daha görgülü saygılı görülmesine yol açmaktadır. Bu durumun aksine kötü adlandırmaların kullanılması kişiye ‘sen nasıl yetiştin?’ ‘annen ve baban sana terbiye öğretmedi mi?’ ‘sen çocuk musun?’ gibi sorularla karşılaşmasına sebep verecektir. Bu durumlardan hareket edilirse; kişinin kullandığı dil onun karakterini, olgunluğunu, kültür seviyesini, dış dünyayı algılamasını da göstereceği için seçeceği örtmece ifadeler “ego” (benlik) ile ilişkili olacaktır. Üstüner, kötü adlandırmaların, örtülü ifadeleri güzel adlandırmanın dışında başka bir anlatım tarzı hâline getirdiği görüşündedir. Üstüner’e göre, “*İnançtan ötürü çocuğa kötü isim verilmesi örtülü bir ifade değil, o varlığın, o şahsın kalıcı adıdır*”.(Üstüner, 2009: 174).

Örtmece –mecaz ilişkisi de araştırmacıların merakla irdelediği bir konudur. Mecaz, “*bir sözcüğün bir ilgi ya da benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda*” kullanılmasıdır (Bayraktar, 2018: 154). Güzelsoy tezinde bu konu ile ilgili şunları demiştir;

‘1- Örtmeceler tabu, din ve ahlâk kuralları, tiksinti ve korku duygularına dayanmaktadır. Buna karşın mecaz yapmak için bunlara ihtiyaç yoktur.

2- Örtmecedeki sosyal etken ve baskı söz konusudur; mecaz kullanımında ise sosyal bir etken veya baskı söz konusu değildir.

3- Mecaz, örtmece yapmanın yollarından biridir.’ (2021,39).

Karabulut ve Ospanova, “*tüm araştırmacıların ortak kanısının, örtmecenin bir şeyin yerine kullanılan başka bir şey olduğu yönünde*” olduğunu belirtmektedir. (2013: 134).

Örtmecenin özellikleri genel anlamda şu şekilde verilebilir;

1-Örtmecelere; din, ahlâk, tabu ve duygular kaynaklık etmektedir.

2-Örtmece ve mecaz birbirine karıştırılmamalıdır.

3-Her örtmece güzel adlandırma veya kötü adlandırma değildir; ancak her güzel adlandırma ve kötü adlandırma örtmecedir. Bir şeyin ya da bir durumun olduğundan iyi veya olduğundan kötü gösterilmesi, gerçekte olan durumu örtmektir.

4-Örtmece sözlerin zamanla değişebilme özelliği vardır. Örtmece yapmak değişmezdir. Ancak örtmece sözler zamanla değişebilir. Yukarıda ifade edildiği gibi, nasıl ki tabu bir nesneden diğer bir nesneye geçebiliyorsa tabu sözcük de yerini tutan sözcüğü tabulaştırabilir. Kerim Demirci örnek olarak şöyle demiştir; *‘Türkiye Türkçesinde “sakat” yerine kullanılan “özürlü”, zamanla aşağılayıcı bir anlam taşımış ve onun da yerine “engelli” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır’* (Demirci, 2008: 31).

1.8.1. Oluşumları Bakımından Örtmeceler

Örtmecenin ulaşımı için oluşum yönleri oldukça önem taşımaktadır. Bir kelimenin yerine başka bir kelimenin kullanımı, birleştirme veya harflerinin yerinin değiştirilmesi gibi yollarla kelimelerin yapısının değiştirilmesi, mecaz yapma, *“kinaye, ima etme, çıkartma”* (Güngör, 2006a: 87) gibi yollar örtmecelerin başlıca oluşum yollarıdır.

Üstüner, Ahmedov’un sınıflandırmasını 12 başlık altında topladığını kaydetmektedir: *“Evfemistik metaforlar, evfemistik mecaz-ı mürseller, ironi, evfemistik eğretileme, sözcük gruplarından oluşan evfemizmler, zamirlerden oluşan evfemizmler, evfemizm oluşturan başka tesirler, deformasyon, üç nokta, alıntı kelimeler, elipsler, saygı ifadesinden doğan evfemizmler.”* (Çiftçiöğlu Çabuk, 2015:140)

Ahmedov’un örtmecelerin oluşum yolları ile ilgili verdiği örneklerin bazıları şunlardır:

Evfemistik mecaz-ı mürsel: *“Konaktarga bes tabak tartıldı. / Konuklara beştabak dağıtıldı.”*; Ahmedov bu incelemesinde kastedilenin tabak değil yemek olduğunu belirtirken bu ad aktarmasını da örtmece saymaktadır (Ahmedov, 2015:163).

Evfemistik metafor: “*Köp söz kömir, az söz altın. / Çok söz kömür, az söz altın.*”; Ahmedov, “*kömür*” ve “*altın*” kelimelerinden metafor yoluyla örtmece yapıldığını kaydetmektedir (Ahmedov, 2015: 159).

Evfemistik kapsamlayış kullanımı: “*Özimizdin de karnımız açtı. Bizdin Beybişenin colğa bergen azığı bar. / Kendimizin de karnımız açtı. Bizim evin birinci hanımının yol için verdiği azığı var.*”; Ahmedov, “*biz*” ve “*özümüz*” kavramlarını daha geniş ve daha dar anlamlı kavramlar olarak değerlendirmiştir (Ahmedov, 2015: 167).

Evfemistik sembol: “*Koldan uçkan ak sunkar, kaytıp kelip konbaz. / Koldanuçan ak şahin, tekrar gelip konmuyordu.*”; Burada “*koldan giden ak sunkar*”, elden giden ömrü sembolize etmektedir (Ahmedov, 2015: 170).

Evfemistik ironi: “*Erindi erte bağıp emdemesen, keudene toltırarsın jupar iyisin. / Erkeğini erkenden bakıp iyileştirirsen, göğsünü hoş kokusuyla doldurursun.*”(Ahmedov, 2015: 170).

Evfemistik parafraz: “*Akır sonunda janağı eki buzakı militsyaga tabıs etildi de, tertipke şakırğan ereşek kisi sol cerde auruhanağa tüsip, sodan kaytıp jarık dunyege oralmaydı. / Nihayet bu iki haşarı polise teslim edildi, tertip isteyen olgun kişi bu yerde hastaneye düşüp ondan sonra hayata dönmedi.*” (Ahmedov, 2015: 173).

Deyimlerden yapılan evfemizmeler: “*Aydağanı bes eşki, ısıkrğanı jer jaradı. / Sürdüğü beş keçi (ama) ısırığı yer yarar.*” (Ahmedov, 2015: 173).

Zamirlerden oluşan evfemizmeler: “*İttin birdemesi deri bolsa, dariyağa birdeme etedi.*”

V.P.Moskvın ise 14 başlıklı bir sınıflama yapmıştır:

“*Düz değişmece, eğretileme, kapsamlayış, adillaştırma, ses bakımından yakın bir sözcükle değiştirme, kısaltma, yazı diline ait sözcük ve ifadelerin kullanılması, yabancı sözcüklerin kullanımı, sözcüğün yerine onun ait olduğu tür kavramının kullanımı, dolaylama, antonomaziya, doğrudan adlandırma yerine mecazi bir başka adın kullanılması, meyozis, eksilti/elipsis.*” (Çiftçioğlu Çabuk, 2015: 140).

Warren’in 1992’de yaptığı tasnif ise şu şekildedir (Demirci, 2008: 30):

a.Şekle Dayanan Örtmeceler:

A.Kelime yapımı yolu (Birleştirmeler, türetme, akronim, yansıma sesler);

B.Ses Değişiklikleri (Ters argo, kafiyeli argo, ses birimsel değiştirme, kısaltma silme);

C.Ödünçleme

b.Anlama Dayalı Örtmeceler:

A. Ayrıntıyı öne çıkarma,

B. İma etme,

C. Benzetme,

D. Metonim (kinaye),

E. Zıt anlam,

F. Olduğundan küçük gösterme,

G. Abartma,

H. Özel adlar verme,

I. Coğrafi sıfatlar verme.

Çabuk Çiftçioğlu, aktarılan çalışmalarını incelemiş ve Türkçeye özgü bir tasnif yapmıştır.

Şekle Dayanan Örtmeceler	Anlama Dayanan Örtmeceler	Ödünçleme
1.Kelime Yapım Yolu	1.Türk Adı Kullanma	
1.1 Birleştirme	2.İma Etme	
1.2 Türemiş İsim	3.Benzetme	
1.2.1.Fiilden Türemiş İsim	4.Abartma	
1.2.2 İsimden Türemiş İsim	5.Olduğundan küçük gösterme	

1.3 Kısmı Ad	6. Ad Aktarması
1.4 Kısaltma	7.Deyim Aktarması
1.5 Yansıma Sözcük	8.Özel Adların Genelleştirilmesi
1.6 Çocuk Dili	9. Anlam Değişmesi
2.Ses Değişiklikleri	10. Yerleşme
2.2 Hece Düşmesi	
2.3 Eksiltme	
2.4 Ses İkizleşmesi	
3. Kelime Grupları	
3.1 Beddua	
3.2 Dua	
3.3 Deyimler	
3.4 İkilemeler	

1.8.2 Örtmece Konuları

1.8.2.1. Ölüm ile İlgili Örtmeceler

Ölüm , insanlar kabul ettiği ama görmezden geldiği bir gerçekliktir. Bir insan ‘ölüm’ ‘öldü’ gibi sözcükleri duyduğunda oldukça üzülmektedir. Bu tür sözcükleri kapatmak amacıyla birçok örtmece sözcük ya da kelimeler oluşmuştur. Ölüm bir kişiye ait olan bir olgu değildir aynı zamanda topluma da mal olmuştur. Ölüm eski zamanlardan beri var olmaktadır. Eski Türklerde yuğ adı verilen törenlerde günümüzde ağıt diye nitelendirilen ‘sagular’ oluşmuştur.

Arık, eski Türklerdeki ölümün kavranışına dair “*Eski Türklerde kaçınılmaz bir sonun başlangıcı olarak algılanan ölüm, bir anlamda ölümden sonraki yazgının gerçekleşmesi açısından bir gerekliliktir*” (Arık, 2010: 12) demektedir.

Eski Türkçe zamanında yazılan yazıtlarda ölümün verdiği acı görülmektedir. Çöo Höl yazıtında bu duruma örnek olarak şu yazılar yer almaktadır;

“1. Kuyda kunçuyumka oğlum / Obada eşime (ve) çocuklarıma

2. Begimke [ka]daşımka bökm[edim] / Beyime, akrabalarıma doymadım.

3. *Üç elig yaşım adrıl[tım be]n / Kırk üç yaşımnda ayrıldım.*

4. *Bugra eçimin. / Buğra (adlı) ağabeyimle (?)*.” (Aydın, 2013: 65)

Yazıtlarda görüldüğü üzere ölen kişi konuşuyormuş gibi yazılmıştır. Burada bulunan “Obada eşime, çocuklarıma, beğime, akrabalarıma doymadım.” cümlesi, yazıtı yazarların içinde bulunduğu üzüntüyü de göstermektedir. Eski zamanlardan beri ölüm birçok kişiye korku ve üzüntü duygusu vermiştir.

Üç satırlık Tuba III’te ise ölüm ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“1. Kara kan içregi ben ezgene / Ben Kara Han’a bağılıym. (Adım) Ezgene.

2. Alt<ı> otuz yaşım a erti / Yirmi altı yaşımdayım.

3. Ben öltüm türgeş ben çang (çeng?) beg ben biçig. / Ben öldüm. (Ben)

Türgeş’im. (Ben) Çang Bey’im. (Bu) yazıt(ım).” (Aydın, 2013: 101-102).

Köl Tigin yazıtının doğu yüzünde Bumin Kağan ve İstemi Kağan’ın ölümleri sonrasında çok sayıda milletten ve Türk boylarından gelip cenazede yas tutulduğu, ağladığı anlatılmaktadır (Tekin, 2014: 25). *Bu yas törenleri öyle ileri boyuttaydı ki yuğ törenlerinde ağıtlar yakılır, yüz kesilir, kulak yaralanır ve hatta at yarışları düzenlenirdi* (Roux, 2015: 108). İnan, “muhteşem” olarak nitelendirdiği yuğ törenlerinin Müslüman Kırgız ve Kazaklarda son zamanlara kadar devam ettiğini belirtmektedir (İnan, 2018:60). Ölenin arkasından yas tutmak diğer toplumlarda da görülen bir gelenektir:

Mısır’da önemli bir kimse ölünce evin kadınları yüzlerine ve başlarına çamur sürerdi; Yahudilerde ölenin arkasından elbise yırtılır, beden kesilirdi; benzeri inanışlar Asurlular, Grekler, Romalılar ve Perslerde de vardı (Hacıgökmen, 2013: 394).

Eski islami eserlerinden biri olan Nehcü’l-Feradis yazarı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Şehabeddin Mercani’nin kaydettiğine göre Mahmud bin Aliü’s-Sarayiü’l-Bulgariü’l Kerderi tarafundan yazılmış olup seçilmiş kırk hadisin yer aldığı eserdir. Akdemir’in çalışmasından (Akdemir, 2019) hareketle eserde tespit edilmiş bazı örtmeceler şunlardır:

Can ber-: Can vermek.

Can çık-: Canı çıkmak.

Canı tenindin adrıl-: Canı bedeninden ayrılmak.

Eski Türkler ölüm ile ilgili olarak “uçmağa varmak”, “kergek bolmak”, “babasız kalmak” gibi örtmeceler kullanırlardı (Roux, 1994: 211). Bugün bu ölüm olayını dile getirirken “Hayatını kaybetti”, “Sahibine gitti”, “Hakka kavuştu”, “Melek oldu”, “Toprağa verildi”, “Ahirete gitti” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Ölü hakkında “merhum”, “naaş” gibi ödünç sözcükler kullanır ve bedenine “cansız beden” denmektedir. Almanlar ise “voraus gehen” (önden gitmek), “zum ewigen leben erwachen”(ebedi hayata uyanmak), “von (uns) gegangen” (birisinden ayrılmak / gitmek) gibi örtmeceler kullanılmaktadır (Kalkan, 2018: 387). İngilizcede “die” (ölmek) yerine “pass away” (uzağa geçmek) kullanılmaktadır (Demirci, 2008: 27). Rusçada ölüm kararı anlamına gelen “Vışşaya mera-vakazaniya” kısaltma yoluyla oluşturulan “VM” örtmecesiyle ifade edilmektedir (Uluoğlu, 2012: 83)

Ölüm kimi zaman farklı durumları anlatmak içinde kullanılmaktadır. Yusufhan Güzelsoy tez çalışmasında bu durum ile ilgili destekler nitelikte verdiği örnek;

‘Ölümün korku ve üzüntü vermesinin yanı sıra, açıkça dile getirildiği durumlarda yok değildir. Ölüm, genellikle vatan ve millet sevgisini anlatan ya da soykırım ,katliam gibi olayları konu alan metinlerde gizlenmemekte, tüm gerçekliğiyle anlatılmaktadır. Bu durumda, örtmecelerin daha duygusal durumlarda kullanıldığı düşünülebilir. Cengiz Dağcı’nın “Korkunç Yıllar” romanında ölüm gerçekçi bir şekilde anlatılmaktadır ki millet sevgisiyle ilgili ifadelerinde de ölüm hakkında örtmece kullanılmamaktadır:

“Günün birinde, aynı insanların ayağa kalkıp geçtikleri, inleyerek yattıkları yerlere ateş ve ölüm saçacaklarına; hayatı, bugün kendilerini çiğnediği gibi çiğneyeceklerine,

İleri! İleri!

Türkistan erleri!

Ölürüz senin için,

Türkistan illeri!

diye türkülerle yerleri, gökleri titreteceklerine inanmamıştım.” (Dağcı, 2017:243) (2021;51).

“Ölüm sözcüğü, Anadolu’daki Türkmenler arasında da fazla kullanılmaz. Ölüm kavramı yerine Hakk’a yürümek, gerçeklere kavuşmak, kalıp değiştirmek, sır olmak, emaneti teslim etmek, Cemâl’e ve Dîdâr’a kavuşmak, gibi deyimler kullanılır. Ölüm yerine A.... göçtü, A.... hakka yürüdü kavramları kullanılır.” (Çakır, 2014:209). ,

Yine Anadolu’da bunlara ek olarak “emrihak vaki olmak, ahiret yolcusu olmak, ecel şerbetini içmek, günü dolmak, ömrü vefa etmemek, ömür defterini kapatmak, vadesi dolmak, adres değiştirmek, ahrete intikal etmek, dünyasını değiştirmek, dar-ı bekaya irtihal etmek, dünyaya veda temek, ebediyete göçmek vb.” (Türkmen, 2009:134) gibi deyimlerle ölüm kavramı ifade edilmeye çalışılmıştır. Türkmenistan Türkmenleri de ölmek yerine ayrılmak “ölmek”, aradan çıkmak “ölmek”, can bermek “canını kurban ederke ölmek”, gaydış bolmak “yok olmak, ayrılmak, ölmek”, gutarmak “ölmek”, ötmek “ölmek” vb. (Şahin, 2019:288-289) fiilleri kullanır.

1.8.2.2. Beddua/Dua ile İlgili Örtmeceler

Beddua ve dua Eski Türk toplumlarında da yer almaktadır. Eski Türkçe’ de karşımıza ‘alkış’, ‘kargış’ şeklinde çıkmaktadır. Alkış sözcüğü Dîvân-u Lugâtî’t-Türk ’te, “dua etme, övme, birinin iyiliklerini sayma” (Kaşgarlı, 1940: 97) anlamına gelirken, kargış “lânet, ilenme” (Kaşgarlı, 1940: 461) anlamlarını karşılamaktadır. Türkçede alkış, “hayır, dua, iyi dilek” anlamına gelmektedir (Shadkam, Demren, 2017:182) kargış ise bedduayı karşılamaktadır. ,

‘Eski Türkçede alka- (övmek, methetmek); karga- (beddua etmek) fiillerinden türetilen alkış ve kargışlar, insanoğlunun toplum hâlinde yaşamaya başladığı günden itibaren sözlü anlatımın bir türü olarak varlığını daima sürdürmüştür. Geniş coğrafya parçalarında benzer ya da ortak (Allah senden razı olsun, Allah yardımcın olsun; Allah belanı versin gibi) alkış ve kargışlarının görülmesiyle birlikte; kasaba ve köy gibi dar bölgelere özgü (adın bata / batsın; ağu içesin, aoirın puc ola; el öpenlerin çok olsun, anan acını görmiye gibi) olanlarına rastlanılabilir. Nesilden nesile, kuşaktan kuşağa değişmeden veya kısmen değişerek gelen bu özlü sözlerde kaybolmuş ya da kaybolmaya yüz tutmuş sözcüklere [em-

çeğ(meme)imin biri kan biri irin (cerahat) ola; çign(omuz)inde mezara gidim]
rastlamak mümkündür. Bu da gösteriyor ki toplumun birçok değerini içinde ba-
rındıran bu gruplar, dilin geleceği açısından son derece önemlidir’(Sevinçli;
2022; 99).

L. Sami Akalın, Türk Dilek Sözlerinde Alkış ve Kargışlar adlı kitabının ön sözünde, “*Türk folklorunun, toplumumuzun geçirmiş olduğu evrim çağlarından her birinden bir iz taşımakta*” olduğunu belirtmektedir. Bu teoriden de anlaşıldığı üzere bunların temellerinin çok daha eskilere dayandığı varsayımını çıkarmak güç değildir. Alkışlar ve kargışlar Dede Korkut Hikâyeleri başta olmak üzere destan, şiir, türkü, ağıt gibi edebî türler bu türde örneklerle doludur. Divan şiirinde de bu tür örneklerle rastlamak mümkündür. Bunların birkaçından örnek verecek olursak, aşağıya aldığımız şiir örneklerinde de alkış ve kargışlar dikkati çekmektedir.

Dede Korkut kitabının ön sözünde yer alan alkışlar:

‘Devletsüz şerrinden Allah saklasun hanum sizi

Üç otuz on yaşunuz tolsun

Hak size yaman getirmesün

Devletünüz payende olsun hanum hey.

İleyünüzde çalup aydan ozan olsun.

Azıp gelen kazayı Tanrı savsun hanum hey.

O öğdügüm yüce Tanrı dost oluban medet irsün hanum hey.’

Dede Korkut kitabında yer alan kargışlara örnek olarak;

‘Dirse Han ’ın hanımı, yaralı bir halde bulduğu oğluna seslenirken de;

“Akar senün suların Kazılık Tağı

Akar iken akmaz olsun

Biter senün otların Kazılık Tağı

Biter iken bitmez olsun

Kaçar senün geyiklerün Kazılık Tağı

Kaçar iken kaçmaz olsun taşa dönsün” (s. 27)

şeklinde beddua edince oğlu şu cevabı verir:

“Berü gelgil ak südin emdügüm kadınım ana

Ağ pürçeklü izzetlü canum ana

Akarlıda sularına kargamagıl

Kazılık Tağının günahı yokdur

Biterlide otlarına kargamagıl

Kazılık tağının suçı yokdur

Kaçar geyiklerine kargamagıl

Kazılık Tağının günahı yokdur

Arslan ile kaplanına kargamagıl

Kazılık Tağının suçı yokdur

Kargar isen babama karga

Bu suç bu günah babamdandır”

Şiirlerde alkış (dua):

“Bed-duâlar çevirir meltemi sam yellerine;

Bizi mevlâ korusun böyle şikâyetlerden.”

Faruk Nafiz ÇAMLIBEL

Mevla senden razı olsun

Sen bahçede gonca gülsün

Kabrin içi nurla dolsun

Ömür bir gün uçar gider.

Âşık Ferâhî

Şiirlerde kargış (beddua):

Beni bed-baht ettin, bed-baht olasin sen!

Eller sultan ola, bî-taht kalasin sen!

Ömer DEMİRBAĞ

Bayram gelse al yeşilin geymesin

Sağır olsun, kulağı ses duymasın

Helâl lokma yeyip karnı doymasın

Ekmeğine zehir süt ver Yarabbi

Âşık Feymânî

Bu tür örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Dinin ve sosyal toplumu düzenleyen kurallarında etkisiyle oluşturulan bu tür örtmece sözcükler de alkışlar genelinde iyi bir anlam taşıyan örtmeceler barındırırken kargışlar ise kötü bir anlam taşımaktadır. Ortak birçok Türk lehçesinde de yer alan bu durum Türkmen Türkçesinde de bu şekilde yer almaktadır. Saha çalışması ve atasözlerine bakıldığında bu duruma uygun örnekler görülmektedir.

1.8.2.3. Felaket (Ritüeller) İle İlgili Örtmeceler

İlk bölümde anlatıldığı gibi korku sonucu oluşan bazı tabular bulunmaktadır. Bu tabular örtmece yolu ile dile getirilmektedir. Karşılaşılan kötü durumları ortadan kaldırmak için bazı ritüeller ya da totemler ortaya çıkmıştır. Kasım Karaman bu durum ile ilgili şöyle demiştir;

‘Ritüeller, insanların neyi önemli ve gerekli bulduğunu söylemelerinin bir yoludur. Doğrudan nedensel açıklamaların sağlanması gerekli görülmez. Ölüm, hastalık ve şiddet gelişmiş bir toplumda her gün karşılaşılan olaylardır. Bilimsel bir açıklama bulunmadığında insanlar, ritüeller ve dinler gibi sembolik anlamlar içeren olgulara sarılma eğilimindedirler. Bu şartlar altında ritüeller, her

şeyden önce, başka türlü açıklanması mümkün olmayan olayları açıklamaya bu suretle de endişe, şüphe ve belirsizliğe karşı bir çare sunma işlevini yerine getirirler.’ (2010;233).

Bu totemler din, sosyolojik ortam ve kültürel etkiler bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu durumu Kasım Karaman şöyle açıklamaktadır;

‘Ritüellerin bireysel ve toplumsal yaşamda kendini hissettiren tüm bu etkileri ise kültürel bağlamda, farklı toplum tiplerinde farklı yoğunluklarda kendini hissettirmektedir. İcra edilme sıklık ve yoğunluğu toplum tiplerinde farklılaşabilmektedir. Nitekim Assman’a göre, arkaik toplumlarda ayinler ya da ritüel iletişim, toplumsal kimliği kuran bilginin dolaşımı ve yeniden üretilmesi işlevine sahiptir. Yani ritüellerle toplum bilinci veya toplum kimliği arasında sıkı ve sistematik bir ilişki vardır. Ritüeller, toplumsal kimlik sisteminin alt yapısını kuran damarları oluştururlar.’ (2010; 234).

Bu ritüeller kişiye gelecek kötülükleri engellemesi açısından önemlidir. Bir felaketin geleceğini ya da felaket getirecek bir sözcüğü dile getiren ‘dilini dişle’ Türkiye Türkçesinde kişinin kötü, uğursuzluk ya da korku getiren bir söz, olayı anlattığını dile getirmektedir. Derin yapı ve yüzey yapı açısından bakıldığında;

Kelime: dilini dişle

Yüzey yapı: insan organı olan dilin ısırılması

Derin yapı: dilini ısırarak konuşmasını engellemek ve konuştuğunda söyleyeceği kötü cümlenin çıkmasını engellemektir.

1.8.2.4. İnanç ve Gelenekler ile İlgili Örtmeceler

Gelenek bir toplumda çok eskilerden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa aktarılan, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlardır. Gelenek, genel olarak üç bağlamda ele alınabilir. İlki geçmiş yaşam biçimlerinin içinde yaşanan ana taşıdıkları maddî ve manevî değerler bütünüdür, ikincisi ise geleneğin özünü teşkil ettiği ifade edilen kutsalla olan ilgiden dolayı geleneğin zengin ve kutsi değerler ihtiva eden köklü yanıdır. Üçüncüsü ise, geleneğin kendinden her türlü istifadeye açık olan anlamlar rezervi yönüdür. Sanat ve edebiyata da bu yön etki etmektedir.

Gelenek, yazılı metin hâline getirilmiş, etkileyici eserlerin intikaliyle ilgilidir. Geleneğin gelenek hâline nasıl geldiği konusu üzerinde pek çok tartışma yapılmıştır. Sosyal bilimcilerin bu tartışma sonucunda geleneğin gelenek hâlini alabilmesi için en az üç kuşağın geçmesi gerektiğini söyledikleri bilinmektedir. Bu kuşakların yaşadıkları sürenin uzunluğu ve kısalığı konumuzla direkt alakalı değildir. İnsanlar, birikimlerini, hayatlarında değer verdikleri, kendileri için önemli unsurları gelecek kuşaklara aktarmak istemişlerdir sürekli, insan topluluklarının böyle bir yol izlemesi doğal olarak bazı unsurların insan için anlamının farklı olması sonucunu doğurmuştur. İşte gelenek de böyle bir birikmenin, anlamlı bir yığılmanın sonucudur. Geleneğe sadece bu özelliği dolayısıyla "şimdideki geçmiş"tir diyebiliriz. Şimdiyi yaşayan insanoğlu, şimdinin içine bakarak geçmişi, geçmişten belli unsurların yardımıyla birikerek geleceğe ulaşan anlam bölümlerini görebilir.

Görenek, Türkçe "görmek" kelimesinden türetilen "görenek" kelimesine, sözlüklerde "insanların birbirlerine bakarak yaptıkları şey, adet, usul, alışılmış tarz, hareket" denir. Sözlük anlamında da görüldüğü gibi görenek, bir şeyin görülerek yapma alışkanlığının kazanılmasıyla elde edilir. Göreneğin örfe, adete, geleneğe bakarak yaptırım gücü daha zayıftır. Örfteki yapılma zorunluluğu, adet ve gelenekteki yapılmalı özelliği, görenekteki yapılabılme özeliğini alır. En yalın tanımıyla bir şeyi görülle geldiği gibi yapma alışkanlığı olan görenek, öteki sosyal alışkanlık gibi gerekli uygun görülenleri kapsar. Ama bunların mutlaka yerine getirilmesini istemez. Öteden beri yapıla gelmekte olan fakat henüz adet durumunu kazanmamış bu davranış biçimlerine grubun ve toplumun gelişmesine uygun yenilikler eklenir. Bunlar süreklilik kazandığı gibi bir süre sonra ortadan kalkabilir.

Görenekler, günlük yaşantımızın gerekli gördüğü ilişkilerin düzenlenmesinde, bireyler arasındaki sürtüşmeleri azaltmakta, toplumsal ilişkilerin kolaylaşmasında, belirleyici rol oynar. Komşu ziyaretlerinde, hasta yoklamalarında, alışverişte, ortak taşıtlara inip binmede, tanışma ve tanıştırmalarda nasıl davranılacağını belirleyerek ilişkilerin düzenli gitmesine yardımcı olur.

Bu gelenek ve görenekler sonucunda bir inanç sistemi oluşmaktadır. İnançta amaç gelenek ve göreneğin korunması ve bir durumun iyi şekil yer almasıdır. Bu sistemde derin yapı ve yüzey yapı ilişkisi bulunmaktadır. Burada yapılan harekette

ya da söylenilen bir sözde amaç yapılan durumun iyilikleri getirmesidir. Türkiye ‘ de birçok adet, gelenek ve görenek bulunmaktadır bu durum ile ilgili Ruhi Ersoy ;

‘Cenaze töreni boyunca kullanılan eşyaların kullanılması veya ölüm olayının gerçekleşmesi anında görülen bazı olaylarla ilgili olan inançlara nekromantik inançlar denir. Bu tür inançlar ve sakınma biçimlerine bazı örnekler şöyledir: Tabut taşınırken sallanırsa, geri geri gelirse, sağa-sola dönerse, gıcırdarsa; definden sonra tabut yerde sürünürse, üzerine oturulursa, orada bulunanlar arasında yeni bir ölümün vuku bulacağına inanılır. Bundan korunmak için ise, örneklerde anlatılan durumların olmaması için tedbir alınır. Mezar eşilen kazma-kürek, eve sokulursa, üst-üste bırakılırsa, mezar eşerken bu malzemeler elleşerek kullanılırsa yeni bir ölümün vuku bulacağına inanılır. Bunlardan başka su ısıtılan kazan veya kullanılan başka eşyalarla ilgili inançlar da vardır (Örnek, 1979:30) şeklinde örnekler vermiş ve karşılatırmalı olarak bakarak şöyle örnek vermiştir;

Bu inanç ve uygulamalara benzer örneklerin çok eskilere dayandığını söyleyebiliriz. Eski ve Ortaçağda Altaylarda yaşayan Türkler cenaze törenlerinden sonra karşılıklı iki ateş yakarak ve bunların her birinin yanına altından insanların, hayvanların ve eşyaların geçirilmesi için birbirine uçlarından iple bağlı iki mızrak yerleştirerek bunların aralarından geçmek suretiyle kendilerini arıttıklarından söz etmektedirler. (Roux, 1999:155) Günümüz Yakut Türklerinin cenaze törenlerinden sonra dönüş yolunda yaktıkları bir ateşin üzerinden atlamaları ve ölünün ateşten geçemeyeceğine inanmaları Altay Türklerinin adetleriyle örtüşmektedir. Altay ve Uygur Türklerinde ölen kişinin adının anılmaması ölüm mekanizmasına karşı alınan önlemlerden kabul edilmektedir.

Geleneksel Türk dinindeki bu inanç ve uygulamalar farklı biçimlere bürünerek varlığını İslam dininin şekillendirdiği Anadolu Türklüğünde de devam ettirmiştir. Anadolu Türklüğünde herhangi bir ölümün gerçekleştiği esnada ölümden korunma için yapılan bazı uygulamalardan bahsedecek olursak: Ölü evindeki yemekler boşaltılır (ölüm bulaşmıştır endişesiyle) mahallede ölen olursa, o mahalledeki su dolu kaplar boşaltılır. Ölü yıkanırken uyuyan kimseler uyandırılır cenaze evden çıkınca ardından su dökülür. Ölü yıkandıktan sonra su ısıtılan kazan ters çevrilir. (Örnek, 1979:9) Görüldüğü gibi temelde aynı gaye için yapılan uygulamaların milletin içerisinde bulunduğu inanç coğrafyasına göre şekillenerek devam ettiğini görmekteyiz. Bu konudaki

uygulamaların, performans teorisi bağlamında ele alınması gerektiği kanaatindeyiz (Çobanoğlu, 1999:258.)’ şeklinde örnekler ,bilgiler vermiştir. (2016;513)

Karşılaştırmalı şekilde vererek gelenek ve göreneklerin örtmece sözlerin oluşumuna etkisi görülmektedir.

1.8.2.5. İnsan Tabusu ile İlgili Örtmeceler

Tabu Polinezce kökenli olan ve “işaretlenmiş, belirlenmiş” mânasına gelen tabu kelimesi hem kutsallığı hem kirliliği ve buna bağlı olarak dokunulmazlığı anlatır. Kısaca “dokunulmaması, söylenmemesi, yenmemesi ve yapılmaması gereken şey” demektir.

Tabu ve örtmece arasında bir ilişki bulunmaktadır. Eski Türk dönemlerinde belli isimleri ya da lakapları insanlar bir kahramanlık ya da bir durum yaptıkları zaman almışlardır. Dede Korkut hikayelerinde var olan bu durum buna açıkça örnektir. Boğaç Han hikayesinde yer alan ;

‘Oguz begleri gelüb oğlan üstine yıgnak oldılar, tahsin dediler. “Dedem Korkut gelsün, bu oglana ad kosun, bilesince alub babasına varsun, babasından oglana beglik istesün, taht el versün” dediler. Çağırdılar, Dedem Korkut gelür oldu, oğlanı alub babasına vardı. Dede Korkut oğlanın babasına soylamış, görelüm hanum, ne soylamış, eydür:

“Hey Dirse Han, (bu) oglana beglik vergil,

Taht vergil, erdemli-dür,

Boynı uzun bedevi at vergil,

Binit olsun, hünerli-dür.

Agayıldan tümen koyun vergil bu oglana,

Şişlik olsun, erdemli-dür.

Kaytabandan kızıl deve vergil bu oglana,

Yüklet olsun, hünerli-dür.

Altun başlu ban ev vergil bu oglana,

Gölge olsun, erdemli-dür.

Çign(i) kuşlı cübbe ton vergil bu oglana,

Geyür olsun, hünerli-dür.

Bayındır Hanun ag meydanında bu oğlan ceng etmiş-dür, bir boga öldürmüş(-dür). Senün oglun adı

Bogaç olsun. Adını ben verdüm, yaşını Allah versün” dedi” (Tezcan ve Boeschoten, 2001:38-39).’ şeklinde örnektir.

Dede Korkut hikayesinde yer alan bu durum eski zamanlardan beri isim ya da lakaplarının önemini göstermektedir. T.C Kültür ve Turizm Bakanlığının yayınladığı gelenek, görenek ve inançlar adlı kitabında insan tabusu için ‘*İnsan tabusu: Han, padişah, bey gibi halkı yöneten kişiler ,yaşı ulu bilgeler, evliyalar(pirler), yeni doğan çocuklar, hastalar, ölüler, insan tabusunu oluşturan unsular olabilmektedir.*’ (2022;356) şeklindedir. Bu başlığın altında yer alan örtmece sözler bu açıklamaya uygun şekilde incelenmiştir. İnceleme sırasında derin yapı ve yüzey yapı şeklinde yapılarak açıklama verilmiştir.

1.8.2.6. Bitki Tabusu ile İlgili Örtmeceler

Bazı korku durumları toplumlarda felaket getirdiği düşüncesi uzun yıllardır bulunmaktadır. Bazı korku durumlarının oluşmasını engellemek için bazı durumlar oluşturulmuştur. Bitki tabusundan oluşan durum ise bitkinin kötü duruma ait durumu engelleyeceği ya da yok edeceği düşüncesidir. Ahmet Güngör makalesinde bu durum ile ilgili ‘*Eşya (elbise, alet, silah vb.), ağaç, bitki, ev ve bazı yerlerle ilgili tabu: Doğum, evlilik ve cinsel etkinlikleri korumayı, şahısların bireysel eşyalarını, araçlarını tehlikeli varlıklardan ve hırsızlardan korumayı gerektiren tabular bu tür tabulardandır.*’ (2006;76) demiştir.

Karabulut ve Ospanova ‘makalesinde ;

‘Kazak Türklerinde, diğer toplumlarda olduğu gibi, tabu sayılan alanda bir eşyayı, olguyu veya olayı doğrudan adlandırmama ile ilgili toplumsal bir mutabakat vardır. Bu uzlaşma, bazen insanı ürperten, korkutan veya üzen bir tabu sonucu değil de nezaketi gösterme tabusu sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kazak Türklerinde de ad verme konusu çok önemlidir. Bu adlar gücün, sadakatin, saygının, samimiyetin, fedakârlığın, güzelliğin

veya kabalığın bir yansımasıdır. Kültürel ve tarihsel olarak Kazak halkı, çocuklarına doğadan faydalanarak da adlar verirler. Bazen yaratıcıdan çocuğun ahlakı ya da fiziksel güzelliğini dilemek için bitki çeşitliliğinden faydalanılır. Bitki adları: Şınar (çınar), Anar (nar), Alma “elma”, Karakat “siyah Frenk üzümü”, Örik “erik” vb’. şeklinde demiştir. (2013;130)

Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygur bu durum ile ilgili makalesinde ‘insanların kişisel eşyaları, her türlü tehlike ve korku veren şeylerden korunma amaçlı kullanılan eşya ve malzemelerdir. Türklerde kayın ağacının kutsal kabul edilişi gibi’(2022;356) demiştir.

Burada yüzey yapı ve derin yapı mantığı bulunmaktadır. Birçok bitki kendi halinde bir anlam taşımazken belirli anlamlar yükleyerek anlamlandırılmıştır. Şanlıurfa halk kültüründe buğday bereket sembolüdür. Buğdayı daha olmamış hali ile bir evde bulundurursanız evinizin bereket ile dolacağı ve kötülükten kurtulacağı düşüncesi hakimdir. Türkmenistan ‘da yaşayan bazı kaynak kişilerinin verdiği bilgilerde eğer bir evde yüzerlik otu yakılıyorsa o evde bir hasta vardır demektir. Bu tür engelleyici durumlar bitkilerin çağrışım yaparak birer örtmece kelime olmasını sağlamıştır.

1.8.2.7. Kadınlar ile İlgili Örtmeceler

Kimi araştırmacılar “rahipler, şefler ve ölümlere ilişkin kavramları sürekli tabular; kadınların âdet zamanı, loğusalık dönemleri, savaşçının savaş öncesi ve sonrası durumları vb. durumları da geçici tabular olarak değerlendirir (Güngör 2006: 74).

‘Eril ve dişillik kavramı, insanın beden ve ruhsal yapısı gereği farklı iki cinsi belirlerken toplumda uylaşım (sytheke) ve anlaşma (homologia) neticesinde yeryüzü, doğa ve çevresindeki birtakım soyut ve somut kavramlar, toplumlar tarafından iki ayrı cins olarak algılanmaktadır.’ (Daşman;2017; 113).

Müslüm Birr 149. Hadisine göre “Sizin en hayırlınız kadınlarına en iyi şekilde davrananlarınızdır denilmiştir. “ Aynı zamanda yüce peygamberimiz kadınlar için “Kadınlar size Allah’ın bir emanetidir.” Demiştir. Kadınlar eski Türk toplumlarından beri Türk coğrafyasında önemli bir unsurdur. Birçok kadın Türk kahramanı tarihte ve destanlar karşımıza çıkmaktadır. ‘Kadın Kahramanlarının İzinde Türk Destanları’ adlı makalesinde Derya Özcan bu duruma örnek olarak şöyle bilgiler vermiştir: ‘Hakas destan dairesine ait Ak Çibek Arığ, Altın Arığ ve Ay Huucın adlı üç destandaki merkezi kadın kahramanlar üzerine yapılan çalışmada, arkaik destanların

mitik özellikler taşıyan birincil kadın kahramanlarının, Türk inanç sisteminin etkilere açık olmadığı ve anaerkil bir yapının etkilerinden söz edebilecek zamanların ürünü olduğu ifade edilmiştir (Koçak & Çolak, 2018, s.10). Hakas geleneğindeki bu kadın kahramanlar, tamamen ataerkil bir yapıya bürünmeden oluşturulmuş kahramanlardır. Kadın kahramanın koruyuculuğu, halk ya da soy tehlikede olduğunda ortaya çıkması, ikincil kahramanın mücadelelerinde bir yardımcı olması da Umay kültüne bağlanarak açıklanmıştır. Bu üç destanda da düzeni kurmaya, kaosu ortadan kaldırmaya çalışan kadın kahramanların yanlarında ikincil olan erkek bir kahraman bulunmakta ve kadın kahramanların macerası onlar etrafında şekillenmektedir.

Olağanüstü doğum hikâyeleri olan bu destan kahramanlarından Ay Huucın, gökteki yedi tanrının en küçüğünün inayetiyle at bir çiftten doğarken, Ak Çibek Arığ ve Altın Arığ bir kayadan dünyaya gelirler. Yanlarındaki erkek kahramanların (Ak Çibek Arığ'ın yanında Kanlı Kılıç, Altın Arığ'ın yanında Çibetey Han, Ay Huucın'ın yanında Han Mirgen bulunur) da yardımıyla yurtlarındaki düzeni ve birliği sağlayan kadın kahramanların kendileri evlenmemiştir. Halkları için var oldukları olağan üstü doğumlarıyla da desteklenen kadınların misyonu alplık olduğundan soyun devamı adına çocuk doğurmak gibi bir gayeleri olmadığı gibi kendilerine talip olup evlenmek isteyen erkekleri de öldürmüşlerdir.

'Karakalpak folklorunun önemli eserlerinden olan Kırk Kız destanı, merkez kahraman olan Gülayım adlı kadının liderliğindeki savaşçı kızlar ekibinin zaferlerini anlatan kahramanlık destanlarından. Zengin bir ailenin güzel kızı olan Gülayım bu özellikleri için değil; yurdu için mücadele eden, ideal bir halk kahramanı olduğundan halkı tarafından sevilmektedir (Uygur, 1997, s. 30-46). Yanındaki kızlarla birlikte dış düşmanlara karşı savaşan vatansever bir kadının halkının bağımsızlık mücadelesine katkısı göz önüne serilir.

Türkmen Köroğlu kollarından birisi olan Harmandeli anlatmasında, başkahraman olan Harmandeli savaşçı kadın tiplerin önde gelen temsilcilerindendir. Erkek çocuk sahibi olamayan babası Arslan Bey, on ikinci eşinden olan bu kızı erkek gibi büyütür. On dört yaşına gelince evlendirilmek istenen kahramanımız, kendisiyle evlenmek isteyen erkeğe bahşılıkta ve güreşte kendisini yenme şartı koşar. Üç yılda üç yüz bahşıyı ve yigidi mağlup eden Harmandeli, son olarak Köroğlu ile atıştır ve güreşir. Her ikisinde de Köroğlu'nu mağlup eder (Şahin, 2012, s. 568). Evlenme şartının yerine gelmesi için hem sözel olarak hem de fi-

ziksel olarak erkeklere meydan okuyan kadın kahramanımız tüm rakipleri mağ-lup etmiş, anlatmaya göre sonunda Köroğlu'na gönüllü olarak mağ-lup olmuş-tur ki bu da gücünün ve yeteneğinin rakipsiz olduğunu göstermekte-dir. '(2021;107) demiştir.

Kadının rolü bazı toplumların etkisiyle değişime uğramıştır. Toplumlar dinin etkisiyle kadını bazı sıfatlar vermiştir. İslamiyete göre kadın kutsaldır ve cennet ayaklarının altına serilmiştir. Bazı toplumlarda kasın ikinci sınıf muamelesi yüzün-den bazı sıfatlar almış ve bunlar kötü manalı olmuştur. Eski zamanlarda Türkiye 'de eşinden boşanmış bir kadın için dul kelimesinin kullanılıp erkek için ise kullanılma-ması bu durumun farklı iki yüzünü ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda argo kelime-ler genellikle kadın cinsiyeti ve onu aşağılama üzerine olduğu görülmektedir. ' *sen dulsun dikkat et!*' bu tür söylemler anlam olarak kişiyi günlük vakit geçiren kişi gös-termektedir. Bu durum dul kelimesinin örtmece olarak kötü adlandırmaya örnek ola-bileceğini göstermektedir. Burada yapılan araştırmada derin yapı ve yüzey yapı or-taya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesi içerisinde yer alan birçok durum Türkmen Türk-çesi içerisinde de yer almaktadır. Bu durum ortak tarih, toplum, din ve dil etkisini göstermektedir. Tez sırasında bu konuda yapılan çalışmalarda kadın kaynak kişisi ve erkek kaynak kişisi ayrı ayrı ele alındığında kadın kaynak kişisi daha çok belli başlı kuralları söylerken erkek kaynak kişisi daha çok cinsel çağrışımı olan kelimeler hak-kında bilgi vermiştir. Bu konu altındaki çalışmalarda derin yapı ve yüzey yapı çerçe-vesinde örtmece sözcükler bulunmuştur.

1.8.2.8. Edebe Aykırı Kelimeler ile İlgili Örtmeceler

Toplumlarda belli ahlaki normlar ya da kuralları vardır. Bu kuralları doğrultu-sunda sosyal yaşam düzenlenmektedir. Bazı olaylar normlara ya da kurallara karşı gelmesinden dolayı açıkça ifade edilememektedir. Karadeniz makalesinde bu konu ile ilgili şöyle demiştir; '*Toplumdaki ahlaki norm kuralları, gayri ahlaki durumların örtülü olarak ifade edilmesini şart koşmaktadır. Toplum tarafından tabu olarak ka-bul edilen ve genellikle insan ilişkilerinde, aileler arasında yasaklanan, gizli tutulan cinsellik, cinsel organlarla ilgili ifadelerin çeşitli örtmece sözlerle kullanıldığı gö-rülmektedir.*' (2020 :73).

Cinsellikle alakalı kelimeler ya da sözcükler genelde kötü adlandırma için ya-pılmaktadır. Bu durumda kişinin küfür bilgisi ortaya çıkar ve o kelimeyi örtük anlam ile ifade etmektedir. En sık örtmeceye başvuru konulardan biri cinselliklerdir. Erkek-

lik veya kadınlık organları, cinsel ilişki, cinsellikle ilgili vb. konularda geçmişten günümüze örtmecelere başvurulmuştur; bu da göstermektedir ki birçok toplumda cinsellik güçlü bir tabu durumundadır. Cinsellikle ilgili örtmeceler argo ile de ilişkilidir. Coşar, argonun örtmeceye dönüşümü konusunda, argonun bir dil türü olduğunu, örtmecenin dil içi bir tavır olduğunu, ayrıca argonun yasakların içinden geldiğini ve bir tür söyleyebilme yolu olduğunu vurgulamaktadır (Coşar, 2010: 175). Çelik makalesinde *‘Kötü adlandırma durumunda bir anlamda örtmece ve küfür ilgisi de ortaya çıkar. Bir tür aşağılama, küçük düşürme ve sözlü saldırı diyebileceğimiz bu tarz örtmeceler dini inanışlar ve onların taraftarları ile de bağlantılı olabilir’*(2011:30).

Bu durumu destekler nitelikte bir diğer bilgiye bakıldığında Kiran makalesinde;

Örtmece, çeviri bağlamından bağımsız olarak, küfür ve tabu sözcükleri kullanmaktan kaçınma yollarından biri olarak sayılabilir. Çeviri bağlamında ve özelde de küfür çevirisinde altyazı ve/veya dublaj çevirmeninin izleyebileceği bir strateji olarak örtmecenin kullanılabildiği görülürken, bir görsel-işitsel metin üzerinden örtmeceli küfür çevirisine odaklanan bir çalışmaya rastlanmamaktadır.(Kiran;2021;862)

Ahmet Güngör makalesinde bu durum ile ilgili;

‘Ahlakî norm ve nezaket kurallarının zorlamasıyla ortaya çıkan insan organları, cinsellik, kadınların bazı özel hâlleri ve tuvalet terimleri vb. kavramların adını toplum içerisinde söylemede bir takım yasaklamalar, kaçınımlar söz konusudur.

‘Tuvalet’ yerine: ‘aç çardak’, ‘apana’, ‘apsane’, ‘ayağ yolu’ (‘ayag yolu’, ‘ayah yolu’, ‘ayakcak’, ‘ayaklık’), ‘ayakyolu’, ‘çarak’, ‘evdesthane’, ‘gadem tana’, ‘ganere’, ‘gez’ (‘gezinti’, ‘gezme’), ‘güllük’, ‘kabine’, ‘kenef’, ‘kenent’, ‘kola’, ‘kul’ (‘kula’), ‘küllük’, ‘lavabo’, ‘memişhane’, ‘oturak’, ‘suva’, ‘taşra’ (‘taşıra’, ‘taşura’), ‘wc’, ‘yüznumara’ vb.

Kadının ‘aybaşı’(menstruasyon dönemi) yerine: ‘akıntı’, ‘aklık’, ‘anahalı’, ‘beli açılmak’, ‘üst’, ‘üst kirlenmek’, ‘üstü gelmek’, ‘üstü kirlenmek’, ‘üstü kirli’, ‘üs-

tünden geçmek, *‘üstüne olmak’*, *‘üstünü görmek’*, *‘üstünü kirletmek’*, *‘kerif’*, *‘yola çıkmak’* vb. (2006,79) şeklinde demiştir.

Toplum içerisinde bazı kelimeler ya da sözcükler olduğu gibi kullanılmamaktadır. Bu toplumun bakış açısı ve kuralları açısından oldukça önemlidir. Bazı kötü anlamlı ve adlandırmalı kelimeler farklı şekilde fakat aynı anlama gelecek şekilde söylenilmiştir. Türkiye Türkçesinde yer alan ‘oruspu, kahpe’ kelimeleri yerine onu çağrıştıran ‘hayat kadını, kötü kadın’ gibi kelimeler buna örnek olmaktadır. Dünya’da birçok millet ve toplumlar küfür ya da edebe aykırı kelimeler bulunmaktadır.⁵ Toplumlar bu kelimeleri direkt telaffuz edemediğinden dolayı örtmece kelimeler ya da sözcükler üretmişlerdir.

1.8.2.9. Hastalık ile İlgili Örtmeceler

Aylin Koç hastalık adları ile ilgili çalışmıştır. Aylin Koç çalışmasında hastalık isimleri belli bir düzen ve kalıp içerisinde çalışmıştır. Aylin Koç makalesinde ;

‘Ağızlarda, hastalık kelimesini kullanmak yerine hastalığın niteliğine göre çeşitli kelimeler kullanılır: Genel olarak hastalık için araz, dert, maraz, maraza, çor, illet, sökelik, sayrılık, zort, yiyik; ölümcül hastalıklar için alıcı, can alıcı, alıfatma, ölet; salgın hastalıklar için kırgan (gıran, gırgan) veya kırgın, kara kıran, salım, orta ağrısı; bulaşıcı, ölümcül olmayan hastalıklar için gezargi veya gezeen, sepici, tırnak; uzun süren hastalıklar için ıngıraz, karaağrı; hafif hastalıklar için mırıngırın gibi kelimeler kullanılır. Günümüzde de kanser, AIDS, Avian Influenza (H5N1) (kuş gribi) gibi ölüme sebep olabilen hastalıklarda, hastalığın adının zikredilmesi yerine ölümcül hastalık, kötü hastalık, amansız bir hastalık ifadelerine sıkça rastlanır.’ şeklinde bahsetmiştir.

Türkiye Türkçesinde hastalık isimleriyle ilgili örtmecelerin bazıları şunlardır:

İplicecek: Karaciğer ve gırtlakta meydana gelen bir çeşit hastalık, yemen çıbanı (Derleme Sözlüğü VII, 1993: 2546).

İt dirseği: Gözkapağında çıkan sivilce, arpacık (Derleme Sözlüğü VII, 1993:2567).

İt memesi: Koltuk altında çıkan bir tür çıban (Derleme Sözlüğü VII, 1993:2569).

İt biciği: Koltuk altında çıkan çıban (Derleme Sözlüğü VII, 1993: 2567).

---

⁵ İngilizce ‘de ‘make love’ ‘aşk yapmak’ kelimesi ‘sex’ yerine kullanılmaktadır.

Kötü hastalık: Kanser.

Ağır hastalığı: Tifo (Çelik, 2011: 119).

Yatalak: Hasta.

İnce hastalık: Verem.

İnce ağrı: Verem (Derleme Sözlüğü VII, 1993: 2537).

Türk lehçelerine bakıldığında yine aynı durum göze çarpmaktadır. Hastalıklar ve vücut azaları daima kötü bir çağrışım uyandırmaktadır. Karabulut ve Ospanova Kazak Türkçesinde bulunan örtmece sözcükler ile ilgili ;

‘Diğer toplumlarda olduğu gibi Kazak Türkleri arasında da tehlikeli ve devasız hastalıklar, ölüm, ölü, mezar, vücut azaları, vücut boşaltım sistemi vs. kötü çağrışımlara sahiptir. Bu nedenle bu hoş karşılanmayan alanlardaki adlandırmalar örtük hâle getirilmektedir. Türkiye Türkçesinde tabu hâline gelmiş sözlerden olan sakat, kör, topal, sağır, dilsiz, ahraz, deli vd. yerine kullanılan engelli, özürlü kelimelerinin karşılığı olan kelime, Kazak Türkçesinde mügedek “hasta, engelli” ve mümkünliği şektevli jan “imkânları kısıtlı insan”dır. Aynı türden söz Rusçada çelovek s ograniçennoy vozmojnostyu “engeli olan insan” şeklindedir. Kazak Türkçesinde hastalanmak için kullanılan örtmece tösek tartuv “yatak çekmek”, tösek tartıp jatuv “yatağı çekip yatmak, döşekte yatmak”tır. Türkiye Türkçesinde kanser için amansız hastalık, dermansız hastalık örtmecesi kullanılırken, Kazak Türkçesinde kanser anlamına gelen rak (Rusça) ve obır kelimelerinin yanında atı jaman auruv “adı kötü hastalık”, beydava dert “devasız dert” de kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde, çaresi bulunmadığı zamanlarda verem için ince hasatlık, adı belirsiz dert, devasız dert de denmekte idi. ‘ (2013;132) şeklinde demiştir.

Engin Gökçür insanoğlunun aciz ve bakıma muhtaç olduğu durumlardan bir diğeri de hastalıklar ve hastalıklar çerçevesinde oluşan inanmalardır. Bu nedenle kimi zaman halk arasında hastalığın getirmiş olduğu olumsuzluğu ve uğursuzluğu gidermek için çeşitli ifadelerle başvurulur şeklinde bilgiler vermiş ve eski dönemlerde hastalıkları önleyici ciddi tedavi yöntemlerinin olmaması, hastalığın kaynağının bi-

linmemesinden dolayı hastalıkların tedavisinde farklı uygulamalar olduğundan bahsetmiştir.⁶

Adı doğrudan söylenen hastalığın insana doğrudan gelip ona musallat olacağı görüşü bu tür örtmecelerin oluşmasında temel etmen olmuştur⁷. Bu inanç, hastalıkları canlı varlıklar ve insan şeklindeki hayvan olarak algılayan animistik anlayışa dayanır. Ospanova bu duruma ek olarak ilkel toplumlarda hastalık, ölüm gibi kötü, olumsuz ve tehlikeli kavramaları dile getirmek, kötülüğe ve tehlikeye davetiye çıkarmakla eş sayılmıştır.⁸ Bu nedenle hastalık adlarıyla ilgili tabu ve örtmecelerin doğaüstü güçlere inanmanın dışında kelimelerin sihirli gücüne inanmaktan kaynaklandığı kanaati de söz konusudur (2014: 79) şeklinde bilgiler vermiştir.

Yasin Karadeniz makalesinde insanların kendisini aciz hissettiği ve adını duyduğunda bile kendini kötü hissettiği bir başka durum hastalıktır. Bu nedenle hastalığın adının zikredilmesiyle oluşacak korkuyu önlemek için başka sözlerle durum ifade edilmeye çalışılır şeklinde destekler nitelikte bilgiler vermiştir. Hasta olan insan, hastalığı hakkında konuşurken daha hafif ifadelerle durumunu anlatmaya çalışır. Bunun yanı sıra bir hastanın yanında hastalığı hakkında konuşmak kötü karşılanmakta, hasta yakınlarının yanında hastalığın adını anmaktan kaçınılmaktadır. Bu gibi durumlarda hasta ve hastalığının adı değiştirilerek söylenmektedir.⁹ Bunu yaparken asıl amaç hastalığın derecesini düşürmektir. Burada düşürmekten kasıt hastalığı hafif göstermektir. Kişinin bu örtmecede yapmak istediği karşıdaki kişiyi endişelendirmemek ya da kırmamaktır.

---

⁶ Özellikle animizmin inanç olarak kabul gördüğü dönemlerde hastalıkların doğaüstü güçlerden kaynaklandığına inanılmıştır. Bu bağlamda hastalıkların, bedensel ve zihinsel özürlülerin temel sebebinin doğaüstü güçler (cin, peri, kötü ruh, şeytan) olduğu kanaati bu tür hastalıkların tedavisi için başvuru ana referanslar olmuştur. Bu nedenle bu hastalıkların temel nedenlerin kaynağı olan bu tür varlıkların kendisi ile hastalıkların adının dahi söylenmesi kaçınılan bir durum olmuştur.

⁷ Salgın ve ölümcül etkileri olan hastalık adlarının doğrudan dile getirilmesi o hastalıkların iyelerinin gazaba geleceği ve hastaya zarar vereceği endişesi oluşur. (Gungorname II, 2019).

⁸ Animistik ve totemistik görüşe göre tabu olarak kabul edilen varlığın (ölüm, şeytan, hastalık vb.) canlı ya da cansız, soyut ya da somut unsurlarının tümünün ruhu/iyesi olduğu inancı vardır (Gungorname I, 2019). İnsanlara korku ve derin üzüntü yaşatan hastalıklar, bedensel ve zihinsel özürlülük ile ilgili kavramlar çerçevesinde oluşan örtmecelerde yukarıda belirtilen etmenlerin tesiri söz konusudur.

⁹ Mesela “Hastayım.” yerine “Üzerimde bir kırıklık.” veya “Kendimi iyi hissetmiyorum.” gibi örtmeceler kullanılmaktadır ya da grip olan birinin ‘hafif üşütmüşüm’ şeklinde kullanması birer örtmecedir.

Hastalıklarla ilgili adlandırmalar üzerine çalışan Aylin Koç, hastalığın derecesine ve insanların hastalıkları adlandırma biçimlerine göre dört başlık halinde incelemiştir (2010, 77-84).

Özbek Türk lehçesine bakıldığında benzer kullanım göze çarpmaktadır. Karadeniz makalesinde bu konu ile ilgili verdiği örnekler;

Özbek Türkleri de bazı hastalıkların adını anmak için çeşitli örtmeceler kullanmışlardır:

bezgak: sıtma hastalığı. Bezgak kasalligi dunyoning yuzdan ortiq davlatlari aholisi sog'ligiga xavf

tug'dirmoqda. "Sıtma hastalığı, dünyanın yüzden fazla ülkede halk sağlığı için bir tehdittir."

vahima bosmoq: ruh ve sinir hastası olmak, delirmek. Uni vahima bosdi, ko'z oldidan allaqanday

pajmurda gavdalar o'ta boshladi. "O birden delirdi, gözlerinin önünden cesetler geçmeye başladı."

eshak yemi: egzama. Menga eshak yemi kasalligiga tashxis quygandi. "Bana egzama hastalığı teşhisi koydular." (2020;72) şeklindedir.

Bu bağlamda hastalık adlarının tabuya dönüşmesinden dolayı uzak ve yakın Türk lehçelerinin çoğunda benzer örtmecelerin oluşmasına neden olmuştur. Türkmen Türkçesinde de veba, çiçek, kızamık, çıban, sıtma, şarbon, kanser gibi tehlikeli hastalıkların söz konusu nedenlerle çeşitli örtmecelerle ifade edilmesine neden olmuştur:

akarbash "yara", aakbash "küçükbaş hayvanların vücudunda çıkan yüzeyi iltihaplı şişkin yara", dokuzdoonli "çıbana benzeyen şişip beliren çok ağrılı yara", düvnük "hücrelerin hızla çoğalması sonucu oluşan iyi veya kötü huylu, patolojik doku kitlesi, ur, tümör", düypili kesel "iyileşmesi güç olan hastalık, tedavisi uzun süren hastalık, ağır hastalık", garadil "sığırın dilinde beliren yumru hastalık", garahassalık "korku veren bulaşıcı hastalıkların genel adı", garamık "çocuk bedeninde oluşan küçük şişlikler halindeki beliren ateşli hastalık, suçiçeği", garasuv "1. mide ekşimesi. 2. çoğunlukla gözün iç' (2019,676)

Diğer Türk ülkelerinde de benzer özellikler olduğu görülmektedir. Bazı hastalıkların adının bile söylenilmesi o eve ve o kişiye uğursuzluk getireceği düşüncesi sonucunda belli başlı örtmece sözcükler ya da kelimeler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bazı örtmece sözcük ya da kelimeler iyi ya da kötü adlandırma şeklinde olduğu görülmektedir.

Kötü hastalık içine girsin	Kötü adlandırma	Burada kanser olması isten- gi vardır
Kötü hastalık evden ırak	Güzel adlandırma	Burada ki amaç kanseri kovmaktır.

Tez çalışmasında bu açıdan bakılarak hem Türkmen kaynak kişisinden hem de Türkmen atasözlerinden-deyimlerden yararlanılmıştır. Bazı kelimelerde derin yapı ve yüzey yapı bakılmıştır.

1.8.2.10. Atlar ile İlgili Örtmeceler

Türk toplumu için at oldukça önemlidir. Kaşgarlı Mahmut DLT eserinde ‘Türk’ ün kanadı attır’ sözü bu durumu destekleyen niteliktedir. Dünya ‘da at bakanlığı olan tek ülke Türkmenistan’dır. Kaynak kişileri belli günlerinin at günü olduğu dile getirmiştir. Ata çok önem veren Türkmenler bu durumdan dolayı genelde güzel adlandırma adı altında derin yapı ve yüzey yapı ile irdelediğimizde Türkmen Türkçesinde birçok örtmece kelimeler ya da sözcükler bulunmuştur. Benzetme edatları ile yapılan bu örtmeceler genelde atın hızlı ve güçlü oluşunu kişilerde benzetme yaparak farklı bir anlam çıkarıldığı görülmüştür.

1.8.2.11. Hayvanlar ile İlgili Örtmeceler

Bazı inançlarda ve toplumlarda hayvanların belli bir ruhu olduğuna inanılır. Bazı hayvanların adının anılması ya da oraya çağırılması iyi ya da kötü bir durumun ortaya çıkabileceğine inanılır. Bu durumdan dolayı birçok hayvan kendi adı ile çağrılmaktansa çeşitli örtmece sözcüklerle çağırılmıştır.¹⁰

¹⁰ Uygur makalesinde bu konuyu destekler nitelikte şöyle demiştir; Bazı inançlara göre her hayvanın bir ruhu vardır ve adı anılan hayvanın ruhunun konuşanlara zarar vereceğine inanılmaktadır. Bütün

Animistik ve totemistik bakışa göre tabu sayılan varlığın (ölüm, şeytan, hastalık vb.) canlı ya da cansız, soyut ya da somut kavramlarının hepsinin ruhu/iyesi olduğu inancı vardır. Bir hastalığın ya da hayvanın adından bahsediliyorsa o hastalığın ya da hayvanın iyesinin gelip konuşanlara zarar vereceği düşüncesi vardır (Gungorname I, 2019).

Ceyhun Vedat Uygur “Türkler arasında bazı hayvanların tabu olarak kabul edildiğini, adlarının söylenmesi durumunda uğursuzluğa, felakete, ölüme sebep olacağını, bu yüzden adlarının doğrudan söylenmeyip örtmeceli sözcüklerle dile getirildiğini belirtir¹¹. Bu durumu destekler nitelikte Ahmet Gecekuşu “Güzel adlandırma / Euphemism” adlı çalışmasında;

“Korkudan kaynaklanan güzel adlandırmaların yalnızca dinî konularla sınırlı olmadığını aynı zamanda uğursuz sayılan bazı hayvanlar için de kullanıldığını belirtir. Örneğin, ürküldüğü, uğursuz sayıldığı için “gelincik” gibi güzel bir adla alınan hayvanın Anadolu ağzlarında “gelin kadın”, “mal gelini”, “güzelce” gibi adlarının olduğunu, aynı şekilde, Türkçe’de “baykus” denilen kuşa Anadolu’da “hayırlı kuş”, “mal kadını” gibi adlar verildiğini; yılanın bazı yörelerde “şerbetli sürüngen” olarak anıldığını; öldürücü bir böcek türüne “karadul”; yırtıcı bir kuşa “akbaba” adının verilmesinin de bu türden örtmece sözcükler içinde değerlendirildiğini belirtir’ (Gecekuşu 2006: 30).

Türkiye Türkçesinde oluşan bu durum diğer lehçelerde de görülmektedir. Adı anıldığında uğursuzluk getiren ya da uğur getiren hayvanlar ile ilgili örtmece sözcükler lehçelerde de kullanılmaktadır. Tüm Türk dünyasında kullanılan bu tür örtmece sözcüklerde dinin¹² etkisinde bulunmaktadır. Bazı örtmece sözcükler benzetme yolu ile oluşturulmuştur. Ferhat Karabulut ve Gulmira Ospanova Kazak Türkçesinde bulunan örtmece sözcükler ile ilgili;

‘Bazen de çocuğun gücünü veya insanın kabalığını göstermek için hayvanların çeşitli özelliklerinden faydalanılır: Börübay “Kurtbay”, Kaskırbay “Kurtbay”, Tülkübay “Tülkübay”, Koyan “Tavşan”, Koyşırbay “Çobanbay”, Karsakbay

---

toplumlarda olduğu gibi Türkler arasında da bazı hayvanlar tabu olarak kabul edilmekte, adları söylendiğinde uğursuzluğa neden olacağına inanılmaktadır. Bu nedenle isimlerini doğrudan söylemek yerine çeşitli örtmeceli sözlerle dile getirilmektedir (Uygur, 2017, 356).

¹¹ Türk dilinde “börü” adını taşıyan hayvana Türkiye Türkçesinde kurt, dik kulak gibi isim verilmesinin de bu kapsamda değerlendirildiğini belirtir (Uygur 2017: 356)

¹² İslamiyet dinine göre domuz haram bir hayvandır bir kişiye söylenildiğinde amaç kişiyi kötü kılmaktır.

“Sırtlanbay”, Kabanbay “Yaban domuzu”, Arıstanbek “Arslanbek”, Bürkit “Kartal”, Bürkitbay “Kartalbay”, Karlığaş “Kırlangıç (kız ismi)”, Sanduğaş “Bülbül (kız ismi)”, Akku “Kuğu (kız ismi)”, Bota “deve yavrusu (kız ismi)”, Botagöz “bir kız ismi”, Akbota “bir kız ismi”, Janbota “bir kız ismi”. Güzel adlandırma maksadıyla hitap ifadesi olarak yine hayvan adlarından faydalanılır: botam “bota - deve yavrusu”, kulinim “kulin - atın altı aya kadar olan yavrusu”, koşakanım (koşakan - kuzu, kuzucuk, kuzum), balapanım “balapan - civ-civ”, arlanım “arlan - erkek kurt”.(2013;130) şeklinde demiştir.

Kazak Türkçesinde kullanılan örnekler bakıldığında Türkiye Türkçesi ile olan ortak kullanım şekilleri göze çarpmaktadır. Karadeniz Özbek Türkçesi üzerine yaptığı çalışmada bu konuya örnek olarak şu sözleri söylemiş ;

‘Özbekler arasında da bazı hayvanların adı anıldığında insanlara zarar vereceği düşüncesi nedeniyle hayvan adları uğursuz sayılmakta ve örtmece sözlerle aşğıdaki gibi dile getirilmektedir:

boyoy ‘g’li: baykuş. Germaniyalik mahoratli fotosuratchi Tani Brandt bir-birisiz turolmaydigan it vaboyoy ‘g’lining suratlarini olishga muvaffaq bo ‘ldi, deya yozmoqda News.

“Haberde, yetenekli Alman fotoğrafçı Tani Brandt’ın, yalnız görünmeyen it ve baykuşun fotoğraflarını çekmeyi başardığını yazmakta.

kalamush: sıçan. O‘zbekistonda ombor, ya ‘ni kulrang kalamush va turkistonkalamushi, Turkmanistonda qora kalamush tarqalgan (Özbekistan Milli Ansiklopedisi, 1974,38).

“Özbekistan’da ambar yani kül rengi ve Türkistan sıçanı, Türkmenistan’da kara sıçan yaygındır.”

kaltakesak: kertenkele. Olimlar Rossiyaning Kirov viloyatidagi Kotelnich shahri yaqinida o ‘tkazgan qazilma

ishlari davomida qadimiy yirik yirtqich kaltakesak va tunshapalak qoldiqlarini topdi. “Araştırmacılar Rusya’nın Kirov bölgesinin Kotelnich şehri yakınlarında yürütülen kazı çalışmalarında eski devirlere ait yırtıcı kertenkele ve kelebek kalıntılarını buldu.”

chuvalchang: solucan. Pushti yostiqlhada yotib, chuvalchang yeydigan tiprati-
kan. “Pembe bir yastık üzerine yatıp solucan yiyen kirpiller.” (2020;72) örnek-
ler vermiştir.

Birçok Türk lehçesinde görülen bu ortak kullanım Türkmen Türkçesinde de bulunmaktadır. Yapılan tez araştırmasında adı anıldığında ruhunun gelip bireye zarar vereceği düşüncesi bazı hayvanların Türkmenlerde de uğursuz olduğu, bu nedenle uğursuzluğa maruz kalmamak için bazı hayvan adlarının örtülü sözcüklerle dile getirildiği görülür. Gökçür bu duruma örnek olarak bu sözcükleri vermiştir;

dazzarkel “akbaba”, bayhatın “baykuş”, gayış “yılan”, gündiizkör “güvercin-
den küçük, kara renkli, gri-kahverengi tüyleri olan sarımsı kuyruğu olan, göç-
men familyasından olup yerde yumurtlayan, büyük olmayan gagalı, böcek-
beslenen ve gece uçan bir kuş türü, baykuş”, güneğargaan “bir tür kertenkele”,
kelpeze “kertenkele”, gökdamak “bir tür kertenkele”, günesöger “bir tür ker-
tenkele”, güneğargaar “bir tür kertenkele”, gurçuk “kurtçuk”, guurt “1. Yumu-
şak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı kü-
çük hayvan, kurt 2. köpekgillerden, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli
hayvan”, hudaayaty “uzun ince gövdeli, uzun ayaklı, küçük kafalı, çekirge gö-
rünüşlü böcek, peygamberdevesi”,¹³(Gökçür ;2019:682).

Türk lehçelerinden de verilen örneklerle bakıldığında ortak olarak bulunan bu durum Türkmen Türkçesi içinde geçerlidir. Türkmen kaynak kişisi ve atasözlerinden yapılan çalışmalarda derin yapı ve yüzey yapı ilişkisine de bakılmıştır. Bir hayvan adının kişiye söylendiğinde hangi amaç ve anlamla söylendiği incelenmiştir.

1.8.2.12. Evlilik ya da Aile ile İlgili Örtmeceler

Türk devletlerinde ortak olan bu kültürde aile oldukça önemlidir. Evlilik konusu da Türk topluluklarında çoğunlukla örtülü olarak ifade edilen konular arasında yer alır. Bu konu altında birçok farklı konuda incelenmektedir. İlk olarak Türk toplumunda evlilik dışı ¹⁴ durumlar hoş karşılanmamaktadır. Bu durumlar ile ilgili birçok

¹³ Bu duruma ek olarak ; itbalık “kurbağa yavruları, iribaş”, kepcebaş “çok zehirli, kafasını kaldırdığında ses çıkarıp şişen, kalın, sırtı benekli bir kara yılan”, kürümguradan “tarlada, ekin içinde yaşayan kül renkli büyükçe sıçan”, mööcek “kurt, yırtıcı hayvan, guurt, bööri”, mööceci “küçük canlı hayvan, böcek, haşerat”, sakırtga “hayvan vücuduna yapışıp kanlarını emen çok ayaklı böcek”, yargaanat “yarasa”, körsıçan “yarasa”, yekegapan “yabani erkek domuz”, yüp “yılan” vermiştir.

¹⁴ Türkiye Türkçesinde evlilik dışı ilişki için ‘dost ,flört, zina’ gibi kelimeler örtmeceye örnektir.

örtmece sözcük ya da kelime oluşturulmuştur. İkincisi olarak gelenekler ve görenekler (kızları evlendirme şekilleri) son olarak aile fertlerine verilen sıfatların altında yer alan anlamlara bakılmaktadır.

Karabulut ve Ospanova Kazak Türkçesinde bulunan örtmece sözcükler ile ilgili

‘Kazak Türklerinde gelinler ailedeki erkeklere adları ile hitap etmezler. Bunu ayıp sayarlar. Bu tür adlandırmalar çok belirgin örtmece örnekleridir. Kazak Türkleri arasında anlatılan bir hikâyede ailedeki erkek bireylerin adlarını söylemeyen / söyleyemeyen bir Kazak gelin birkaç kelime ile anlatabileceği bir olayı, örtmecenin verdiği imkânlardan faydalanarak uzatır ve anlamı örtük verme yoluna gider.’¹⁵

Örtmecenin doğasını, ortaya çıkış nedenini ve gerekliliğini anlatan bu parça aslında bütün toplumlar için aşağı yukarı benzer özellik taşımaktadır.’ (2013;130-131).

Diğer Türk lehçesine örnek olarak bakıldığında Karadeniz makalesinde aile ile ilgili konular hakkında, Türk toplumunda genellikle ayıp sayılmakta ve örtülü sözlerle ifade edilmektedir şeklinde bilgi vermiştir. Evlilik, evlenme, boşanma, karı-koca arasında münasebet ya da anlaşmazlık gibi konular; Özbek Türklerinin gelenek-göreneklerine bağlı olmakla birlikte toplumun belirlediği çeşitli tabular etrafında gelişmekte, böylelikle örtmece sözler gelişmektedir. Aile üyelerinin arasındaki yasal ilişkiler örtmece sözlerle ifade edildiği gibi yasal olmayan gayrimeşru ilişkiler de örtmece sözlerle ifade edilerek tarafların rencide edilmesinin önüne geçilebilmektedir şeklinde bilgilendirmiş ve bu örnekleri vermiştir;

¹⁵ Karabulut ve Ospanova bu örnekleri ek olarak gelinin kayınbabasının ve kayınlarının adları, Kamışbay ‘kemişbay’, Özenbay ‘nehirbay’, Koşıbay ‘çoban / koyunbay’, Kaskırbay / Böribay ‘kurtbay’, Bäkibay ‘küçük bıçak, çakı bay’, Kayrakbay ‘eğebay’dır. Gelin, bir gün kemişlerin öteki tarafındaki nehre gittiğinde bir koyunu yemekte olan kurdu görür ve o kurdu öldürüp koyunu kurtarır. Gelin evine dönünce olup bitenleri kayınvalidesine anlatmak zorundadır ama bunu yapması için evin erkeklerinin adları tabu engeline takılmıştır. Kelimenin birinci anlamından faydalansa hem ayıp bir iş yapmış olacak, hem de ailenin erkeklerine hakaret etmiş sayılacaktır. O da örtmecenin koruyucu kalkana sığınır ve olayı şöyle anlatır: “Hışırıtı’nın (sıldırır) öbür tarafında, çağlayan’ın (sarkırır) bu tarafında, meleme’yi (maşırır) uluma (ulırır) yiyordu. Keskinleştirileni (janırır) bileyle (kayrak) bileyiverdim ve ulumayı (ulırır) boğazlayıp melemeyi (maşırır) kurtarıp geldim.” Gelin olayı doğrudan anlatmış olsaydı kemiş, kurt, koyun, nehir, kesmek, eğe kelimelerini kullanarak tabu sınırını aşmış olacaktı. O, olayı, örtmeceye başvurmadan doğrudan anlatmış olsaydı şöyle diyecikti: “Koyun kaynımı, nehir kaynımın içindeki kemiş kayınbabamın yanında bıçak kaynımı eğe kaynımla keskinleyip kurt kaynımdan kurtardım.” Böyle bir şey yapmak ise kaynana için saygısızlık, gelin için utanç sayılabilirdi şeklinde örnekler vermişlerdir

ajralmoq, ajralishmoq: boşanmak. Ajralish sabablari va uning salbiy oqibatlari. “Boşanmanın sebepleri ve onun olumsuz sonuçları.”

nikohni bekor qilish: boşanmak. Quyidagi hollarda Nikohni bekor qilishq sud tartibida ko‘riladi: “Aşağıdaki durumlarda boşanma mahkemede görüşülmektedir.”(2020;73) .

Evlenmek, evlilik ve özellikle kız çocuğunu evlendirmek ile ilgili uygulamalar Türkmen Türklerinde gelenek, görenekler ve toplumsal ilişkilerin belirlediği normlar çerçevesinde gerçekleştirilmiş, bu normların dil göstergeleriyle ifade edilmesi ise birtakım örtmeceli ifadelerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Bunun dışında evlilik ile ilgili bazı geleneklerin uygulanmasında ve evlilik dışı ilişkilerin ifadesinde de bazı örtmecelerin kullanıldığı görülür:

ayağını baaglamak (duşaklamak) “evli barklı etmek, evlendirmek”, ayırmak “nikâhı bozmak”, ääre bermek “kız çocuğunu evlendirmek”, talagını bermek “boşamak”, baadamak/badaglamak “evlendirmek, birbirine bağlamak”, barmak “kocaya gitmek, bir erkekle evlenmek”, el garmak “kadına el uzatmak, namusuna göz dikmek”, başdaş “bir erkeğin evlendiği ilk eşi ya da bir kadının evlendiği ilk erkek”, çıkmak (kız çocuğu için) evlenmek”, başı birikmek “karı-koca olup birlikte yaşamak”, başını boğmak “kız çocuğunu evlendirmek”, bir caan (gövre), bir ten bolmak “karı-koca olup birlikte yaşamak”, çaagalar öyi “anne ve babasız çocukların bakıldığı yer, yetiştirme yurdu”, öyli-işikli etmek “evlendirmek”, çaakılık hatı “evlenme, oğul düğününe çağırma amacıyla verilen davetiye”, durmuş gurmak “evlenmek, evli barkı olmak”, çatmak “kız ile erkeği evlendirmek, nikâhlamak”, gapı açmak “kız istemek amacıyla bir eve elçi olarak gitmek”, çatınca “yeni evlenmiş gelinle damat”, çıkmak “bir erkekle evlenmek”, ääre barmak, (kız çocuğu için) evlenmek”, çıkarmak “evlendirmek-kız çocuğu için-”, durmuş çıkmak “bir erkekle evlenmek amacıyla ev eşyası biriktirmek, durmuş gören “daha önce kocaya varan, aile kuran”, el göstermek “bir bayanın namusuna el uzatmak, namusuna hâlel getirmek”, el urmak “kadının namusuna el uzatmak”, äär-ayaal bolmak “nikâhlanıp birlikte yaşamak, evli barklı olmak, aile kurmak”, ääre barmak “kocaya varmak, aile kurmak, evlenmek”¹⁶ şeklinde örneklendirilebilir.

¹⁶ Gökçür bu duruma örnek olarak gaytarmak “kısa bir süre için babası evine gönderilen gelini sonradan tekrar kayın evine göndermek”, gaytarma “evlendikten sonra babası evine geri gelen kız, çuvalgız”, goş birildirmek “evlenip karı koca birlikte bir hayat sürmek”, göçürmek “evlendirmek-kız çocuk-

Bu tez çalışmasında Türkmen Türkçesi kaynak kişileri belli bir benzetme özelliği gösteren örnekler vermiştir. Hayvan, eşya vb. şeyleri kişilere yani aile üyelerine benzeterek bir örtmece oluştuğunu dile getirmişlerdir. Türkmen Kaynak kişisi evde kiblem dendiği zaman babanın anlaşıldığını dile getirmiştir. Bu durum Türkiye Türkçesinde evin direği şeklindedir. ortak amaçlarda kullanılan bu kelimeler ortak tarihin ve kültürün bir sonucudur. Türk toplumları için önemli bir yapıtaş olan aile ile ilgili birçok örtmece kelime ya da sözcükler derin yapı -yüzey yapı ve benzetme yoluyla bulunmuştur.

1.8.2.13. Organlar ile İlgili Örtmeceler

Vücut organları çok kullanılan örtmece sözcük ya da kelimeler arasında yer almaktadır. Karabulut ve Ospanova makalesinin bir bölümünde bu konuya değinmiştir.

“Toplumsal ahlaki, dinî ve örfî değerlerine aykırı olduğu için söylenildiğinde korku, ürkme ve iğrenme gibi kötü izlenimler uyandıran ve bu sebeplerle söylenmesi uygun görülmeyen varlık, kavram ve davranışlar, dildeki yaygın karşılıkları yerine, doğabilecek kötü izlenimleri engelleyen, hoş karşılanabilen aynı anlam yüklenmiş başka sözcük veya sözlerle anlatılarak bu kötü etki en aza indirilmeye çalışılır” (Üstüner, 2009: 167). Yukarıdaki tanımlarda görüldüğü gibi daha çok ölüm, hastalık, doğüstü varlıklar, vücut organları, boşaltım sistemi, cinsellik, küfür, alt kültür / kimlik, diğeri / öteki vs. söz konusu olduğu zaman ortaya çıkan örtük anlatımlar, hayatı daha yaşanabilir hâle getirmek için insanın keşfettiği dil alanıdır. (2013,123).

Arzu Çiftçioğlu Çabuk ise ‘Hemen hemen bütün kültürlerde kadın erkek ilişkileri, hastalıklar, ölüm, korku, inançlar, vücudun bazı organları ve bunlarla ilgili sözcükler tabu olarak görülmektedir. Bir kavram dilde ne kadar çok kullanılıyorsa o

---

ları için-“, gözli-başlı etmek “evlendirmek”, gıız çıkarmak “kız çocuğunu evlendirmek”, hatını bermek “boşamak, nikâhını bozmak, ayrılmak”, iki gözün dört bolmak “evlenmek, gelin getirmek”, kör düyesi köprüden geçen “evli”, maşgala gurmak “evlenmek”, maşgalalı bolmak “evlenmek”, naamısına değmek “namusuna el uzatmak, namusuna dokunmak –bayanlar için-“, nikaanı bozmak “nikahı bozmak, -karı koca – ayrılmak, boşanmak”, öy-işik etmek “evlendirmek”, öy-işik bolmak “eylenmek”, öyernek “evlendirmek”, yazılışmak “biri ile nikâh kıymak”, yerlemek “evlendirmek”(2019;680) şeklinde örnekler vermiştir.

kavramla ilgili oluşturulan sözcük sayısı o kadar artmaktadır. Bu artışı örtmece sözlerde de görmek mümkündür' (2015,138) şeklinde demiştir.

Bazı organ adları insan doğaya aktarma şeklinde yapılmaktadır. Arzu Çiftçioğlu Çabuk *'İnsanın vücut bölümleri, organ adları ve giysi parçaları ile insana ait sıfatların tabiattaki varlıklar için kullanılması, insandan doğaya yapılan bir aktarma türüdür.'* (2013,153) şeklinde demiştir.

Türkmen kaynak kişisi ve atasözlerinden edinilen çalışmalarda organların daha çok benzetme yoluyla yapıldığı görülmüştür. Türkiye Türkçesi konuşurlarına ceviz dediğinizde aklınıza gelen ilk şey nedir ? sorusu sorulduğunda büyük çoğunluk benzerlikten dolayı beyin¹⁷ diyecektir. Türkmen kaynak kişisine aynı soru sorulduğunda benzer cevabı vermiştir. Organın vücutta bulunduğu işlev ona farklı anlamlar kazandırmıştır. Derin yapı-yüzey yapı bağlamında baktığımızda takımın kaptanına takımın beyni denmesi beynin insan organında ana ve yönlendirici bir organ olmasıdır. Bu tezde yapılan araştırmalarda bu bağlamlar ve durumlar göz önüne alınarak veri toplanılmıştır.

1.8.2.14. Din ile İlgili Örtmeceler

Din insanoğlunun yaratıldığı günden güzüme kadar yaşadığı süreçte insanoğlunun en fazla ilgilendiği alanlardan biri olmuştur. İnsanoğlunun var olduğu günden bugüne kadar toplumların oluşumunda ve şekillenmesinde etkisini sürdürmektedir. İnsanların doğumdan ölüme kadar kendine hâkim olan bir gücün varlığına inanması ve kendini güçsüz hissettiğinde yalvarıp yakarması, ona teslimiyet vermesi, dini motiflerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. İnsanoğlunun evreni, varlığı, varlığın özünü anlama ve algılamaya yönelik girişimleri onun din karşısındaki algısını belirlemiştir. Bu nedenle insanoğlunun kendisini yaratan varlığa inanma düşüncesi onu yaratıcısına saygı duymaya, ona karşı kulluğunu korku ve saygı çerçevesinde yapma eğilimine yönlendirmiştir. Bu durum yaratıcı, günah, sevap, içinde yaşadığımız ve öldükten sonra tekrar dirilecek dünya, kutsal dinlerin kitapları, peygamberleri, melek, şeytan gibi birçok kavramın örtülü bir şekilde ifade edilmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca insanların inandığı dinin şartlarından olan Allah'ın varlığına ve birliğine sorgusuz sualsiz iman etmesi bir tabu örneğidir. Ayrıca Allah'a ve yeryüzündeki temsil-

¹⁷ Benzetme yoluyla yapılan bir örtmecedir. Kivi dediğimizde aklımıza göz gelmesi gibi

cisi olan Peygamber'e atfedilen güzel isimler de birer örtmece örneğidir. İnsanların başka dinlere karşı düşmanca tutum, öfke ve kızgınlıklarından kaynaklanan örtmece kullanımları da vardır. Bu durum birçok toplumda ortaya çıkmıştır.

Kerim Demirci bu durum ile ilgili

'Örtmecelerin en yaygın türlerinden biri din bağlantılı olanlarıdır. Freud'un süper ego terimiyle ifade ettiği toplumsal uyarıcıların en önemlilerinden biri dindir. İnsanlar tarih boyunca kendilerinden daha büyük ve her şeyi kontrol eden doğaüstü varlıklara inana gelmişlerdir. Özyıldırım'ın Ullmann'dan yaptığı alıntı (Özyıldırım 1996: 16) din-korku üzerine yoğunlaşmaktadır. Buna göre doğaüstü güçlerden ve inanışlardan kaynaklanan korkular bu grup içinde yer alır. Bu korkular çoğunlukla Tanrı, peygamber, şeytan, cin vb. gibi dini konularla veya boş inançlarla ilgilidir.' (2008,77) .

Tabu sayılan ve korkulan bu konular doğal olarak insanlarda bu kavramlara güzel adlar verme eğilimi yaratmakta ve bu da pek çok örtmece kelime ve terimin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bize göre korku din bağlantılı örtmecelerin sebeplerinden biridir fakat korkunun farklı nedenleri vardır. Demirci bu konu ile ilgili insanları dinsel kelimeleri örtmeceli kullanıma iten korku sadece doğa üstü gücün kendisinden korkmak değil aynı zamanda o din mensuplarının örtmecesiz konuşan bireyleri topluluklarından dışlama korkusudur. Korkunun yanında dinin kendi öğretilerinden kaynaklanan, belli bir dinsel inanışa sahip olup da öteki dinlere karşı olan düşmanlıklardan kaynaklanan, öfke, kızgınlık veya saldırı belirten örtmeceli kullanımlar da vardır. Hristiyanlıkta ve Yahudilikte Tanrı'nın ismini boş yere anmak günah sayılmaktadır. Birbirinin devamı olarak kabul edilen bu iki dinde dinsel ve resmi merasimlerin dışında Tanrı'nın adının kullanılması profan /kutsala saygısızlık olarak algılanır şeklinde bilgiler vermiştir.

Bazı doğaüstü varlıkların adının söylenmesi o haneye kötülük getireceği düşüncesi çok hakimdir.¹⁸ Bu durumun temelinde korku bulunmaktadır. Ullmann, dinî örtmecelerin temelinde korku olduğunu, bu durumun da doğaüstü güçlerden ve inanışlardan kaynaklanan çoğunlukla Tanrı, peygamber, şeytan, cin vb. dinî konularla veya boş inanışlarla ilgili olduğunu belirtir. Tabu sayılan ve korku veren bu kavramları insanların örtülü sözcüklerle ifade etmesine neden olduğunu belirtir (1981: 205).

¹⁸ Türkiye Türkçesinde 'cin ' yerine 'üç harfli' denmesi gibi

Örnek olarak diğer Türk lehçelerine bakıldığı zaman Karadeniz makalesinde Özbek Türkçesinde de dini konularla ilgili örtmece örnekleri görüldüğünü dile getirmiş ve şu örnekleri vermiştir;

Xudo: Allah. Qizimning jonini avvali xudo, qolaversa, siz asrab qoldingiz “Kızımın canı önce Allah’a sonra size emanet.”

oxirat: kıyamet. Bu dunyo besh kunlik, yolg’on dunyo. Oxiratni esdan chsharmang, ha! — dedi domla. “Bu dünya beş günlük yalan dünya. Kıyameti aklından çıkarma ha! dedi hoca. (2020,71).

Kırgız Türkçesine bakıldığında din ile ilgili birçok örtmece sözcük bulunmaktadır. Sözcüklerin yapılış şekli diğer lehçelerde olduğu gibidir. Güzelsoy yaptığı tez çalışmasında dini temalı örtmece sözcüklere örnek olarak bu sözcükleri vermiştir;

Caratkan (tanrı); Tengri (tanrı); Kuday (tanrı); Alla (tanrı); Ege (tanrı); Egem Taala (Allahu Teala); İlaya şügür (Allah’a şükür); Parbardıgar (tanrı); Ak Rasulalla (Hz.Muhammed); Mursal (peygamber); Aziret (Hz.Ali); Azgırçı, Azgır-gıç (şeytan); Azezil (şeytan); buyursa (Allah izin verirse); Can Alğıç (Azrail); a düynö (ahiret); tigil düynö (ahiret); kara din (İslam dışı dinler); can düynösü (ruh dünyası); çımın can (ruh) (2021;88).

Türkmen Türkçesinde de benzer kullanımlar bulunmaktadır. Gökçür ise makalesinde konu ile ilgili ;bu bağlamda insanlar korktukları, adını andıklarında ürperdikleri ve aynı zamanda saygı duyup muhabbet besledikleri dinî hususları örtülü sözcüklerle ifade etme gereği duymuşlardır: Türkmen Türkçesinde örtülü sözcüklerle ifade edilen dinî kavramlar aşağıda belirtilmiştir: Caanalğıç “Azrail”, Aal “cin”, arvah “cin”, eye “cin”, aal-arvah “cin”, eyeli “cinli, içinde hayalet bulunan (yer, harabe) ¹⁹şeklinde bilgiler vermiştir. Tezde saha çalışmasında bu konu bağlamında derin ya-

---

¹⁹ Gökçür ek örnek olarak; ääcit-määcit “soyguncu, haydut, uygunsuz hareketler sergileyip insanları aldatan, hilekâr” < Ar. ye’cûc me’cûc “Kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkıp pek çok kötülük yapacaklarına inanılan çok kısa boylu iki kavim” gahba pelek “vefasız dünya”, harteçcaal “dini inanışa göre ahir zamanda çıkacak hayali mahluk, caadı “insanlara tesir eden büyü, tılsım, gözbağcılık”, caadılamaq “büyü yapmak, göz bağlamak”, dem salmak “belli bir amaç için dua okuyup tuza, toprağa vb üfle-mek”, garaçavuş “yağışın az olduğu yıllarda Burkut babanın / yağmurun piri için verilen hayır, tabiat olaylarının çiftçiye hayır getirmesi için verilen para, sadaka”, tersokaan “dua okuyup büyü yapan adam”, aal kakmak (çalmak) “cin çarpmak, deli gibi olmak, delirmek, aptallaşmak”, aalbasdı / albassı “kötü düş görme neticesinde beliren hayali varlık, gulyabani” aal gara basmak “kötü düş görüp kor-kuyla bağlamak” (2019:677)

pı- yüzey yapı şeklinde bakılıp araştırılmıştır. Daha sonra Türkmen atasözleri incelenmiş ve kaynak kişilerinin verdiği örnekler atasözleri ile güçlendirilmiştir.

1.9. Türkmenlerin Tarihi, Dili ve Sosyo-Kültürel Yapısı

1.9.1. Türkmen Adının Kökeni Üzerine Görüşler ve İncelemeler

On birinci asır ortalarında, Yakın Doğu’da, Büyük Selçuklu İmparatorluğunu kurmak suretiyle Orta Çağ tarihinde çok ehemmiyetli bir rol oynamış olan Türk kabilelerine ‘Oğuz’ yanında ‘Türkmen’ de denilmektedir. Türklerden ilk defa Türkmen kelimesini kullanan ise Kaşgarlı Mahmut. Türkmen ‘in kelime anlamı “Türk adam” yani Türk insanı. Ayrıca “Men Türkem/Ben Türküm” anlamına da gelmektedir. Türkmen adı, bilindiği gibi, gerek eski eserlerde gerekse son zamanlardaki araştırmalarda çeşitli durumlara uğramış, başka başka izah edilmiştir. Bu hususta eski Türk kaynaklarımızda verilen bilgilerle modern görüşleri karşılaştırarak bu kelimenin gerçek manasını tespiti çalışmayı uygun bulduk. Araştırmamızın , yalnız Türkmen tabirinin esasını belirtmekle kalmayıp, aynı zamanda Türkmen-Oğuz münasebeti bahsinde yeni problemlerin mevcudiyetini de ortaya koyacağını sanırız.

Türkmen kelimesi ilk olarak XI. asrın Türk asıllı müellifi Kâşgarlı Mahmud’un büyük lügatinde izah ediliyor. Bu münasebetle bir efsane nakleden Kâşgarlı’ya göre, Büyük İskender Türk ülkelerine yöneldiği sırada Balasagun’da oturan Türk hükümdarı doğuya çekilmiş, orada yalnız 22 kişi kalmış (bunlar Oğuz boy-larını teşkil etmişler), az sonra bunlara iki kişi daha katılmış. İskender, üzerinde Türk belgeleri bulunan bu 24 kişiye Farsça ²⁰ ‘türkmânend’ (Türke benzer) demiş ve Türkmen adı böylece doğmuştur²¹. Reşîdeddin’in Câmiü’t-tevârih’inde ‘Tacikler onlara türkmânend dediler’ şeklinde benzer rivayet tekrarlanmaktadır.

Â. VÂMBÉRY, Türk men‘ (ben) Türküm’ izah tarzını Türk dili kaidesine uymadığı için reddetmiştir. Akkâ piskoposu J. V. Ariac’a göre, kelime, Türk ile Kuman sözlerinin birleşmesinden doğmuştur ki, bunun da tamamıyla bir yakıştırma mahsülü olduğu âşikârdır. Kelimenin bir de Türk + imân olarak manalandırılması vardır.

²⁰ İskender, üzerinde Türk belgeleri bulunan bu 24 kişiye Farsça ‘türkmânend’ (Türke benzer) demiş ve Türkmen adı böylece doğmuştur. (<https://lisadaniele.gen.tr/turkmen-adinin-kokeni-nedir/> ; 10/01/2023; 01.55)

²¹ Daha sonra, Divanü Lûgat’ten naklen, Bedreddin Aynî’nin İkdü’l-cümân’ında ve bu eserin Mabmud b. Şehâbeddin Ahmed el-Aynî tarafından yapılan ihtisarı Târihü’l-Bedr’de aynen bildirilen ve eski bir efsane ile karıştırılmış halk etimolojisinden ibaret olan bu rivayet, ilmi değersizliği dolayısıyla, kabul edilmemiştir.

Türklerden İslâmiyeti kabul eden kütlelere böyle ad verildiği esasına dayanan türkîmân rivayeti Bedreddin Aynî tarafından, yukarıdaki rivayetten ayrı olarak, bildirilmekte ve Neşrî İbn Kesîr taraflarından nakledilmektedir. Yine halk etimolojisi mahsulü olan bu rivayet Müslüman Şarkta lûgat kitaplarına girecek kadar yayılmıştır.

Son devir Türk müelliflerinden Hüseyin Hüsameddin'e göre, men Türkçe büyüklük eki olup, Türkmen 'büyük Türk' demektir. NECİP ASİM'a göre, kelime, Türk ile adam manasına gelen man'dan terekkep etmiştir ve 'Türk eri' tabirinin tercümesidir. Türk tarihi ve dili ile uğraşan Avrupalı bilginler de öteden beri Türkmen kelimesinin manası üzerinde durmuşlardır. Yabancı Türkologlar arasında ilk ilmî izah yapmağa çalışan VÂMBÉRY'ye göre, kelime Türk ile-men'den terekkep etmiştir ve 'Türklük, Türkler' demektir, zira men Türkçede toplayıcı isimler vücuda getiren bir ektir. Daha sonra, ünlü Türkologumuz J. DENY Türk dili grameri adlı meşhur eserinde, Türkçedeki-men,-man ekinin, 'kocaman (énorme) ', karaman 'très brun', şişman 'obèse, enflé' v.b. sözlerinde görüldüğü üzere, birleştiği kelimeye augmentatif (mübalâğa, fazlalık, büyüklük, üstünlük) manası verdiğini tespit ile, Türk ve-men'den mürekkep Türkmen tabirinin de 'koyu Türk, halis kan Türk (turc pur sang) ' manasına geldiği neticesine varmıştır. L. LIGETI 1925'te yazdığı bir makalede 'Aslî şekillerinde kabile ve boyların muayyen bir kütlesini ifade eden cemilerin, sonradan ism-i cemi halinde müfret olarak kullanılmağa başladıklarını kabul etmek lazımdır' demek ve buna Türkmen'i misal göstermek suretiyle, esas olarak VÂMBÉRY nazariyesine uymakla beraber, Türkmen adını 'asli Türk' diye manalandırmaktadır.

NÉMETH ve PRITSAK, adları geçen makalelerinde-men,-man ekinin augmentatif olduğunu tasdik etmişler, fakat Türkmen kelimesinin manası üzerinde J. DENY kadar sarahatle durmamışlardır. Bu adın manası, menşei ve mahiyeti, şüpheleri ortadan kaldıracak şekilde açıklanmış değildir.

İbrahim Kafesoğlu makalesinde bu konu ile ilgili Türk adı ile-men ekinin meydana geldiği muhakkak olan Türkmen kelimesindeki-men,-man'ı, bu ekle yapılmış isim, sıfat ve fiillerin ışığında inceleyecek ve sayın DENY'yi destekler mahiyeteki bu fasıldan sonra, kelimenin menşe ve mahiyeti bahsine geçeceğiz şeklinde bilgiler vermiş ve örneklerle desteklemiştir.

Türkçede-men,-man (-min,-mun, mung,-ming; m ~ b:-bin,-bang) 'lı kelimeler. İsimler (son ek olarak):

közmen 'közde pişirilmiş et, közleme'.

dilmen 'çok dili, konuşkan'.

elik (ilik) men 'el kandili'.²²

İsimler (örnek olarak):

mun kirleas (Çuvaşça) 'Ocak ayı' (çok buz tutturan ay, mun = büyük).

mang (man> 'üç yaşında kuzu'.

manmang 'iri, koca başlı'.

Yer adları:

Menkermen Kiev şehrinin eski adı (kermen 'kale', men yüksek').

Mingi tau Elbrüz dağları (ming, meng 'yüksek, sema').

Man (Min) kışlag Hazar Denizi'nin kuzey doğusundaki yayla.

Bingöl Anadolu'da dağ (bin 'büyük, yüksek').

Binboğa Anadolu'da dağ (bin 'büyük, yüksek').

Kögmen Asya'da dağ.

Çankırman bir kale.

Tekmen bir yer adı.

Çirmen bir yer adı,

Kişi adları:

Ming kara Uygurlarda ('büyük, kudretli').

Ming temür Uygurlarda ('kuvvetli, sert, sağlam').

---

²² Kafesoğlu ek olarak ; tokluman 'bir yaşında doğuran (erken yetişmiş) kuzu.' ataman 'reis, başbuğ' nijemen 'gürültü, şamata' (Yakutça nije 'ses', PEKARSKY). yülmen 'dağ doruğu'. balaman 'büyük, cesim' şahman 'iri, büyük'.dökmen 'yakışıklı, levent, dökme vücutlu'. kermen 'kale, müstahkem mevki'. sökmen 'çok cesur, yiğit' örneklerini vermiştir.

Gökmen Anadolu'da ('gözleri çok gök').

Tuman XI. asır başlarında bir kumandan.

Tümen Uygurlarda.

Karaman Peçenek reislerinden, Anadolu'da bir beylik adı.

Min direk (Men direk) Emîr Şihâbeddin.

Mingi direk Gazneli Sultan Mes'ud zamanında hacip.

Sıfatlar ve fillerde:

dikmen 'çok dik, şahika'.

ağırman (ağarman) 'çok ağır hareket eden'.

bütümen 'büşbütün, tamamıyla'.

kuduman 'çok cebredici'.

ıssıman 'çok ısınmış' (güneş çarpmış).

evcimen 'evine düşkün kimse'.

işçimen 'işe sarılan, çalışkan'.

teğirmen 'değirmen' (değirme 'yuvarlak).

sıkman 'korse'.

ökmen 'harman' (ökmek 'yığmak').²³

Bunlardan başka, yine 'büyük' üstün, iri. v.b.' manalarını veren şu kelimeler vardır:

arman 'mübalağa, fazlalık' (PEKARSKY).

dızman (tızman) 'çok büyük, büyüklük' (BIANCHI).

yaman 'çok kötü, çok fena'.

²³ Kafesoğlu ek örnek olarak koruman 'öncü, koruyucu'.

oyman 'çukur, vadi'. nelemen 'geniş, vasi' (PEKARSKY). tuyuman 'çok lafçı, geveze gülemlen 'çok, sık sık gülen'. yetmen 'yeter, kamil kişi' (Dede Korkut). dalaşman 'çok kavgacı'. azman 'çok büyümüş, iri, vahşi'

maytalman ‘çok güzel, muhteşem’ (RADLOFF).

urman (orman) ‘ağır bir cilt hastalığı (kanser)’

tümen (dümen) ‘en yüksek rakam, 10 bin, binlerce’

verilen örneklerden görülüyor ki, Türk dilinde-men,-man v. b. ekler, ister son ek, ister ön ek olsun, birleştiği isim, fiil ve sıfatlara daima aynı manayı vermekte, aynı ekle meydana gelen kişi adları da yine aynı mana taşımaktadır. Kafesoğlu bu bilgilere ek olarak -men,-man eki ile kurulmuş kavim veya kabile adları da vardır: Tuman, Kalkaman, Avukman, Tokman, Akman, İlmen, Korman, Moçurman oymakları ve Azman, Kukman-yüs, Karaman, Kuzman, Ahtaman kabileleri gibi. İşte bu nevi adlardan biri de Türkmen dir. Türkmen tabiri bu durumda ancak halis, asil, büyük, üstün, sağlam... Türk manasına gelebilir şeklinde bilgilendirmiştir.

Şimdi asıl konu olan Türkmenlerin niçin bu isimle anıldıkları meselesini araştıralım . Kafesoğlu’na göre Bu noktayı açıklayabilmek için Türkmen-Oğuz münasebetlerinden hareket etmek lazım geliyor; çünkü Türkmen adının menşe ve mahiyeti muammasının çözülmesinde bu nokta ‘büyük ölçüde yardım edecektir.

Geçen asrın 2. yarısında A. VÁMBÉRY şöyle diyordu: ‘Arapların Guzz adını verdiği kütleleri zamanımızdaki Türkmenler olarak kabul etmek nokta-i nazarı tamamiyle doğrudur’²⁴. NÉMETH, M. TH. HOUTSMA’ya istinaden, Türkmenlerin eski adları Oğuz yerine Türkmen ismini aldıklarını, bir aralık, XII. asır başlarında, Oğuz ve Türkmen adını müştereken kullandıklarını beyan etmekte; V. MINORSKY bir eserinde: ‘Oğuzlar umumiyetle Türkmen adı ile tanınmıştır’ demektedir; PRITSAK, bir kısım Türklerin tarihi kaynaklarda Türkmen yahut Oğuz isimleriyle göründüklerini ve ‘Oğuz Yabgusu’ devletinin Oğuz ve Türkmen gibi çifte ad altında bir siyasi birlik teşkil ettiklerini bildirmektedir. Neticeleri bakımından doğru olan bu hükümlerde yalnız Türkmen tabirinin ne zamandan beri mevcut olduğu ve menşe ve mahiyeti hususu aydınlatılmış değildir.

²⁴ Araplar, Oğuzların Müslümanlığı kabul eden bu grubuna, Müslüman olmayanlardan ayırmak için “Türkmen” dediler. Kimilerine göre bunun aslı “Terk-i iman” dır. Yani Türklerin Tengri dininden kopup İslamiyete geçerek eski şaman imanını/inancını terketmiş olarak nitelendirilmesidir. İranlılar ise, Müslüman Oğuzları Tengriciliğe bağlı olanlardan ayırmak için “Türkî-i iman” (inanmış Türk) demişler. (<https://bpakman.wordpress.com/turk-dunyasi/gunumuz-turkleri-turk-devletleri/turkistan-turkleri/turkmenler-kimdir/> ;10.01.2023 ;02.00)

Türk tarihi literatüründe Türkmen ve Oğuz kelimelerinin muayyen bir Türk boyunun iki ayrı adından ibaret bulunduğu umumiyetle kabul edilmiş gibidir. Avrupalı bilim adamları bu durum ile ilgili olarak belli çalışmalar yapmaktadır.

Türk edebiyatında ise, F. Köprülü'nün görüşü klasik bir değer kazanmıştır. Köprülü vaktiyle, Divânü Lugatit Türk'e dayanarak, Türkmen adını Oğuzlardan Müslüman olan gruplara verildiğini söylemiş ve bu görüş, daha sonra meydana çıkan, Şerefü'z-Zaman-ı Mervezî'nin Tabâyiül- hayvân'ındaki satırlarla aynen teyit edilmişti. Mervezhî'den önce, Türkmenlerden bahseden ilk İslam müellifi El-Mukaddesi (X. asrın 2. yarısı) onları İslamiyeti kabul etmiş küteler olarak göstermişti. Kaşgarlı Mahmud'da Türkmen ile Oğuz'u çok yerde birlikte kaydetmektedir: Türkmâniyetü'l-uzziye, beyne't-Türkmâniyet'i'l-Guzziye, bit-Türkmeniyeti'l-Guzziye, butûnü'l-Guzziyeti't-Türkmâniye...

Türkmen adını tarihini efsanevi Oğuz Han zamanına kadar çıkaran VÂMBERY'nin nazariyesi bir yana bırakılırsa, son yılların hakim fikri, Türkmen isminin XI. asırda zuhur ettiği ve bunun da Müslüman Oğuzlara verildiği merkezindedir. Halbuki, Türkmen adının daha önceki devirlerde mevcudiyetini gösteren bazı deliller bulunduğu gibi İslamiyet'in Oğuzlar arasında yayılması da bu kelimenin menşeiini izah bakımından kafi gelmemektedir.

Coğrafi yakınlık, burada bahis konusu edilen 'Türkmen'lerin de Karluklar olması ihtimalini kuvvetlendiriyor. Kâşgarlı Mahmud'u kendi zamanındaki çeşitli Türk lehçelerinin birbirinden farklarını bildiren satırları da bu bakımdan mühimdir. O, bir çok harflerin telaffuzu ve bazı kelimelerin kullanılışı bahsinde 'Türkler' ile Oğuzlar arasındaki ayrılıkları belirtmiştir. Mahmud'un buradaki 'Türkler'den maksadı, dar manada olarak, kendi öz vatani olan Karahanlılar ülkesi halkı ve oğuzcadan ayırdığı 'Türkçe' o civarda konuşulan Türkçe ise, bunun da Karluklarla yakın ilgisi meydana gelir.

Diğer taraftan, Oğuzların İslamiyeti kabul etmekle Türkmen adını aldıkları nazariyesi, bazı kaynaklardaki sarahate rağmen, ikna edici görünmüyor. Zira din değiştirmek, aynı zamanda isim değiştirmeyi icap ettirmez. Böyle bir teamül olsaydı, İslam memleketlerinden Türkmenlerden önceki Türkler gibi daha sonra

*İslamiyete giren Oğuzların da yeni bir ad almaları veya Müslüman soydaşları gibi Türkmen diye anılmaları lazım gelirdi.*²⁵

IX asır boyunca Türkmen sözünün, siyasi tabir olarak, mevcut bulunduğu ve Karluklar tarafından kullanıldığı, fakat o tarihlerde Oğuzlara Türkmen denilmediği kuvvetli bir ihtimalle kabul edilebilir. (<https://www.altayli.net/turkmen-adi-manasi-ve-mahiyeti.html> ,10.01.2023;15.30)

Peki Türkmen tabiri niçin kullanılmıştır? Kafesoğlu 'na göre, bu tabirin, VI. ve VIII. asırlar arasında, Karlukların da dahil bulunduğu çeşitli Türk kabileleri konfederasyonunun kurduğu büyük Türk İmparatorluğu için kullanılmış olan 'Kök Türk' tabiri ile yakın bir münasebeti olmalıdır. Bilindiği üzere, tarihçe malûm Türk boyları veya budunları arasında doğrudan doğruya Kök Türk adında her hangi bir grup mevcut değildir. Orhon kitabelerinde görülen Kök Türk kelimesi siyasi bir isimlendirmedir ki, V. THOMSEN'e göre, 'Geniş hudutlar içinde kısa süren, 'fakat Türk İmparatorluğunun tam birlik teşkil ettiği parlak bir devrinde, dünyanın dört yönünün muhtelif kavimlerini veya kabilelerini topluca bir kelime ile ifade etmek üzere kullanılmıştır' köklü, asil, necip', öteki 'sema, gök'. Her iki manası ile de kelime, asil, yüksek, büyük, cihan şümül mefhumlarını ifade eder ve bu mefhum, THOMSEN'in tarif ettiği siyasi duruma uyar. Türkmen kelimesi de, gördüğümüz gibi, aynı manalara gelmektedir. Kök Türk tabiri nasıl belli bir kabilenin adı olmayıp siyasi bir terim ise, Türkmen tabiri de, aynı manada olmak üzere, Karlukların en kudretli zamanlarında kullandıkları siyasi bir terimdir. IX. asırda Göktürk kelimesinin ifade ettiği tarihi vakıa artık maziye mal olmuş, cihanşümül hakimiyet sona ermiş, siyasi Türk birliği dağılmış olduğu için bir yandan Uygurlar, bir yandan Oğuzlar gibi diğer Türklerle hasım vaziyette olan Karluklar tarafından Kök Türk tabiri şüphesiz kullanılamayacağı cihetle, Karlukların, onun yerine, aşığı yukarı benzer bir mefhumla âlem olarak, 'Türkmen' tabirini ikame ettikleri anlaşılmaktadır.

Bununla beraber biz, Orta Doğu kaynaklarında 'Türkmen'den daha ziyade Oğuzların kastedildiğini görüyoruz. Oğuzların Kınık boyuna mensup Selçukoğulları kaynaklarımızda 'Türkmen' diye gösterilmiştir.

²⁵ Türk tarihinde, ad değiştirme nazariyesini destekleyecek bir misal bulunmamasına mukabil başka dinlere intisap yüzünden örf ve adetlerin, telakkilerin unutulduğunu fakat halis Türkçe kavim adlarının korunduğunu gösteren deliller çoktur. Buddhist, Maniheizt Uygurlar, Musevi Hazarlar böyledir. Türk menşeli Bulgarlar ve Macarlar Hristiyan camiası içinde kendilerine has her şeylerini unutmuşlar, ancak Türkçe adlarını muhafaza etmişlerdir. Türkmen meselesi bu umumi nizam içinde bir istisna teşkil etmemektedir.

1.9.2. Türkmenistan Kısa Tarihi

Türkmenler esas itibariyle 9. asırda Salır, Kınık, Yazır, Kayı, Bayat gibi boylarından oluşan Oğuzlardan gelmekle beraber, Türkmen medeniyetinin oluşmasında bu topraklarda hüküm sürmüş olan Massagitler, Dahlar, Parfiyalılar, Alanlar, Sakalar ve Hazarlar gibi birçok kültür ve halkın etkisi olduğu kabul edilmelidir.(Refik,Turan; 2016, 5978-5997)

Bununla birlikte “Türkmen” adının tarih sahnesine çıkışı 10. yüzyıla rastlamaktadır. İslam kaynaklarında Müslüman olan Oğuzlara “Türkmen” denilirdi. Hz. Osman döneminde İran ve Horasan üzerine yapılan fetih sonucunda İslam topraklarına katıldı.

Türkmenistan toprakları Abbasiler döneminde bölgede kurulan Tâhirîler ve Sâmânîler’in egemenliğine girdi. Serahs-Merv arasındaki bölgede meydana gelen Dandanakan Savaşı’nda (1040) Gazneliler’i yenen Selçuklular bölgenin hâkimiyetini ele geçirdiler ve Büyük Selçuklu Devleti’ni kurdular. Merv şehri Selçuklular’ın önemli yönetim merkezlerinden biri haline geldi. Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluşuyla Türkmenler’in tarihinde yeni bir devir başladı. Türkmenlerin bir kısmı Anadolu’ya ve Azerbaycan’a yerleşti.

Mâverâünnehir’de ve Horasan’da kalan Türkmenler, Özbek-Kazak, Kırgız ve Karakalpaklar’la birlikte önce Moğollar, daha sonra Timurlular hâkimiyetinde varlıklarını devam ettirirken Mangışlak bölgesindeki Türkmenler, o yörenin istilâ yolları üzerinde bulunmamasından faydalanıp XVII. yüzyılın ortalarına kadar müstakil ve rahat bir hayat yaşadılar.

17.yüzyılda, Orta Asya’daki Rus istilasına zemin hazırlayan Kalmukların saldırısına uğrayan Türkmen boylarının birleşmeye başladıkları görülmektedir. 18. yüzyıl, Türkmenler ile İranlılar arasında savaşlarla geçmiş ve bu yüzyıl Türkmenlerin üstünlüğü ile sonra ermiştir. 1820’li yıllarda ise Türkmenlerin Ruslara karşı direnişlerinin başladığı yıllardır. Ruslara uzun süre direnen Türkmenler, sonunda Özbekler ve Kazaklar gibi Rusların boyunduruğu altına girmek zorunda kalmışlardır.

20.yüzyılın başlarına kadar Çarlık idaresinin ağır baskıları altında yaşamak zorunda kalan Türkmenlerde, bu yüzyıldan itibaren fikri ve siyasi uyanışın başladığı görülmektedir. Ekim 1924’te Ruslara bağlı olarak kurulan Türkmen Sosyalist Cum-

huriyet'i, Sovyetlerin dağılmasının ardından 1991 yılında tam bağımsızlığını kazanmıştır. Türkmenistan'ın birçok şehrinin ve köyünün ipek Yolu istikametinde yerleştiğini belirtmek lazım gelmektedir. Bu yol eski dönemlerde ve Ortaçağ'da Akdeniz kıyısındaki ülkeleri Doğu ile birleştirmiştir. İpek Yolu içinden geçtiği devletlerin ekonomik ve kültürel ilişkilerini sağlamlaştırmakta önemli bir vasıta olmuştur.

1.9.3. Türkmenlerin Kültürel Değerleri

Günümüz Türkmen toplumunda kültürün taşıyıcısı olan yaşlılara, kök boyalarla işlenen Türkmen halılarına, ahal teke atlarına, Türkmen pilavına, Tecen, Kızılarvat kavununa ve yemeklerine, şay-sep diye adlandırılan genellikle gümüşten ve değerli taşlardan yapılan Türkmen takılarına büyük önem verilmektedir. Kültür alışverişi bir olgudur; ailede başlar, okulda devam eder, okul sonrası toplumsal hayatta kendini gösterir. Başka bir deyişle sosyo- kültürel çevre, temel insani becerileri kazandırır. (<https://temeltarih.blogspot.com/2021/03/turkmenistan.html> ;10.01.2023;02.19)

1.9.4. Türkmenistan Cumhuriyeti

Türkmenler, Türklerin Oğuz soyundandırılar. Ancak, Türkmenleri diğer Orta Asya Türklerinden ayrı tutmak elbette ki olanaksızdır.

Özellikle Safevi Türk hükümdarı Nadir Şah'tan sonra çeşitli kavimlerin saldırılarına uğrayan Türkmenler 1835'ten sonra Merv bölgesine doğru yayılmaya başlamışlardır. 1860'da da Kuşid Han'ın önderliğinde Farsları yenilgiye uğratmış ve bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

1873' te Ruslar Hive' yi işgal etmişler ise de, daha sonra yenilgiye uğramışlardır. 1916'da başlayan Türkistan ulusal ayaklanması devam etmiş, 1920'de de Türkmenler Hive'yi geri almışlardır.

1924' te Türkmenistan SSCB'ne bağlı bir Cumhuriyet haline gelmiş ve Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 7 Ocak 1990 tarihinde ise Türkmenistan'da, seçimler yapılmış, resmi dil Türkmence kabul edilmiş, 22 Haziran 1990 tarihinde Türkmenistan egemenliğine, 27 Ekim 1991 tarihinde de bağımsızlığına kavuşmuştur. Bugün gelişen ekonomisi ve genç nüfusu ile Orta Asya'nın en güçlü ülkelerinden biridir.

1.9.4.1. Türkmenistan Siyasi Yapısı

Devlet Başkanı: Serdar Berdimuhammedov

Yönetim Şekli: Başkanlık Sistemi

Türkmenistan başkanlık sistemi ile yönetilen, anayasasına göre, demokratik, laik bir hukuk devletidir. Tarafsızlık statüsü Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından onaylanmıştır. Halk Maslahatı milli iradenin en yüksek temsilcisi niteliğindedir. Ayrıca anayasa değişikliği, referandum, ülkenin ekonomik, sosyal ve politik gelişmesine yön verecek ana konularda tavsiyeleri tartışma ve karar alma yetkisine sahiptir. Ancak Halk Maslahatı yasama organı değildir. Türkmenistan'ın yasama organı Meclis'tir. Halk Maslahatı kararları Meclis tarafından yasalaştırılır. Meclis, anayasanın hazırlanması ve değiştirilmesi, kanunların yasalaştırılması, parlamento ve başkanlık seçimlerinin tarihlerinin belirlenmesi, Başbakan yardımcılarının yürütülen faaliyetlerin onaylanması, bütçenin onaylanması hususlarında yetkilidir. Türkmenistan'da tek parti bulunmaktadır. (<https://www.turkcenindirilisi.com/turk-dunyasi/turk-dunyasini-taniyalim-turkmenistan-cumhuriyeti-h6625.html> ;23.02.2023;16.34)

1.9.5. Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı

1.9.5.1. *Türkmen Türkçesi*

Türkmençe (Türkmençe, түркменче, تورکمنچه ya da Türkmen dili, түркмен дили, تورکمن دیلی), çoğunluğu Türkmenistan'da yaşayan Türkmenlerin konuştuğu Türk dil ailesine bağlı Doğu Oğuz dili. Dil, Türkmenistan'daki yaklaşık 7 milyon konuşuru ile resmi dil olup, çevresindeki Afganistan ile İran'ın sınır bölgelerinde de konuşulur. Türkmençe, Türki diller dil ailesinin Şaz Türkçesi grubunun Oğuz öbeği içinde yer alır ve bu öbekte Horasan Türkçesi ile beraber Doğu Oğuz dilleri grubunu oluşturur. Dil, diğer Oğuz dilleri olan Türkçe ve Azerice ile karşılıklı anlaşılabilirlik gösterir.

Türkmenistan'daki Türkmençenin Çovdur lehçesine benzeyen ve Rusya'da Stavropol Krayında yaşayan Kafkas Türkmenleri tarafından konuşulan Kafkasya Türkmençesi de Türkmençe'nin bir lehçesi olarak kabul edildiği gibi ayrı bir Oğuz dili olarak da değerlendirilir.

Özbekistan'ın çoğunlukla Harezm bölgesinde konuşulan ve Özbekçe'den ses bilgisi ve gramer düzeylerinde önemli farkları bulunan Harezm Oğuzcası, Türkmençeyle benzer dil özellikleri paylaşır. Harezm Oğuzcasını, Türkmenleşmiş Özbek diyalekti olarak kabul eden görüşler mevcuttur. Resmi yazışma ve eğitim dili olarak

Türkiye Türkçesini kullanan Irak Türkmenlerinin kullandığı dil ise Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde değerlendirilmektedir.

Türkmence, Türkmenistan'da resmi dil statüsündedir. Türkmenistan'da yaşayan toplam 6 milyon kadar kişinin yanı sıra Türkmenistan'ın dışında, Afganistan'ın Güney Türkistan deneni kısmında, çoğu Türkmenistan sınırına yakın, bir kısmı da Afganistan-İran sınırında yaşayan yaklaşık 1 buçuk milyon Afganistan Türkmeni ile İran'ın kuzey-doğusunda bulunan ve Türkmenistan ile sınır komşusu olan Türkmen Sahra deneni coğrafi bölgede yaşayan 2 milyon İran Türkmeni'nin anadili konumdadır.

Yenisey havzası ve Ötüken'deki ana yurtlarından 9. ve 11. yüzyıllar arasında Aral gölünün kuzeyine ve Sirderya bölgesine göç eden ve Müslüman olduktan sonra Türkmen adını alan Oğuzlar, 11. yüzyıldan itibaren Büyük Selçuklu Devletini kurup dalgalar halinde Harezm, Horasan, Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya değin uzanmışlardır. Türkmenlerin kaderini değiştiren en önemli olaylardan biri de Moğol İstisllalarıdır. Bunun neticesinde Türkmen boylarının bir kısmı Batıya doğru ilerlerken, bir bölümü de Afganistan-Harezm-Horasan-İran-Azerbaycan hattında kalmıştır. Günümüzde Türkmenistan'daki Türkmenler, Oğuz Türklerinin batıya ikinci büyük göç dalgasında yer almayan bakiyeleridir.

Türkmenceyle yazılmış en eski metinlerin, Ahmed Yesevî'nin şiirleri ve Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u olduğu iddia edilirse de, aslında bunlar Türk dilinin müşterek dönemine ait eserlerdir. Eski Türkmen Türkçesi, yazılı belgelerle takip edilemeyen Ana Oğuz Türkçesinin içinden ayrılan veya Ana Oğuz Türkçesiyle beraber yaşamış olan bir kol olarak düşünülmektedir. Özellikle Hazar Denizi'nin batısına göç eden kalabalık Oğuz boylarının dışında, Hazar'ın doğusunda yaşamını sürdürmüş olan Oğuzların konuşmuş oldukları diyalektlerdir. Yazı dili olmadığı için Eski Türkmen diyalektleri olarak da belirtilebilir. Hazar Denizi'nin güneyi ve batısından Balkanlar'a kadar olan sahada Eski Anadolu Türkçesi sonrasında 15. yüzyıla beraber Osmanlı Türkçesi ve Klasik Azerbaycan Türkçesi Oğuz yazı dilleri olarak sistemleşirken, Eski Türkmen diyalektleri de sahasında Kıpçak lehçeleri konuşan Türk boylarıyla beraber özelliğini oluşturmuştur. Tüm Türkistan'da olduğu gibi Türkmen-

lerin yaşadığı coğrafyada da yazı dili konumunda olan Harezmi Türkçesi ve Çağatayca Türkmenler üzerinde etkili olmuştur.

Türkmençe asıl eserlerini 18. yüzyıldan itibaren vermeye başlamıştır .(Çağdaş Türk Yazıları; 2011;99) Türkmen edebiyatının en büyük şairi sayılan Mahtumkulu Firaki Türkmen edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biridir. 18. yüzyıl şairi olan Mahtumkulu Türkmen halkına yol göstermeye ve umut vermeye çalışan bir şair olarak, şiirleri Türkmen hayatının her yönünü kapsamış ve Türkmen birliği, Türkmen ruhu ve şuuru, gibi konular Mahtumkulu' nun şiirlerinde en çok öne çıkan temalar olmuştur.²⁶

Türkmençe, Azerice ile birlikte Türkçeye en yakın olan dildir. Türkçe konuşan insanlar tarafından küçük bir çabayla anlaşılabilir. Türkmençe, Azerice ve Türkçe gibi eski Oğuzca'dan kopup ayrı bir gelişim sergileyen bir dildir. Oğuz dilleri arasında yer alan Türkmençe bununla beraber bu dillerden bir takım hususiyetlerle belirgin bir şekilde ayrılır. Bünyesinde eski Oğuzca'ya ait unsurları barındırmasına rağmen Çağataycanın tesirinde gelişmiş bir yazı dili olduğu için Azerice ve Türkçeden farklı olarak Türk dillerinin Uygurca ve Kıpçak dili gibi doğu ve kuzey kolunda yer alan lehçelere ait özellikler de taşımaktadır²⁷.

Türkmençenin kelime hazinesini, Türkçe kelimelerin yanı sıra Arapça, Farsça ve Rusça kelimeler oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde Arapça ve Farsça kelimelerin geçişi dururken Rusça kelimelerin sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. Türkçe dışındaki Batı grubu Türk lehçelerinde Rusça kelimeler bakımından bir ortaklık söz konusudur. Türkçede ise, onlardan farklı olarak Fransızca ve İngilizce kelimeler bulunmaktadır²⁸.

---

²⁶ Mahtumkulu Firaki:(Mağtumkuli Fırağî) Gönüller, yürekler bir olsa başlar, Tartsa yığın erir topraklar taşlar, Bir sofrada tayyar kılınsa aşlar, Yükselir o ikbali Türkmeniň.

²⁷ Türk dillerinin Oğuz grubunda görülen b- > v- değişmesi, Türkmencede olmayıp b'ler korunmuştur (bol- "ol-", bar "var", bermek "vermek" vs.). Türkmençenin en önemli özelliklerinden birisi de Türkçenin ve Azerice'nin kısalttığı asli uzun ünlüleri korumuş olmasıdır. Asli uzunluklar, Türkmençe kelimelerin ilk hecesinde bulunurlar: a'ğî (ağıt), ka'bak (göz kapağı), mo'njuk (boncuk), o'ba (oba,köy), o'dun (odun).

²⁸ Türkmençenin birçok ağızı bulunmaktadır. Söz konusu ağızlar, şu şekilde sıralanabilir: Yomut, Teke, Êrsarı, Sarık, Salır, Göklen, Çovdur, Alili, Nohur, Karadaşlı, Ênev, Yemreli, Hasar, Ata, Nerezim, Çandır, Mukrı, Sakar, Bujak, Olam, Iğdır, Surhı, Düyeji, Hatap, Eski, Bayat, Hıdırili, Mehin, Çêrjev, Mürçe, Kırac, Burkaz, Müjevür ve Arabacı. Sovyet döneminde, edebî dil için Yomut ve Teke ağızları esas alınmış, ancak Türkmen aydınları bütün ağızlardan faydalanmayı prensip edinmişlerdir. Bu çizgide

Türkmençe 1929 yılına kadar Arap harfleri ile yazılırdı. 1929–1940 arasında Latin harflerine geçilse de 1940 yılından itibaren Sovyet Türkmenistan'ında Rus etkisi nedeni ile Kiril alfabesi'ne geçiş yapılmış ve Türkmençe için Kiril alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği dağılıp Türkmenistan bağımsız bir ülke haline gelince, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov hemen Türkmençenin yazımında yeniden Latin harflerinin kullanımını teşvik etmeye başladı. Türkmenistan Meclisi, 12 Nisan 1993 tarihinde aldığı bir kararla, Türkmen dilinin yazımında Latin harfleri esas alan, otuz harften oluşan, Türkmenistan'da Têze Elifbiý deneni yeni Türkmen alfabesine geçmeyi kabul etmiştir. Bu karara göre yeni alfabe, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren resmen kullanılmaya başlanmış; daha sonra alınan bir kararla birkaç harfte değişiklik yapılarak 1 Ocak 2000 'de bütünüyle Lâtin²⁹ alfabesi-ne geçilmiştir.

Türkmen alfabesi: Aa, Bb, Çç, Dd, Ee, Ää, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Žž, Kk, Ll, Mm, Nn, Ňň, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Ww, Yy, Ýý, Zz

1) Türkiye Türkçesinde bulunmayan sesler:

Ä ä = Kısa, kapalı, gırtlaktan gelen ve sert bir E harfidir. Normal E harfine göre daha kısa ve serttir. Ayrıca A ve E arası bir ses olarak öngörülür (Æ)

Ň ŋ = Genizsi n sesi. (ng'a yakın bir ses) Anadolu'da Yörükler, Türkmenler tarafından işletilen ancak alfabede bulunmayan bir sestir. (Geldiň mi? Ettiň mi? Nöryöň?)

W w = V sesi yerine kullanılan, İngilizcedeki "w" sesi gibi telaffuz edilen dabilıy sesi. (watan, wepa...)

2) Gösterimi farklı sesler:

Ý ý = Türkçedeki "Y" sesidir.

Y y = Türkçedeki "I" sesidir.

Örnek Sözcük: ýylgyryş = yılgırış (sessizce gülüşmek)

---

gelişen Türkmençeyle yazan birçok şair ve yazar yetişmiş ve bunlar zaman zaman kendi ağızlarında bulunan bazı kelimelere de eserlerinde yer vermişlerdir.

²⁹ Türkmen elipbiýinde 30 sany harp bar. (Türkmen alfabesinde 30 harf vardır.)

J j = Türkçedeki "C" sesine benzeş, denk sestir. (Janym, jan)

Ž ž = Türkçedeki "J" sesinin karşılığıdır.

1.9.5.2. Türkmen Edebiyatı

Türkmenler' in 20. yüzyılın başlarına kadar yazdıkları edebî eserlerin genellikle halk edebiyatı ürünleri ve klâsik şiirden meydana geldiğini, 20. yüzyılın başlarından itibaren ise çağdaş edebî türlerde eserler vermeye başladıklarını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Türkmen edebiyatını üç ana başlık altında ele almak mümkündür:

- a) Türkmen Halk Edebiyatı,
- b) Klâsik Türkmen Edebiyatı,
- c) Çağdaş Türkmen Edebiyatı.

1.9.5.2.1. Türkmen Halk Edebiyatı

Türkmen edebiyatının ilk yazılı ürünleri 18. yüzyılda ortaya çıkmış olmakla birlikte, tarihî ve çağdaş bütün Türk boylarının edebî mahsûllerinde olduğu gibi Türkmenlerin de çok eski ve köklü sözel ürünleri bulunmaktadır. Tarihin derinliklerinden bugüne ulaşan şarkılar, türküler, masallar, atalar sözü ve destanlar vb. kimi metinler, Türkmenlerin halk edebiyatı ürünlerindendir. Bunlar arasında “aydım” denilen türküler Türkmen halk edebiyatı içinde önemli bir yer tutar.

Türkmen halk edebiyatı ürünlerinde daha çok halkın yaşayış tarzı, örf ve adetleri, toplumsal sevinçleri ve hüznüleri gibi konular işlenmiştir.

Türk halk edebiyatı açısından eşsiz bir kaynak olan DLT' teki kimi atalar sözü örneklerinin diğer çağdaş Türk edebiyatlarında olduğu gibi Türkmen edebiyatında da bazı değişikliklerle varlık göstermesi, bu örneklerin Türkmen halk edebiyatının ilk ürünleri olarak değerlendirilmesine yol açmıştır (Azmun 1966: 33).

Türkmen halk edebiyatının belli başlı türleri şunlardır (Azmun 1966: 33-4):

- 1.Destanlar
- 2.Erteki
- 3.Atalar sözi
- 4.Matallar [bilmeceler]

5.Aydımlar [şarkı ve türküler],Erkeklere mahsus aydımlar

6.Halk aydımları

7.Ölengler

8.Toy aydımları [düğün aydımları]

8.1.Kızlara / kadınlara mahsus aydımlar

9.âgı [ağıt]

10.hûdi [ninni]

11.şahir kızları ve aydımları

12.çuval kızlar aydımları [genç kadınların şarkıları]

Monçukatdı [Türkmen gelin kızlarının Nevruz'da oyun sırasında söyledikleri aydımın adıdır. Kızlar kendilerine uğur getireceğini sanarak monçukatdı yaparlar.]

1.Leleler [kız türküleri]

2.Kadın ve kızların iş aydımları

3.Dua aydımları

4.Toy aydımları [düğün şarkı ve türküleri],Çocuk aydımları

5.Sanavaçlar

6.Çocuklara mahsus bazı aydımlar.

Bunların dışında Türkmen halk edebiyatı ürünleri arasında sadece belli zamanlarda söylenen şiir, şarkı ve türküler de vardır:

1.Yâ Ramazan [Ramazan ayının 15. gecesı, belli merasimle söylenen şiir.]

2.Süt Kazan [Yağmur yağmadığı zaman merasimle söylenen şiir.]

3.Zikir Aydımları [dinî merasimde söylenir.]

4.Yomaklar ve Değişmeler [Mizah ve fıkralar.].

1.9.5.2.2. Klasik Türkmen Edebiyatı

Kaynağını halk kültüründen alan mensur eserler hariç tutulduğu takdirde 18. ve 19. yüzyıllara ait Türkmen edebiyatının şiir türünde geliştiği görülmektedir. Bu yüzyıllarda şairler daha çok aşk ve sevgi temalı şiirler yazmışlar, sosyal meselelere fazla temas etmemişlerdir. 18. ve 19. yüzyıllarda yazılmış çoğu şiir tarzındaki eserleri, Klâsik Türkmen Edebiyatı başlığı altında değerlendirmek doğru bir yaklaşım olur. Zira bu yüzyıllarda yazılmış şiirler, hem şekil hem de muhteva bakımından 20. yüzyıldan itibaren yazılmış çağdaş şiirlerden ve diğer edebî türlerden farklıdır.

Türkmen edebiyatının gerçek anlamda 18. yüzyılda başladığını söylemek mümkündür.

18. yüzyıl şairlerinden Magtımğulı (1733-1783), Türkmen dilinin edebî dile dönüşmesinde çok önemli bir mihenk taşı olduğu gibi Türkmen edebiyatının da ilk temsilcisi kabul edilir. Türkmen halk edebiyatı mahsullerinden de önemli ölçüde istifade eden Magtımğulı, şiirlerinde genellikle Türkmenlerin millet ve vatana bağlılıklarını işlemiştir. Çovdurhan Üçüün “Çovdurhan İçin”, Öngi Ardı Bilinmez “Önü Arkası Bilinmez”, Neyleeyin “Neyleyeyim” gibi şiirlerde vatan sevgisi ve kahramanlık konularını işleyen Magtımğulı’nda, Göroğlı Destanının tesiri de görülmektedir. Keza Magtımğulı’nın bilhassa Gidici Bolma “Gidici Olma” adlı şiirinde Göroğlı Destanı’ndan etkilendiği açık bir şekilde hissedilir (Kara 1998: 160). Magtımğulı³⁰, yazdığı şiirler ile hem Türkmen dili ve edebiyatının bir kurucusu olarak kabul edilmiş hem de kendisinden sonra gelen şairlere tesir ederek etkisini uzun süre devam ettirmiştir. Ayrıca İl Yağsı “Millet İyi”, Döker Bolduk Yaaşımız “Gözyaşımızı Döker Olduk”, Gımmat Yağsıdır “Kıymet İyidir”, Depe Nedir Düz Nedir “Tepe Nedir, Düz Nedir” gibi şiirlerinde ise, Türkmenlerin millî birlik ve beraberliğini pekiştiren konuları ele almıştır.

³⁰ Ayrıca Magtımğulı, kendisinden sonra yaşayan Seydi, Zelili, Mollanepes, Mätâcî ve Talıbî gibi Türkmen şairlerine tesir etmiştir. Onun güçlü şiiri, sadece Türkmen şairlerine tesir etmemiş; Berdak, Acınıyaz, Günhoca ve Öteş gibi XIX. yüzyıl Karakalpak şairlerini de etkilemiştir. Magtımğulı’nın şiirlerinin çoğunu Berdak ve Acınıyaz, Karakalpak Türkçesine aktarmışlar; bu şiirler, halk arasına yayılmış ve sonradan bazıları Karakalpak şairlerinin şiirleriyle karıştırılır hâle gelmiştir. Bunların çoğu, halk arasında Acınıyaz’ın ve Berdak’ın şiirleri olarak bilinmektedir. Şöhreti Karakalpaklar arasında yayılmış olan Mahtumkulu’nun şiirleri, Karakalpak düğünlerinin türküsü olagelmıştır." Magtımğulı, kendisinden sonra gelen Seydi, Zelili, Mollanepes, Mataci ve Talibi gibi Türkmen şairlerine tesir ettiği gibi, diğer çağdaş Türk edebiyatlarını da etkilemiş büyük bir şairdir.

19. Yüzyıl Türkmen edebiyatında şiir dilinin artık belirli kaideler etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu yüzyılın şairleri, sevgilinin hasretini ele alan, dış güzelliğini tasvir eden bir anlayış ile Türkmen edebiyatına lirizmi yerleştirmiştir, denilebilir. 19. yüzyıl Türkmen edebiyatı, çeşitli sosyal olayları genel ve mecazî ifadelerle ortaya koymak yerine daha açık ve kesin bir dille anlatmıştır. Ayrıca 19 yüzyıl Türkmen edebiyatında aşk ve sevgi konularının yanı sıra millî ve ahlakî konular da hâkimdir.

1858-1859 yıllarında İran'ın Garrigala'yı ve ardından 1860-1862 yıllarında Saragt'ı; Rusların ise 1879-1881 yıllarında Göktepe'yi işgal etmesi, 19. yüzyıl Türkmen edebiyatına da tesir etmiş, dönemin yazar ve şairleri eserlerinde bu olayları ele almışlardır. Mesela Abdîsetdar Kazı, Cengname adlı eserinde; Dovan, Misgingılıç, Mataci gibi şairler de çeşitli şiirlerinde bu savaşları işlemişlerdir. 19. yüzyıl Türkmen edebiyatında, genellikle devrin sosyal ve siyasî olaylarının sebep olduğu vatan sevgisi ve kahramanlık temaları işlenmiştir.

19. yüzyıl Türkmen edebiyatı, daha önceki yüzyılda eserler veren şairlerin, bilhassa Magtımgülü'nün benimsediği edebiyat anlayışını benimseyen şairler eliyle gelişme göstermiştir. Dolayısıyla bu yüzyılda klâsik Türkmen edebiyatı geleneğine bağlı çok sayıda şair yetişmiştir. 19. yüzyılın önemli Türkmen şairleri, Seyitnazar Seydî (1768-1830), Mem- metveli Kemine (1770-1840), Gurbandurdi Zelilî (1800-1852), Mollanepes (1810-1862), Talibî (1766-1848), Dosmammet (1815-1865) Mataci (1824-1884), Zıncarı (1791-1880), Bayii Şahır (1810-1890), Misgingılıç (1845-1905), Aşikî, Abdîsetdar Kazî, Ketibî, ve Muhammetrahim'dir. Bunların dışında 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısında yaşayan hem Türkmen halk şiiri tarzında hem de klâsik şiir tarzında şiirler yazan Nabatnî- yaz Sayılı, Durdı Bağşı, Dovan, Yagmır, İsmayıl, Dövmemmet Balgızıl, Gara gibi şairler de vardır.

Seyitnazar Seydî, Lebap, Hoş İndi, Dönmenem, Begler, Baralı, Begler, Bedevsuvar İndi, Goçaklar gibi şiirlerinde hem kardeşlik / dostluk konusu hem de vatan sevgisi konusu işlenmiştir. Bu bakımdan Seydi'nin şiirlerinde onun şairlik becerisi kadar devrin sosyal ve siyasî olayları da ön plândadır.

Devrinin sosyal meselelerini cesaretle ele alan Memmetveli Kemine, bilhassa hiciv tarzında yazdığı şiirler ile tanınmaktadır. Kemine, 19. yüzyıl Türkmen yazarları içinde sanatları en iyi kullanan ve şiir dilinin gelişmesine en fazla katkı sağlayan şairlerdendir. Kemine'nin yazdığı Garip, Gariplik, Barında, Beyle, Kazım gibi şiirleri Türkmen hiciv edebiyatının en iyi örnekleri arasında değerlendirilebilir. Diğer taraftan Kemine'nin, Zülpün, Örtör Meni, Ogulbike, Ogulmenli gibi şiirlerinde ise lirizm baskındır.

Dövlətməmmət Azadı'nın torunu ve Magtımğulı'nın yeğeni olan Gurbandurdi Zelili, şiirlerinde, sosyal olayları hümanizmle birleştirerek devrinin diğer şairlerinden ayrılır. Şiirlerinde hem Türkmen halkının hem de kendisinin kişisel acı ve sıkıntıları'nı vurgulayan Zelili'nin, Vatanım Seni, Elli Yaşın İçinde ve Harayım Döndi adlı şiirleri, onun şiir kabiliyetini ve anlayışını yansıtan en iyi örnekleridir.

Magtımğulı'ndan sonra aşk konusunun en usta şairlerinden kabul edilen Mollanepes, Zöhre-Tahir adlı destanı yazarak Türkmen edebiyatında önemli bir yer edinmiş şairlerden biridir. Türkmen edebiyatında lirizmin yerleşmesine en fazla katkı sağlayan şairlerden biri kabul edilen Mollanepes, bu vasfından dolayı "aşk mülkünün şahı" unvanıyla anılmaktadır. Onun İstepki Gözel Yarı, Saçın, Arzuv Eyler, Mahmalın Çeti, Oyanmadın, Nazli Yar ve Yay İmdi gibi şiirlerinde lirizmin derin izleri görülür.

19. Yüzyıl Türkmen edebiyatının aşk konusunu işleyen şairlerinden bir diğeri olan Kemine ise, Ogulbike, Akmeyli, Ogulbeğ, Ogulmeyli ve Selbinyaz gibi şiirleri kaleme almış güçlü şairler arasında değerlendirilir.³¹

(<https://www.edebi.net/index.php/kardes-edebiyatlar/6093-turkmen-edebiyati>;23.02.2023:17,00)

---

³¹ 19. Yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarında yaşamış olan diğer Türkmen şairleri ise şunlardır: Dovan, Gara, Yağmır, Guba, Durdi, Oraz, Dövlətməmmət Balğızıl, Bayram Şahır, Molladurdi, Mamedoraz, Körmolla, abdirazak, Zinharî, Baylı Şahır, Muhammetğulı Atabayev.

II.BÖLÜM

2. İNCELEME

İnceleme bölümünde Türkmen Türkçesindeki örtmece sözcükleri ele alırken kaynak kişilerinin söyledikleri dikkate alınıp ayrıca deyim ve atasözleri ile örneklenilerek; tespit edilen örtmecelerin anlam ve yapı bakımından incelemesi yapılacaktır.

2.1. Örtmecelerin İncelenmesi

İnceleme bölümünde Türkmen Türkçesindeki örtmece sözcükleri ele alırken kaynak kişilerinin söyledikleri dikkate alınıp ayrıca deyim ve atasözleri ile örneklendirilerek; tespit edilen örtmecelerin anlam ve yapı bakımından incelemesi yapılacaktır.

2.1.1. Konusuna Göre Örtmeceler

2.1.1.1.Ölüm Üzerine Bulunan Örtmeceler

LEBAB WİLAYETİ	ANLAM	YAPI
Pahyr boldy.	Pahir oldu	Güzel ad/Alkış
Görlerine nurlar ýagsyn	Görlerine nurlar yağsın	Güzel ad/ Alkış
Jaýa cennet bolsun	Yeri cennet olsun	Güzel ad/Benzetme
Ýatan ýeri ýagty bolsun	Yeri yeri yağtı olsun	Güzel ad
Yzy ýarasyn	İzi yarasın	Güzel ad
Ýok boldu	Yok oldu	Güzel ad
Wepat boldu	Vefat oldu	Güzel ad
Soň zaman	Son zaman	Güzel ad
Yşyklar aldy	Işıklar aldı	Güzel ad/Benzetme
Ahyr ajal	Kötü son	Güzel ad
Haýaty söndü	Hayatı söndü	Güzel ad
Göz ýumdy	Göz yumdu	Güzel ad
Aradan çykdy	Aradan çıktı	Güzel ad
Hudaý aldy	Allah aldı	Güzel ad
Ýokary çykty	Yukarı çıktı	Güzel ad

DAŞOGUZ WİLAYETİ	ANLAM	YAPI
Hudaý kaýgyrsyn	Allah korusun	Güzel ad/ Alkış
Görlerina nurlar dolsun	Görlerine nurlar dolsun	Güzel ad/ Alkış
Ýatkan ýeriýakty bolsun	Yatan yeri güzel olsun	Güzel ad/ Alkış
İmanyny bersin	İmanını versin	Güzel ad/ Alkış
Ailesine saýr bersin	Ailesine sabır versin	Güzel ad/ Alkış

KÖTÜ ANLAMDA KULLANILAN ÖRTMECELER		
TÜRKMENÇE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Ölüm gelen	Ölüm getiren	Kötü ad./Benzetme
Öldi gitdi	Öldü gitti	Kötü ad.
Jany sag bolmasyn	Canı sağ olmasın	Kötü ad./Kargış
Dowzahda şeytanlar iýsin	Cehennemde şeytanlar yesin	Kötü ad./Kargış
Gitdi gowy boldy	Gitti iyi oldu	Kötü ad.
Çaltrak ölsin	Çabuk ölsün	Kötü ad. /Kargış
Huday alsyn,	Allah alsın	Kötü ad. /Kargış
Öldüğü gowy boldy	Öldüğü iyi oldu	Kötü ad. /Kargış
Aý gitdi	Ay gitti	Kötü ad.
Onuň ýeri dowzahdyr	Onun yeri cehennem	Kötü ad./Benzetme
Hudaýa şükür gitdi.	Allaha şükür gitti	Kötü ad.

İYİ ANLAMDA KULLANILAN ÖRTMECELER		
TÜRKMENÇE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Yzy ýarasyn	İzi yarasın	Güzel ad
Ony gowy görýedim	Onu iyi görmedim	Güzel ad
Ýaman gynandym	Çok üzüldüm	Güzel ad
Ýatan ýeri ýagty bolsyn	Yatan yeri iyi olsun	Güzel ad
Bolmady	Olmadı	Güzel ad
Gowy adamdi pahir	İyi adamdı	Güzel ad
Hemmenin işine ýetişýerdi	Herkesin işine yetişirdi	Güzel ad
Hiç gowy ylmady	Hiç iyi olmadı	Güzel ad
Jağalar yetim galdy	Çocuklar yetim kaldı	Güzel ad
Perişdeleriň ýanynda	Meleklerin yanında	Güzel ad
Mazaryňyza güller gülsün	Mezarında güller gülsün	Güzel ad
Köp ýagtylyk bolsun	Çok iyi olsun	Güzel ad
Jennetde	Cennette	Güzel ad/Ödünçleme

Jaýa jennet bolsun, Jennetde:yeri(mekanı) cennet olsun anlamındadır.

Türkmen Türkleri genelde ölüm haberini aldıkları zaman sevdiği biri ise bu sözcüğü söylerler. Bu durum Türkiye Türkçesinde de aynı durumdadır. Türk dünyası açısından Kırgız Türkçesinde “‘Catkan ceri cayluu, topuragı torko bolsun’ (mekanı cennet, toprağı yumuşak olsun),’ ” (Dıykanbayeva, 2009: 93). Lehçelerde ortak olarak kullanılan bu sözcük aslında ortak bir tarih ve dinin etkisidir. Dinin bir etkisinden dolayı ayrıca cennet iyi insanların gittiği yerdir bu yüzden Türkmen Türkleri sevdiği saydığı kişiler hakkında bu iyi dileği yerine getirirler. Türk dünyasında ortak olarak kullanılan bu sözcük mana olarak iyi adlandırma olan bir örtmecedir.

Yzy ýarasyn, Ailesine saýr bersin:başınız sağ olsun anlamındadır. Türkmen taziyelerinde genelde söylenen bir cümledir. Genel manada iyi anlamda

kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesine izi yarasın şeklinde çevrildiğinde anlam ve mana olarak pek anlaşılmamaktadır. Cümle izi yarasın şeklinde kullanıldığında cümle halinde güzel adlandırma içeren bir örtmece cümle haline gelmektedir. Türkmen Türkçesi manasında bakıldığında geride bıraktığı izler yani ailesi daima var olsun ve sağlıklı olsun anlamındadır. Türkmen Türkçesi atasözlerine bakıldığında;

‘Bir başa bir ölüm:bir başa bir ölüm’ (Geldiyew,2017:74) atasözü mana olarak bu kelimeyi karşılamaktadır. O evde sadece bir ölüm olsun izini bıraktığı kişiler sağlık içinde yaşasın manası ile aynı anlamdadır.

Ayrıca bu sözü Türkmen Türkleri sevdiği aile yakını için kullanırlar. Genelde ‘zyy ýarasyn’ ve ‘jaýy jennet bolsun’ bir tamlama gibi beraber kullanılır.

‘-Orazsoltan, zyy ýarasyn, jaýy jennet bol-a — diýdi’ (Töre,2017:35) Meral Töre ‘Türkmencenin Morfofonolojisi’ adlı yüksek lisans tezinde bu cümleyi ‘-Orazsoltan, başınız sağ olsun, mekânı cennet olsun –dedi” şeklinde aktarmıştır.

Pahyr boldy:*pahyr: 1. fakir . yoksul: 2. güçsüz. aciz, zavallı(Tekin,TTS,1995:514)anlamına gelmektedir.* Burada kaynak kişiler mana olarak artık yok öldüğü anlamını verdiği dile getirmişlerdir. Bu sözcüğün genelde fakir ya da aciz olan insanlar için kullanıldığı ve iyi bir manada kullanıldığı dile getirilmiştir. Bu sözcük ayrıca sadece bu anlamı değil bir kişinin acizliğini ya da fakirliğini dile getirmek için kullanılmıştır. Burada cümle halinde kullanılan pahyr boldu anlam halinde bir örtmece sözcük oluşturulmuştur.

Dowzahda şeytanlar iýsin, Onuň ýeri dowzahdyr : *dowzah: din. cehennem.: azap cehennem ,cehenneme dusmek. (Tekin,TTS,1995:172)* anlamına gelmektedir. Burada kullanılan bu sözcük nefret edilen ya da seilmeyen kişi için söylenilir. Cehennemde şeytan ya da zebani ile ilgili verilen kelimeler genel anlamda kötü mana da örtmecelerdir.

‘Zebani, cehennemde bekçi olduğuna inanılan, eli topuzlu, çok iri ve çok güçlü, korkunç azap melekleri olarak bilinir. İnsanlara cehennem azabını yaşatmakla görevlidirler. Her birisi bir dağa yumruk vursa o dağı eritecek kuvvettedirler. Kur’an’da zebanilerle ilgili geçen âyetlerden bazıları şunlardır: - “Ey iman edenler! Kendinizi, gerek ailelerinizi bir ateşten (Cehennem’den) koruyun ki, onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Onun başında öyle melekler (Zebâniler)

vardır ki; iri mi iri, çetin mi çetin!” (Tahrîm-6). - “Kâfirler bölük bölük Cehennem’e sevk edilir. Nihayet oraya vardıklarında (Cehennem’in) kapıları açılır ve Cehennem’in bekçileri onlara şöyle der...” (Zümer71). - “Zebânilere şöyle denilir: Onu tutup yaka paça Cehennem’in ortasına sürükleyin” (Duhan-47). Bu beddualarda mağdur zalimin cehenneme gitmesini ve orada kendisine azap çektirecek zebanilerin tamamının onun azap çekmesi ile görevlendirilmelerini tahayyül etmiştir. ’(Dağlı,2020:1082) .

Kutsal kitaplarda tasvir edilmesi üzerine nefret edilen kişiye ya da kişilere cehenneme gitmesini istemek onlara edilebilecek büyük kötülük olarak görülmektedir. Türkmen Türkçesi diğer Türk lehçeleri ile ortak din ve yaşam koşullarından dolayı bu konuda bir örtmece oluşmuştur. Bu sözcüklerde ödünçleme ve benzetme yoluyla örtmeceler bulunmaktadır.

Çaltrak ölsiň, Gitdi gowy boldy, Hudaýa şükür gitdi.: *çaltrak’çabuk,çok hızlı. ’(Tekin,TTS,1995:110) anlamına gelmektedir. Gowy:’ iyi’ (Tekin,TTS,1995:284) (çabuk ölsün,gitti iyi oldu,Allaha şükür gitti)* Burada bulunan sözcükler nefret edilen kişi için söylenilen birkaç bedduadır. Bu sözcüklerin alt yapısında din vardır. Dinin bilgi olgu yapısı ve durumundan dolayı nefret edilen kişinin ölmesi onun adına mutlu edici bir durum olarak karşılanmaktadır. Ölen kişinin direkt cehenneme gideceği düşüncesi ile ölmesi dilenir. Örtmece olarak kullanılan bu sözcükler kötü adlandırma ya da hatırlatma olarak denenebilir.Türkmen atasözlerine bakıldığında;

‘Öleniň göwni özi bilen gider:ölenin kalbi kendi ile gider’(Geldiyew,2017:245)

Burada ki atasözünde aslında ne kadar ya da ne zaman da ölürse ölsün kalbinin kötülüğü ya da iyiliği ile gider. Burada kalp organ olarak değil iyilik olarak benzetilmektedir. Burada kullanılan atasözü yerine ve zamanına göre kötü ya da iyi manada kullanılabilir. Eğer kaynak kişinin söylediğine göre söylenirse kişinin çok kötü biri olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır. Bu atasözünde kullanılan sözcük ima etme yoluyla örtmece bulunmaktadır.

Ýatan ýeri ýagty bolsun, Görlerina nurlar dolsun,Ýatkan ýeriýakty bolsun,Görlerine nurlar ýagsyn, Mazaryňyza güller gülsün: Burada bulunan sözcükler yattığı yer nurlar ile dolsun manasındadır. Fakat vilayet farkından dolayı bazı bölgelerde farklı üslup ve şekilde kullanılmaktadır. Daşoguz vilayeti Özbek

Türkçesine daha yakın bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca bu anlamın aslında birçok lehçelerde bulunduğu göze çarpmaktadır. Gülseren Tor bu sözcüklerin Türkiye Türkçesi açısından vurgulandığı öneme bakarsak *‘Ölüm, doğrudan inanç sistemiyle ilişkilendirilmektedir. Ölen için yapılan dualarda kurtuluşun ifadesi olan ışık sıklıkla kullanılmaktadır: ‘Nur içinde yatsın’, ‘Yattığı yer nur olsun’, ‘Işıklar içinde uyusun’, ‘Işıklar yoldaşı olsun’, ‘Yolu ışık, toprağı bol olsun’, ‘Mekânı cennet olsun’, ‘Huzur içinde uyusun’*’(Tor,2021:1557) Türkiye Türkçesinde var olduğu gibi Türkmen Türkçesi içinde ışık ölü için önemli bir durumdur. Ölen kişinin ışık ve nurlar içinde olması ona huzur ve cennetin kapısının açılacağına manasını vermektedir. Bu sözcüklerde bulunan örtmecelerima etme yolu ile yapılmış genel manada iyi bir adlandırmadır. Türkmen Türkçesi atasözlerinde bulunan ;

‘Ýüzi nurlynyň (açygyň) ýüregi açyk:yüzü nurlu olanın kalbi açık’(Geldiýew,2017:336) burada geçen atasözünde de nur yani parlak ışık bir nevi üstün tutulmuş ve nurlu olan kişinin iyi yerlere gideceği vurgulanmıştır. Bu atasözü bazen ölen kişinin iyiliğini vurgulamak için kullanılan bir atasözüdür. Bu atasözü ile kişinin yeri cennet olacağı vurgulanmaktadır.

Ýşyklar aldy(ışıklar aldı) sözcüğü ise aslında kişinin iyi olduğunu ve Allah tarafından alındığını dile getirmektedir. Işık Türk dünyasında ulu bir mitolojik unsurdur. *‘Oğuz-nâme’nin Uygur yazmasındaki örneği astral-totemistik simge olarak algılanan tanrısal gücün gizemli ışık olarak ortaya çıkmasını betimlemekle başlamıştır. Ay-Kağan’ın ışıktan hamile kalması ise eski Türk mitolojisindeki olağanüstü yolla dünyaya gelme motifinin geleneksel yorumlarından bir tanesidir.’* eski Türk destanlarında olan bu durum aslında Türk dünyası coğrafyasının ortak bir olgusudur. Türkmen Türkçesinde olan bu sözcükte ışık ulu bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sözcükte ışık benzetme yolu ile yapılan bir örtmece sözcüktür. Bu sözcüğün iyi adlandırma bir örtmece olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ýok boldu ,Wepat boldu, Aradan çykdy, Ýokary çykty :*‘Türkmenlerde ölümü belirtmek için aradan çık-, ayrıl-, yogal- (yok olmak), hasaplaş- (sonuyla karşılaşmak) gibi sözlere başvurulur. Bu durumu belirtmek için Özbeklerde*

kullanılan vafat (ölüm) ve üzül- (kesilmek, koparmak) sözü Kırgız ve Kazaklarda da yaygındır' (Arık, 2010:13) . Durmuş Arık söylediği gibi Türkmen Türkçesinde 'çyk- ' fiili ile birçok ölüm durumu dile getirilmektedir. Türk dünyası bakımından baktığımızda Özbek Türkçesi ile olan yakınlığından dolayı birbirlerinin bu konuda etkiledikleri görülmektedir. Özellikle Daşoguz vilayeti Özbek Türklerinin yoğunlukta yaşadığı bölgedir. Bu vilayette Özbek Türkçesi etkisi görülmektedir. Halk inancına göre öteki dünya yukarı tarafta yer almaktadır. Bir cümlede yukarı çıktı demek bir yerin üstüne çıkmak ile aynı anlamdadır. Burada kullanılan sözcükler kullanıldığı yere göre cümle halinde ,ima yoluyla oluşan bir örtmece örnek olarak kullanılmaktadır.

Hudaý aldy: Hudaý: din, tanrı, hüda (Tekin, TTS, 1995:356) anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime köken olarak Farsça'dır. Türkmen Türkçesinde din etkisi ve coğrafya etkisi ile bu kelime kullanılmaktadır. Diğer Türk dünyası lehçelerinde de yine bu kelime kullanılmaktadır. Türkmen Türklerinin taziye zamanı değilse sevmediği kişinin ölümünden sonra arkasından söylediği sözcüklerdendir. Türkiye Türkçesi arasında bulunan 'Allah alsın, seni Allah alsın' tabiri ile bu tabir aynı anlamdadır. Eski Türk dönemlerinde de yer alan bu tür örtmeceler kargış adı ile anılmaktadır. Ortak kültürden dolayı ; Türkmence konuşan Türkler sevmediği, nefret ettiği bir kişi üzerine bu örtmeceyi kullanırlar. Genel manada bu örtmece kötü manalı örtmecelerdendir. Örnek vermek gerekirse Türkmen Türkçesi atasözünde nefret edilen ölen kişi için kullanılan;

'Doňuz ölsede, hor-hory ýatmaz (gal- maz).

domuz ölse de hırılıtsı devam eder' (Geldiyew, 2017:105) burada ki atasözünde domuz nefret edilen kişiyi anlatmak için kullanılan bir örtmecedir. Bu durumun altında dinin etkisi fazladır. İslamiyet dinine göre domuz haram bir hayvandır. Nefret edilen kişiyi tasvir ederken bu örtmece kullanılmıştır. Yani bu sözde yatan asıl anlam kişinin nefret edildiği ve ölse bile hala onun için devam eden yas gününün boşuna olduğu dile getirilmiştir.

Göz ýumdy: 'hayata gözlerini yummak, vefat etmek, ölmek.' (Şahin, 2018:55) şeklinde yorumlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde "göz yum-" deyimini hem ölmek hem de bir şeyi umursamamak anlamına gelmekte ve kabullenmek anlamlarında kullanılır. "Küz yom-" deyimini, Kazan Türkçesinde "uyumak, dikkat vermemek,

görmezden gelmek” (Öner, 2015: 247) anlamlarına geldiği gibi “öldü” anlamında da kullanılmaktadır (Aktaş, 2013: 97). Yine Kazak Türkçesinde “köz jum-” deyiminin “göz yummak”, “tevekkül etmek” anlamlarının yanı sıra “öldü” anlamı da bulunmaktadır (Atmaca, 2009: 25). Türk lehçelerinde bakıldığında genel anlamda ortak manada kullanılan bu deyim bir örtmecedir. Bu örtmecede ölen kişinin artık olmadığı belli etmek için kullanılan bir deyimdir. Bu deyim birçok anlamı olmasına rağmen genel manada ölüm akla gelmektedir. Bu deyim iyi bir adlandırma olarak sayılabilir.

Ahyr ajal :’son’(Tekin, TTS, 1995:26) manasına gelmektedir. **Soñ zaman** yine aynı manada kullanılmaktadır. Ayrıca kaynak kişileri ile yapılan bu görüşmede bu sözcüklerin genelde doktorun üzüntü bir ses tonu ile dile getirdiğini söylediler. Son, son zamanları sözcükleri Türkiye Türkçesinde de bir çok şeyin bitişi olarak kullanılır. Bu kelimelerin genel manasında ölüm de bulunmaktadır. Burada bahsedilen aslında yaşanan hayatın bitmesidir. Aslında burada yatan anlam bazı şeylerin artık bahane olduğudur. Ahyr ajal cümle olarak ayrı ayrı anlamı olmasada bir arada kullanıldığında bir ölümün sonunu ima etmektedir. Bu duruma uygun olarak Türkmen Türkçesi atasözlerine bakıldığında mana olarak; zamanın gelirse birçok şeyin bahane olduğu manası yatmaktadır.

‘Sakgalyň agy — ölümiň habary (ilçisi).

‘Sakalın beyazı ecelin elçisi ‘ (Geldiyew, 2017:265)

‘Sanalgy günüň salymy ýok.

‘Sayılı günün kıymeti yok’(Geldiyew, 2017:266)

‘Ýeten ajala çäre ýok.

‘Gelen ecele çare yok’(Geldiyew, 2017:328)

Ýeten öler, öýkelän döner.

‘Vakti gelen ölür küsen döner’(Geldiyew, 2017:328)

‘Yetmedik ajala el bulama.

‘Yetmedik ecele el sallama’ (Geldiyew, 2017:329)

‘Ajal geldi jahana, baş agyry — bahana.

'Ecel geldi cihane, baş ağrısı bahane. (Geldiyew, 2017:20)

Ajaly ýeten syçan pişigiň guýrugyny dişlär.

'Eceli gelen sıçan kedinin kuyruğunu ısırılmış. (Geldiyew, 2017:20)

Ajaly ýeten tilki hinine bakyp uylar

'Eceli gelen tilki yuvasına bakıp ular. (Geldiyew, 2017:20)

Ajaly ýeten ýylan (araba tigriniň yzy) çukurda ýatar.

'Eceli gelen yılan araba tekerinen izinde yatar. '(Geldiyew, 2017:20)

'Syçanyň ölesi gelse pişik bilen oýnar.

'Ölmek isteyen sıçan kediyle oynar'(Geldiyew, 2017:275)

Burada bulunan atasözlerine bakıldığında Türkiye Türkçesinde bulunan birçok deyimle ortak olduğu görülmektedir. 'Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Geçen Dinî Terimlerin Karşılaştırılması' adlı makalesinde Tuğçe Burcu DEMİR ortak geçen ve aynı manada olan atasözlerini listelemiştir.;

'TrmT..Ajaly ýeten syçan pişigiň guýrugyny dişlär.

"Eceli gelen sıçan, kedinin kuyruğunu ısırılmış."

TT. Eceli gelen köpek cami duvarına işer'(Demir, 2019:258)

TrmT.. Ajal geldi jahana, baş agyry --- bahana

TT. Ecel geldi cihane, baş ağrısı bahane(Demir, 2019:261)

Bu deyimlerinde manasına bakıldığında bir şeyin sonu ya da bir kişinin ölümü bahsedilmektedir. Herhangi bir bahanenin gelen zamana mani olmayacağını nitelemektedir. Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında bu konu ve cümle bakımından bir benzerlik görülmektedir. Bu cümle örtmece olarak Türk dünyasında bir ölüm anlamında da kullanılmaktadır.

Türkmen Türkçesi kaynak kişileri ile yapılan görüşmede taziye zamanı belli kişilerin öğütler verdiği ve bunları genel manada atasözlerinden olduğu söylenilmektedir. Türk dünyasında da ağıt şeklinin örnekleri sayılabilecek şekilde olan bu sözler ölüm ile ilgi bir çok örtmece sözcüğe sahiptir. Bazı ölümlerin

büyükliğini belli etmek için abartılı cümleler ve deyimler kullanılır. Bu duruma örnek olarak Türkmen atasözlerine bakılırsa;

‘Atañ öldi, daýanyan dagyň ýykylady.

‘Baban öldü dayanyňın dağın yıkıldı’(Geldiýew,2017:39)

‘Atañ ölse-de, dem-dem agla (dynyp- dynyp agla).

‘Baban ölse de ara ara ağla(dinlenip dinlenip’(Geldiýew,2017:39)

Buradaki atasözlerine bakıldığında üzüntü ve ölümün büyüklüğü abartı yoluyla anlatılmıştır. Babayı bir dağa benzetmiş ve bir dağ kadar güçlü olarak tanımlamıştır. Acının büyüklüğünü anlatmak amacıyla dinlenip dinlenip ağla denmiştir. Bazı acılar bütün dünyada ortak şekilde büyük bir acı uyandırmaktadır. Türkmen atasözleri bu duruma göre bir anlam çerçevesinde oluşturmuştur. Bir babanın ölümü bir dağa benzetmiştir. Burada abartma ya da yüceltme yapmak amacıyla benzetme yolu ile örtmece yapılmıştır. Buradaki örtmece mantığı ölen kişinin önemini, büyüklüğünü ve sevildiğini göstermektedir. Dağ mana olarak büyüklüğü ile bilinmektedir. Bu durumdan dolayı bu sözcükteki örtmece büyüklüğü manası ile ilişkilidir.

2.1.1.2. Beddua/Dua İle İlgili Örtmeceler

LEBAB WİLAİYETİ		
TÜRKMENÇE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Uzak ýaşa,	Uzak (Uzun)yaşa	Güzel ad/Deyim
Hudaý bagtly ömürler bersin	Allah bahtlı ömür versin	Güzel ad/Alkış
Hudaý gorasyn	Allah korusun	Güzel ad/Alkış
Ýaşyn nurlu bolsun	Yaşın nurlu olsun	Güzel ad/Alkış
Ýaşyn uzun bolsun	Yaşın uzun olsun	Güzel ad/Alkış
Ene kakasyna wepaly bolsun	Anne babasına vefalı olsun	Güzel ad/Alkış
Watana wepaly biri bol	Vatana vefalı biri ol	Güzel ad/Alkış

Agtyklaryňy gör	Torunlaryny gör	Güzel ad/Alkış
Ýalkasyn	Büyüyesin	Güzel ad/Alkış
Taňry saňa uzak ömür bersin.	Tanrı sana uzak(uzun) ömür versin	Güzel ad/Alkış
Bagtly bolsun	Bahtlı olsun	Güzel ad/Alkış
Ogulna nälet	Oğluna lanet	Kötü ad/Kargış
Bela sen bilen bola	Bela sen ile ola	Kötü ad./Kargış
Ýetimin haky sana gele	Yetimin hakkı sana gele	Kötü ad./ Kargış
Senin owazın bela	Senin ağzın bela	Kötü ad./ Kargış

DAŞOGUZ WİLİYETİ		
TÜRKMENCE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Bahtli bol	Bahtlı ol	Güzel ad/Alkış
Beterinden saklasyn	Beterinden saklasın	Güzel ad/Alkış
Wataniga hyzmat qılsın	Vatanına hizmet kılsın	Güzel ad/Alkış
Agtyk çowluklary görsün	Torunlarynyň çocuklaryny görsün	Güzel ad/Alkış
Özgä gargasaň, özüňe deger.	Kendine baksan kendine deger	Güzel ad/Alkış

TÜRKMENCE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
Bela nirede, basyp-göteren ýerinde	Bela nerede basıp götürdüğün yerde
Bela basan ýerinde, göz bilen gaşyň arasynda	Bela bastığın yerde göz ile kaşının arasında
Bela — palas aşagynda	Bela kilimin altında
Beterinden saklasyn	Beterinden saklasın
Enäniň bir dogasy ýedi mollanyň bet dogasyny keser	Bir annenin duası yedi molların kötü duasını çevirir
Gargyş galdyrmaz, alkyş öldürmez	Beddua yüceltmez hayır dua öldürmez

Gep gezdireniň atasyna nâlet	Laf taşıyanın babasına lanet
Haýırsyz bulut deňze döker (ýagar).	Hayırsız bulut denize yağar
Özgä gargasaň, özüňe deger	Beddua kendine döner
Rysgynda bolsa omaça çykar	Nasibinde varsa kaşığından et çıkar
Suw belasyndan, ot belasyndan, ýel belasyndan. Hudaýyň özi saklasyn	Su yangın fırtına belasından Allah korusun
Ýagşy oğuldan rahmet ýagar, ýaman oguldan nâlet	İyi oğuldan rahmet kötü oğuldan lanet
Ýetimin haky belanyň oky	Yetimin hakkı belanın oku

Beddua ve dua Türk dilinde daima var olmuştur.

‘Eski Türkçede alka- (övmek, methetmek); karga- (beddua etmek) fiillerinden türetilen alkış ve kargışlar, insanoğlunun toplum hâlinde yaşamaya başladığı günden itibaren sözlü anlatımın bir türü olarak varlığını daima sürdürmüştür. Geniş coğrafya parçalarında benzer ya da ortak (Allah senden razı olsun, Allah yardımcın olsun; Allah belanı versin gibi) alkış ve kargışlarının görülmesiyle birlikte; kasaba ve köy gibi dar bölgelere özgü (adın bata / batsın; ağu içesin, aòırın puc ola; el öpenlerin çok olsun, anan acını görmiye gibi) olanlarına rastlanılabilir’(Sevinçli;2016:99).

Anadolu coğrafyası ve Türk dünyası alkış - kargış örnekleri oldukça fazladır. Dinin etkisi ile birçok farklı anlamda sözcükler ve tamlamalar oluşmuştur. Eski Türkçe dönemlerinde görülen alkış ve kargışlar bugün Türk dünyası çalışmalarında da rastlanılmıştır. L. Sami Akalın, Türk Dilek Sözlerinde Alkış ve Kargışlar adlı kitabının ön sözünde, “*Türk folklorunun, toplumumuzun geçirmiş olduğu evrim çağlarından her birinden bir iz taşımakta*” (Akalın;1990:ön söz) olduğunu belirtmektedir. Bu teoriden anlaşıldığı üzere dua ve beddualar eskilerden beri Türk folklorunun içerisinde yer almaktadır. Bu durumdan ve teoriden hareketle Türkmen Türkleri kaynak kişilerinden ve Gurbandurdy Geldiyew(Deñeşdirmeli Türkmen Nakyllary We Atalar Sözi) kitabından elde edilen verilerin yapısal incelemesi şu şekildedir;

Uzak ýaşa, Taňry saňa uzak ömür bersin.: Türkmen Türkçesi kaynak kişisi 1 bu cümleinin genelde iyi dilek anlamında söylenildiğini dile getirmiştir. Birçok

Türkmen şarkılarına konu olan bu sözcük Türkmen yaşlıların gençlere söylediğini dile getirmiştir. Burada bulunan örtmece tamamen iyi bir adlandırmadır. Uzak ‘*uzu sure. zaman için vagtlayın uzun zaman; müddetli Imöhletli uzun süreli. ömür uzun ömür*’ (Tekin, TTS,1995:652) şeklinde aktarılmıştır. Talat Tekin cümleinin örtmece anlamına ilişkin örneğinde;

‘*Ömrün uzak bolsın (ömrün uzun olsun)*’ (Tekin, TTS,1995:652)şeklinde örnelemiştir.

Türkmenistan için yapılan bazı haberlerde de bu tabir kullanılır. Birkaç örnekle açıklanırsa;

‘*Buradan tekrar yeniliyoruz dünya dursun, sen dur Türkmenistan'ım. Atavatan Türkmenistan uzak yaşa.*’ (<https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/halit-kanak/bagimsizlik-yildonumunde-turkmenistan-27-ekim-1991-30166.html> : Haber girişi:15.01.2022:19:30).

Türkmen şarkılarına bakıldığında bu cümleinin kullanıldığı görülmektedir;

Guljan Batyrowa:*ejemjan uzak yaşa*(<https://www.youtube.com/watch?v=g8q23WCrOC8>: video girişi:15.01.2022:19:38)

Hudaý bagtly ömürler bersin, Hudaý gorasyn: Hudaý:din,tanrı,hüda (Tekin, TTS,1995:356) anlamında kullanılmaktadır. Bu iki cümlede iyi dilek şeklinde örtmece bulunmaktadır. Kaynak kişi yaşlı kişilerin genelde bu şekilde dileklerde bulunduğunu belirtmiştir. Bahtlı ömür dini açıdan iyi bir örtmecedir. Bu cümlede iyi bir bahtın kişinin günün güzelleştireceği düşüncesi vardır. Hudaý gorasyn cümlesinde Allah dini açıdan koruyan ve her şeyden üstün olduğu için kişinin onu koruması iyi dilek ifadesidir. Süveyda Şahin Türkmen Türkçesi Kalıp Sözler Yüksek Lisans tezinde bir örnek vermiştir;

‘*Erbet aýallardan seni hudaý gorasyn, govularyndan özüň başyňy gutar*’ (<https://annagurban.com/tm/terjimeler/1474.html> etarih 05.05.2019).

“Fena kadınlardan seni Allah korusun, iyilerinden başını kurtar.”(Şahin,2019:201)

Bu örtmece sözcüğe göre örnek oluşturabilecek Türkmen atasözlerine bakıldığında ;

‘Suw belasyndan, ot belasyndan, ýel belasyndan. Hudaýyň özi saklasyn’

‘Su belasından,ateş belasından ,fırtına belasından Allah korusun’(Geldiýew,2017;273)

Burada bulunan atasözünde de oluşan kötü durumları sadece Allah ‘ın önleyeceği vurgusu vardır. Allah; islami ve Türkmen örf, adetlerine göre en önemlisidir. O koruyan, bağışlayandır. Bu atasözünde yüce olan ile iyi bir dilek verilmiştir. Türkmen kaynak kişisi 1 iyi bir alkışın içerisinde Allah isminin var olduğunu söylemişlerdir. Örtmece mantığına göre Allah iyi bir kelimedir. Karşıdaki kişiyi övmek için bir araya getirilen bu atasözü iyi dileklerin,korumaların olduğu iyi yönde bir örtmecedir.

Bagtly bolsun: Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi tarihi kök, dil ve coğrafya yakınlığı ile bazı durum ve konularda ortaktır. Bu cümlelerin aynısı Türkiye Türkçesinde ‘bahtiyar ol yavrum’, ‘bahtiyar olasin’ şeklindedir. Türkmen Türkçesinde bulunan bu cümle Türkiye Türkçesi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu cümlelerin amacı kişinin mutlu olmasıdır. Alkış yoluyla yapılan bir örtmece örneğidir.

Türkmen kaynak kişisi 2 bagtly bolmak ilgili olarak bir şarkı örneği vermiştir. Verilen örneğe göre şarkı içerisinde geçen cümlede;

‘Bagtly bol bagtly bol beýikdir ýurdum meniň’

‘Mutlu ol mutlu ol büyüktür ülkem benim’

(<https://www.youtube.com/watch?v=4Z7l7-Wz4AI>, 15.01.2022:22.35)

Ýaşyn nurlu bolsun,Ýaşyn uzak bolsun , Taňry saňa uzak ömür bersin: Türkmen kaynak kişisi 2 iki cümlelerin aynı manada dile geldiğini söylemiştir. İyi adlandırma ve iyi dilek için söylenilmiştir. Burada bulunan uzak ve nur kelimeleri yaşın güzel ve uzun olması isteğindendir. Türkmen Türkleri bu iki dilek ifadesini

alkış olarak kullanmıştır. Süveyda Şahin Türkmen Türkçesi Kalıp Sözler Yüksek Lisan tezinde bur duruma uygun bir örnek vermiştir;

‘Ýaşyň uzak bolsun, görjegiň govy bolsun

([https://galamdas.com/2018/10/02/kyyamatlyk-dogan-nury-seyidow/](https://galamdas.com/2018/10/02/kyyamatlyk-dogan-nury-seyidow/e-tarih) e-tarih 05.05.2019).

“Yaşın uzun olsun, güzel günler gör!”(Şahin,2019:191)

Ene kakasyna wepaly bolsun,Watana wepaly biri bol : Türk örf ve adetleri daima dili etkilemiştir. Türkmençe konuşan kaynak kişisi 2 Türkmenistan’da aile eğitiminin çocuğundan ilk isteğinin vatanına vefalı biri olmasıdır. Burada örtmece cümlelerinde vatan ve aile cümleleri olduğundan dolayı iyi bir dilektir. Türkiye Türkçesinde ‘allah annene babana bağışlasın’,’vatanına vefalı biri ol’sh şeklinde kullanılan kalıp cümleler burada bu şekilde Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır. Burada kullanılan kelimeler iyi adlandırmadır. Ene(anne),kaka(baba) Türkmenistan örf ve adetlerinin önemli taşlarındandır. Bu yüzden anne, baba ve vatanına bağlı uzun yaşayan kişilerin güzel bir ömür geçireceği düşüncesi vardır. TRT Türkmenistan haber sitesinin yaptığı haberde bulunan başlık bu durumu desteklemektedir;

‘Watana wepaly bolmak — ata-babalarymyzyň mukaddes wesýeti’

‘vatana vefalı olmak-büyük babalarımızın önemli vasiyeti’ (TRT

TÜRKMENİSTAN, HABER GİRİŞİ:15.01.2022;

<https://www.trt.net.tr/turkmen/turkmenistan/2019/01/04/watana-wepaly-bolmak-ata-babalarymyzyn-mukaddes-wesyeti-1118915>)

Agtyklaryň gör: Türk dünyasında aile önemli bir yapıtaşdır. Türkmen örf ve adetleri diğer Türk dünyası ile aynıdır. Bu yüzden ata-agtyk ilişkisi Türkmen kaynak kişisine göre oldukça önemlidir. Türkmen kaynak kişisi 1 bu durum için aile örf ve adetlerinin önemine örnek vermek gerekirse; Türkmen edebiyatında bulunan ‘ATA ARZUWYNY AMAL AŞYRÝAN AGTYK’ kitabı ‘TÜRKMENİSTANYŇ PREZİDENTİ GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW’ tarafından ailesinin yani büyüklerinin anlatıldığı bir eserdir. Bu eserde büyüklerinin ona verdiği nasihatları anlatmıştır. Agtyk *’torun, erkek torun, kız torun’* (Tekin,TTS,1995:27) anlamındadır. Kişinin uzun yaşaması için söylenilen bir sözdür. Kaynak kişisi 2 bir kişinin

torunlarının görmesi için uzun zaman yaşaması gerektiğini düşünmektedir. Uzun süre yaşaması için verdiği istek alkış ile yapılan bu sözcükte örtmece şeklinde dile getirilmektedir.

Ýalkasyn: Ýalka:bağışlanmak anlamındadır. İslamiyet dinince Allahın bağışlaması kişinin cennete gideceği düşüncesi hakimdir. Türkmen kaynak kişisi 1 bu alkışın kendileri açısında çok önemli olduğun dile getirmiştir. Burada hakim olan dini unsur bu örtmecenin iyi adlandırma olduğunu göstermektedir. Talat Tekin Türkmençe-Türkçe Sözlük kitabında bu kelime ilgili verdiği örnekte;

‘Tanry ýalkasyn’ ‘Tanrı bağışlasın’ (Tekin;TTS;1995;673) şeklinde örneklemiştir.

Ogulna nälet: Din coğrafi yaşamı ve dili etkilemektedir. Lanet dinlerin hepsi tarafından kötü bir şey olarak görülmektedir. Ramazan Meşe;

‘Lanet, hayırdan kovma ve uzaklaştırma demektir. Allah'ın lanetinin kişinin üzerine olması ise; Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılıp, azaba müstahak olması, bunun dilenmesi, arzu edilmesi, beddua yapılması demektir. Râğıb elİşfehâni'ye göre, gazab ve kızmakla reddetme ve uzaklaştırma demektir ki; bu, Allah Teâlâ tarafından olup, ahiret gününde bir ceza, dünyada ise o kimseye olan rahmet ve muvaffakiyetinin sona ermesi şeklinde tezahür etmektedir. Aynı lanet, insan tarafından yapılırken, yapılan kişi hakkında aleyhte bir dua şeklinde tezahür etmektedir. Türk Dil Kurumu ise lanet kelimesinin anlamını Tanrı'nın sevgi ve ilgisinden yoksun olma ve beddua ve ters, berbat, çok kötü olarak vermiştir.’ (Meşe,2015: 221) şeklinde vermiştir.

Dini durumdan dolayı yapı olarak bu bir kötü adlandırma olarak yapılan örtmecedir. Türkmen Türkçesi Atasözlerine bakıldığında oğul laneti ile ilgili birkaç örnek göze çarpmıştır;

‘Ýagşy oğuldan rahmet ýagar, ýaman oguldan nälet’

‘İyi oğuldan rahmet kötü oğuldan lanet’ (Geldiyew,2017;312)

Burada bulunan atasözüne göre lanet kötü bir durumla eşleşmiştir. Bu atasözüne bakılırsa lanet ile ilgili bir durum genel manada kötü örtmece şeklindedir. Diğer bir lanet ile göze çarpan atasözüne bakıldığında;

‘Gep gezdireniň atasyna nâlet’

‘Laf taşıyanın babasına lanet’(Geldiýew,2017;151)

Burada bulunan atasözünde laf taşıma yapmanın kötü bir durum olduğunu belirtmek için dini açıdan kötü bir çağrışım bulunan lanet ile eşleştirilmiştir. Bu kötü bir adlandırmadır. Türkmen kaynak kişisi 1 bulundukları bölgede dedikodu yapmanın çok kötü bir durum olduğunu söylemiştir. Dedikodu onlara göre iki evi bir araya getirip yıkabilecek seviyededir. Bu yüzden dedikodu yapmamak için kişileri uyarmak maksadıyla bu atasözünün söylenildiğini dile getirmiştir.

Ýetimin haky sana gele: Yetimin hakkı sana gelsin anlamındadır. Burada kötü bir adlandırma vardır. Dini açıdan anlamın hakim olduğu bir örtmecedir. Nisa suresi 2.ayetinde “*Yetimlere (buluğa erdiklerinde) mallarını verin. Temizi pis olanla değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp (haksız yere) yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahıdır.*” şeklinde dile getirilmiştir. Bu cümleye göre büyük günah olan yetim hakkı birine gelmesinin söylenmesi kötü adlandırmadır. Bu sözcük kötü bir örtmece olarak nitelendirilmiştir. Bu durum hakkında halk arasında bu cümleler nefret edilen kişilere söylenen cümlelerdendir. Bu duruma örnek olarak Türkmen atasözlerinde yetim hakkı ile ilgili bulunan atasözüne bakıldığında;

‘Ýetimin haky belanyň oky’

‘Yetimin hakkı belanın okudur.’ (Geldiýew,2017;328)

Türkmen atasözüne bakıldığında yetimin hakkını belaya denk tutmuştur. Bela dini açıdan kökü bir anlama sahiptir. Yetimin hakkının yenilmesi belanın kişide olması şeklinde düşünülmüştür. Burada bulunan atasözü aynı zamanda kötü bir adlandırmadır. Birine beddua etmek için söylenen bir örtmecedir.

Bela dini açıdan kötü bir anlam taşımaktadır. Tıpkı lanet gibidir. Genelde nefret edilen kişiye nefretini belli etmek için kullanılır. Belalar beddua yani kargış şeklinde adlandırılır. Türk dünyasında ortak bir unsur olarak kullanılmaktadır.

Kalem suresi, 19.ayet ‘*Fakat onlar, uyuyorlarken, Rabbin tarafından dolaşıp-gelen bir bela’ onun üstünü sarıp-kuşatıverdi.*’ şeklindedir. Bela bu surede de Allah tarafından gönderilen bir ceza şeklinde nitelendirildiği görülmektedir. Türkmen atasözlerinde bela ile ilgili olanlar araştırıldığında elde edilen bilgilere göre;

‘TrmT.. ‘Bela nirede, basyp-göteren ýeriňde’

‘Bela nerede basyp götürdüğü yerde’ (Geldiýew,2017:68)

TrmT.. ‘Bela basan ýeriňde, göz bilen gaşyň arasynda’

‘Bela bastığın yerde göz ile kaşının arasında’ (Geldiýew,2017:68)

‘TrmT.. ‘Bela — palas aşagynda’

‘Bela kilimin altında’ (Geldiýew,2017:68)

Burada bulunan atasözlerine bakıldığında bela kişinin yaptıklarından geldiğini belirtmiştir. Bela kötü bir anlam ifade etmektedir. Bu yüzden bir durumu bela ile yani kötü örtmece ile bir araya getirilmiştir. Burada ki atasözleri kötü örtmecelere örnektir. Türkmen kaynak kişisine sorulduğundan insanın belaya kendinin gittiğine ve bulunduğunda da acı ile sonuçlandığını söylemiştir. Bulunan atasözleri bu söylenen duruma uymaktadır. Bulunan atasözleri kargışa örnek verilmektedir. Buradaki kargışlar genel anlamda kötü örtmeceye örnektir.

İslâm, Müslümanların kendileri ve diğer Müslümanlar aleyhinde beddua etmelerini yasaklamıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

“Kendinize beddua etmeyiniz; çocuklarınıza beddua etmeyiniz; mallarınıza da beddua etmeyiniz. Dileklerin kabul edildiği zamana denk gelir de Allah bedduanızı kabul ediverir.” şeklinde buyurmuştur.

Türkmen atasözlerinde bela ile ilgili birçok durum hadis-i şerif ya da Kuran-ı Kerim etkisindedir. İslami unsur Türkmen örf ve adetlerini değiştirdiği kadar dilini de etkilemiştir. Bu durumun etkisine göre atasözü bakılmıştır;

TrmT. ‘Özgä gargasaň, özüňe deger’ (Geldiýew,2017:252)

‘Beddua kendine döner’

TrmT. ‘Gargyş galdyrmaz, alkyş öldürmez’ (Geldiýew,2017:138)

‘Beddua yüceltmez hayır dua öldürmez’

Bulunan atasözlerinde ‘Özgä gargasaň, özüňe deger’ atasözü hadis-i şerif ile aynı doğrultuda ve mantıktadır. Beddua kötü anlam içeren bir örtmecedir. Bu atasözü ima yoluyla yapılan kötü anlamlı bir örtmecedir. Bu örtmece genelde sinirle karşı tarafa söylenilmektedir.

Türkmen kaynak kişileri bu atasözünü genelde kendine ve etrafına bela eden kişiye söylenildiğini ve etrafa tükürüldüğünü dile getirmişlerdir. Diğer bulunan atasözünde ise duanın önemini ve iyiliğini ifade etmiştir. Dua iyi anlamlı bir örtmecedir. Cümle yapısında kötü olan bir durumu iyiye dönüştürme vardır. Buradaki atasözünün kullanılış amacı iyi yöne çevirme şeklindedir. İyi anlamda bir örtmecedir. Bulunan iki atasözü din etkisinde oluşan atasözleridir. Bu atasözleri oluşturduğu manalar dini açıdan etkilenmesiyle oluşan atasözleridir.

Enäniň bir dogasy ýedi mollanyň bet dogasyny keser: Türkiye Türkçesine bir annenin duası yedi molların kötü duasını çevirir şeklinde aktarılmıştır. Türk dünyasında kadının yeri daima çok önemlidir. Eski zamanlarda kurultayda ve ülke yönetiminde hak sahibi olmuşlardır. Beyliklerin kurulmasına yıkılmasına ya da büyümesinde etkili olmuşlardır. İslamiyet açısından kadınlar önemlidir. Peygamber efendimizin bir hadisinde ‘*Cennet annelerin ayakları altındadır.*’ şeklinde buyurmuştur. Türk kültürü ve dini açıdan önemli olan anneler Türkmen atasözlerinde de bu önemi ile ortaya çıkmıştır.

Mustafa Köylü ve Ayşegül Gün anne ve babanın dini açıdan önemi hakkında ;

‘Anne baba hakkı konusu, Hz. Peygamber’in de sıkça gündeme getirdiği konulardan biridir. Ashabına sürekli olarak anne babanın önemini vurgulayan Hz. Peygamber, onları hoşnut etmenin Cennet’in kazanılmasına vesile olacağını ifade etmiştir. Örneğin, bir gazve öncesi Hz. Peygambere gelerek: "Ey Allah'ın Resulü, ben gazveye (cihad) katılmak isti- yorum, bu konuda sizinle istişare etmeye geldim" diyen bir sahabeye Resulullah: "Annen var mı?" diye sormuş, "Evet" cevabını aldığındaysa, "Öyleyse ondan ayrılma, zira Cennet onun ayağının altındadır." buyurmuştur. Benzer şekilde, insanlar arasında iyilik etmeye en layık olanların, öncelikle kişinin annesi, ardından da babası olduğunu belirtmiştir. Konunun önemini vurgulamak bakımından "Allah'ın rızası, anne ve baba- nın rızasındadır. Allah'ın öfkesi de anne babanın öfkesindedir." uyarı- sında bulunan Hz. Peygamber, Müslüman'ın en büyük

arzusu olan Allah'ın rızasını kazanmayı, anne-babanın memnuniyeti şartına bağlamıştır ‘ (2015:21) şeklinde söylemiştir.

Bu cümlede bulunan anlam iyi bir ifadedir. Örtmece mantığına göre annenin din açıdan önemli görülen ulu ya da dini öğretici hocası olarak görülen bir hocadan(molla)daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Burada örfi ve dini bir gönderme mevcuttur. Bu mevcut durum Türkmen kaynak kişinin söylediği gibi iyi bir anlam veren bir örtmece sözcüktür. Karşılaştırma yapılarak oluşturulan bu cümle güzel adlandırma örtmecelerine örnek verilmektedir.

Haýysyz bulut deňze döker (ýagar): hayırsız bulut denize dökülür şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Burada benzetme yolu ile bir örtmece cümle kurulmuştur. Burada hayırsız olan bulut aslında insanın karşısına gelmesi mümkün olaydır. Bu durumun hayırsız ve zararlı olması mümkün olan gelmeden bitmesi dile getirilmiştir. Türkmen kaynak kişisi 2 genelde bir iş için çok istekli olduklarında bu atasözünü söylediklerini dile getirmişlerdir. Kötünün geleceği varsa gelmesin şeklinde düşünüldüğünü söylemiştir. Benzetme yoluyla aynı anlamda yapılan diğer atasözü ;

Rysgynda bolsa omaça çykar, nasibinde varsa kaşığından et çıkar şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Burada da benzetme yoluyla bir örtmece vardır. Et burada en güzel olarak benzetilmiştir. Burada bulunan örtmeceler iyi ifadedir. Türkiye Türkçesinde hayırlı ise gelsin ile aynı anlamdadır. Benzetme yoluyla yapılan örtmeceler iyi dilek içeren birer atasözüdür.

2.1.1.3. Felaket (Ritüeller) İle İlgili Örtmeceler

TÜRKMENÇE	TÜRKÇE	YAPI
Hudaý saklasyn	Allah korusun	Güzel ad/Alkış
Agzyny hayra aç	Ağzını hayırlı aç	Güzel ad/Alkış
Tütü(kelimeyi tükürerek karşılıyorlar)	Tütü	Güzel ad
Tilini dişle	Dilini dişle	Güzel ad/İma yolu

Daşa gitsin	Taşa gitsin	Güzel ad/ İma yolu
Daş etsin	Taş etsin	Güzel ad /İma yolu
Towba towba	Töbe töbe	Güzel ad
Tüf tüf	Hasta olan çocuklara yapılır 40 kişinin gözü çıksın diye	Güzel ad
Ak düýäni gördüñmi, göremok(Geldiýew,2017:21)	Ak deveni gördün mü?Göremedim.	Kötü ad

Hudaý saklasyn: Allah korusun şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Birçok dilde bu şekilde örtmece şeklinde bulunmaktadır. Birkaç örnek verilirse;

Arapça: ‘ لا سمح الله ‘ (la samaha Allahu)

Özbekçe: Alloh saqlasin

Tatarca: Ходай благословит (hoday blagoslovit)

Türkmen ve islam örf –adetlerine göre Allah en büyük ve yüce olanıdır. Lokman suresi 30. Ayet ‘Görmez misin? Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye girdirmektedir; hem güneşi, hem de ayı basırdı, adanmış bir güne dek, her bir şey yürüyecek, Allah bilir yaptığınız her şeyi, çünkü Allah haktır, ondan özge çağırılan bâtıldır, Allah yücedir, Allah büyüktür’seklinededir’. Allah koruduğu zaman hiçbir zaman kötü olayın olmayacağı inancı hakimdir. Burada iyi adlandırma mevcuttur. Allah’ın en yüce olarak onu korunması istenmiştir. Birçok dilde bu cümleinin örtmece şeklinde varlığı bulunmaktadır. Seyfullah Türkmen Türkçedeki Örtmece Sözler adlı makalesinde ‘Üstüme iyilik sağlık “Allah korusun, Allah esirgesin; şaşılacak şey.” (2009:139) şeklinde örnek vermiştir. Bu cümle Allah kelimesi ile kurulan iyi dilek barındıran ve Türk dünyası,islam dünyasında kullanılan bir örtmecedir.

Agzyny hayra aç: din etkisi ile oluşan bir cümledir. Hayır(خير) (hayr)köken olarak Arapça'dan gelen iyilik anlamına gelen bir kelimedir. Türkiye Türkçesinde de yer alan bu kelime bir dilek şeklindedir. Seyfullah Türkmen Türkçedeki Örtmece Sözler adlı makalesinde '*Ağzını hayra aç "Kötü olasılıkların sözünü etme."*'(2009:137) Burada kullanılan sözcük genelde batıl inanç ile ilgilidir. Yaşanılan çevrede bazı kişilerin söyledikleri ya da söyledikleri kötü şeylerin hemen olması olayından dolayı bu sözcüğün kullanıldığı bilinmektedir. Türkmen kaynak kişisi 1 Türk dünyasında genel olarak bu geleneğin var olduğunu söylemiştir. Vilayet olarak farklı bir durumun olmadığını genel anlamda her vilayette yaşayan Türkmen halklarının bu cümleyi iyi bir istek doğrultusunda söylediklerini ifade etmiştir. Diğer bulunan kelime olan '*Tilini dişle*' yine bu doğrultuda oluşmuştur. Türkmen kaynak kişisi 1 kötü bir şey söyleyen kişiye bunun söylenildiğini söylemiştir. Bu cümlede örtmece mantığı ile iyi bir dilektir. Batıl inançlar mantığı ile oluşmuştur. Dil ; sözü söyleyen organdır. Herhangi bir şeyin dişlenmesi o işin bozulduğu anlamını vermektedir.

Buradaki cümlede dilini dişle manası aslında söylediğin söz kötü o yüzden dilini ısır ve olmasın şeklindedir. Türkiye Türkçesinde yaşayan bu kelime genelde bu anlamda kullanılmaktadır. Türkmen kaynak kişileri bu cümlelerin aynı zamanda misafir geleceğine işaret olduğunda belirtmiştir. Bu batıl inanç Kazak Türklerinde de bulunmaktadır.M.Ali Yılmaz Kazaklarda Batıl İnanışlar adlı makalesinde '*Eğer dilini ısırırsa evine aç misafir gelir.*'(2008:427) şeklinde örnek vermiştir. Türk dünyası coğrafyasında bulunan inanç Türkmen Türkçesinde de bulunmaktadır.

Daşa gitsin/ Daş etsin: Türkmen Türkçesi kaynak kişisi 2 bu cümlelerin çok kullanıldığını söylemiştir. Taşa gitsin ya da taş etsin anlamındadır. Cümlelerin yapısına göre kötü olan bir durumu iyiye çevirme vardır. Türkmen Türkçesinde 'daş' , 'taş' sert ve katı bir maddedir. Ona giden ya da vurulan şeyler sert maddeye çarptığı için kırılır mantığı ile oluşmuştur. Taş etsin ya da taşa gitsin cümlesi Türkiye Türkçesinde de bulunmaktadır. Seyfullah Türkmen Türkçedeki Örtmece Sözler adlı makalesinde '*Dağlara taşlara "Sözü edilen felaket hepimizden uzak olsun."*'(2009:138) şeklinde örneklemiştir. Aynı zamanda bir diğer anlamı ile olan bölgeden gitsin uzaklaşsın anlamında kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi üzerinden örnek vermek gerekirse;

‘Düşman başına / Dostlar başından (dostlardan) ırak / evlerden ırak/işidenlerden uzak (ırak) “Dilerim ki kimsenin başına böyle bir felaket gelmesin.”(Türkmen,2009:138)şeklinde verilmiştir.

Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi bu kullanım olarak ortaktır.kullanım amaç bakımından bu sözcük iyi bir ifade mantığı ile bir örtmecedir.

Towba Towba, Tütü(kelimeyi tükürerek karşılıyorlar), Tüf tüf(hasta olan çocuklara yapılır 40 kişinin gözü çıksın diye): Burada bulunan kelimeler ikilemeler yoluyla yapılmış bir örtmecedir. Batıl inanç niteliğinde olan bu ikilemeler genel manada kötünden koruma anlamındadır. Anadolu coğrafyasında , Orta Asya coğrafyasında var olan nazar ve nazardan korunma yollarından biri olarak bilinmektedir. Türkmen Türkçesi kaynak kişisi 2 bu ikilemelerin söylenildikten sonra söylenilen kişiye karşı tükürüldüğünü dile getirmiştir. Burada yapılan bu durum aslında dileğin yani isteğin hemen gerçekleşmesini istemektir. Ayrıca yapılan bu batıl inanç göstergelerinin kötülükleri kovduğunu söylemiştir. Burada kullanılan ikilemeler iyi adlandırma niteliğinde olan örtmecelerdir.

Ak düyâni gördüñmi, göremok(Geldiýew,2017:21): beyaz deveni gördün mü? şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Türkmen atasözü mana olarak belanı buldun mu şeklindedir;

TrmT. *‘Ak düyâni gördüñmi, göremok*

Beyaz deveni gördün mü?Göremedim.’ (Geldiýew,2017:21)

Burada benzetme yoluyla yapılmış bir örtmece vardır. Beyaz deve bir bela ya da kötü durum olarak görülmüştür. Kazak edebiyatında var olan beyaz deve hikayesi bu durumu etkileme olasılığı vardır.

Kazak edebiyatında bulunan *‘YASSI BURUN VE BEYAZ DEVE HİKÂYESLERİ’* adlı eseri inceleyen Samet Azap beyaz deve algısı ile ilgili şunları dile getirmiştir;

‘Sovyet Devri edebiyatının baskı ve sansür dönemi olması, yazarların eserlerinde açık bir eleştiri üslubundan uzak olarak eserlerini oluşturmalarına neden olmuştur. Yazarlar bu sebeple simgesel dille eserlerini kaleme almışlardır. Yazarların en çok arkasına sığındıkları simgelerin başında

hayvanlar gelir. Türk dünyasının en önemli yazarlarından biri olan Cengiz Aytmatov, bu yolda öncüdür. Onun eserlerinde kurt, at, maral (geyik), deve, balina, baykuş, tilki, pars olmak üzere çeşitli hayvanların sembolleşerek yer aldığı görülür. Aytmatov'un bir kültür yazarıdır. O, yaşadığı dönemin izlerini simgelerle geleceğe taşır. Aytmatov ile benzer havayı soluyan Kazak yazarlar, Gabit Müsirepov ve Sabit Dosanov da “deve” simgesi etrafında Kazak halkının uğradığı Ruslaştırma, mankurtlaştırma gibi ontolojik süreçleri anlatırlar. “Yassı Burun” ve “Beyaz Deve” hikâyelerindeki derin anlamsal yapı açıldığında Kazak halkının uğradığı kötücül süreç ve deve ile Kazak halkının ortak yazgısı arasındaki benzerlik anlaşılabilir. ‘ (Azap;2016:69)

Burada oluşan anlamsal algı Türkmen atasözünde de görülmüştür. Ak deveyi bir bela olarak benzetmiştir. Kazak Türkçesinde görülen bu durum Türkmen Türkçesi eserlerinde ya da atasözlerinde de devam etmektedir. Bu cümlede benzetme yoluyla kötü anlamda bir örtmece yapılmıştır.

2.1.1.4. İnanç Ve Gelenekler İle İlgili Örtmeceler

LEBAB WİLAYETİ		
TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Nahar iýen wagtyň gürleşme	Akşam yemeği zamanı konuşma	Kötü ad
Dördüncü günü dyrnak alynmaz	Perşembe günü tırnak kesme	Kötü ad.
Hacathanede gürleşme	Tuvalette konuşma	Kötü ad.
Ağşam düşen son dyrnak alma	Akşamdan sonra tırnak kesme	Kötü ad.
Önünden pişik geçse ýedi edim yza ýören	Önünden kedi geçse yedi adım uzak yürü	Kötü ad.
Ýakin garındaşlaryň öleniden son ýedi gün aýdym dinlenilmez yäs tutulur	Yakın kardeşlerin öldükten sonra yedi gün müzik dinlenmez,yas tutulur	Kötü ad.
Ağşam aýna seredilmeýer	Akşam aynaya bakılmaz	Kötü ad.

Ölen adamyn egin başlary ýere gömülýer	Ölen adamın eşyalary gömülür	Güzel ad.
Ölen adamyn tawudunun üstünü ýalyk mata goýalar ol goýulan matalary ýalyklary torbanyn içine salynyp öýünün howlysynda üç gün ağaçtan sallarlar .Öýün içine salmaýarlar,	Ölen adamın tabutunun üstüne yazma ve güzel çarşaf lar koyulur sonra bu eşyalar evinin havlusundaki ağaçta torbanın içinde üç gün ağaçta sallanır.Evin için alınmaz	Güzel ad.
Agşam hammam ýok.	Akşam duş alma	Kötü ad.
Penşenbe günü gijesi ýola çykma zlar	Perşembe günü gecesi yola çıkılmaz	Kötü ad.
Biri öleninde bir hepde televizor görmezler aýdym dinlemezler	Biri ölünce bir hafta televizyon izlenmez	Kötü ad.

DAŞOGUZ WİLAÝETİ		
TÜRKMEN TÜRKHÇESİ	TÜRKİYE TÜRKHÇESİ	
Keç bolganda oynaga qarama-akşam aýnaýa bakma	Akşam vakti aynaya bakma	Kötü ad.
Keçta tyrnak alma	Gece tırnak kesilmez	Kötü ad.
Banýada koşuk aýtma – banýoda şarky söyleme	Banyoda şarkı söyleme	Kötü ad.
Keçta yşkyrma-gice yslyk jalma	Gece vakti ılık çalma	Kötü ad.

TÜRKMEN TÜRKHÇESİ	TÜRKİYE TÜRKHÇESİ
Annada arka gitme	Cuma günü kuzeye gitme

Annadan biçme, şemride göçme	Cumada biçme,cumartesi göçme
Annadan turan gaý şenbede açylar	Cuma da başlayan kasırğa Pazar günü diner
Anna günü iş tutsaň, bitmedigiň bitirer	Cuma günü iş başlatsan bitmeyeceği bile bitirir.
Ata -enesini tanamadyk Taňrysny tanamaz:	Anne babasını tanımayan Tanrısı'nı tanımaz
Ata -enä hormat — Taňra ybadat	Anne babaya hürmet Allah'a ibadet
Ata -enäni nalyndyran perzende ýalkaw ýok	Anne babayı inleyen evlada şefaet yok
Ataň bilen eneň barka haja gitme	Annen ile baban varken hacca gitme
Ataň bilen eneň — Mekge bilen Medinäň.	Baba ile annen Mekke ile Medinendir.
Bir günki uruş bolan öýden kyrk günki bereket gider.	Bir gün kavga olan evden kırk günlük bereket gider
Gije dyrnak alynmaz	Gece tırnak kesilmez
Gök aglamasa, ýer gülmez.	Gök ağlamasa yer gülmez
Müň gapydan duz dadan bir gapyda daýanmaz	Bin kapıdan tuz tadan bir kapıda dayanmaz.(türkmen geleneklerinde misafir tokta olsa yemek verilmesi)
Şenbede biçme annada göçme	Cumartesi biçme Cuma göçme
Yrym eden yranar	Batıl inanca inanan sallanır

Bir toplumun gelenek-görenek ve inanç sistemi toplumun şekillenmesi için önemlidir. Dünyada bulunan farklı millet ve topluluklar kendi gelenek-görenek ve inanç sistemi ile yaşamaktadır. Farklı kültürler birbiri ile etkileşim içinde birbirlerini etkilemiştir. Sıtkı Karadeniz '*Zira gelenek, İlahi bir bağa, onun mücessem hali din ile özdeş görüldüğü gibi, geçmişten gelen ve fakat profan birtakım davranış veya tarzların ifadelendirilmesinde de kullanılmaktadır*'(2007:32) şeklinde söylemiştir. Türkmen kaynak kişisi 1 ile konuşulduğunda verdiği örtmece sözlerin mantığında bir

kötü sonuç doğurma olasılığıdır. Verilen sözcüklerde dini,gelenek ve görenekssel etkiler belirgin şekildedir. Kaynak kişiden öğrenilen verilere bakılırsa;

Nahar iýen wagtyň gürleşme: Türk dünyasında bir öğüt niteliğinde bulunan bir sözcüktür. Türkiye Türkçesinde de yemek yerken konuşma şeklinde bulunmaktadır.Genelde akşam yemeklerinde ya da herhangi bir yemek vaktinde yemeğe saygısızlık düşüncesinden türetilmiştir. İslamiyet açısından nimet saygı gösterilendir. Bu cümlede günah algısından dolayı kötü durumu engelleme vardır. Yemeğe konuşma saygısızlık algısından dolayı oluşturulmuştur. Yemek yerken konuşulduğunda bir kötü varlığın gelebileceği düşüncesi vardır ve bu varlığın karşı kişiye ya da evde bulunan kişilere zarar vereceği düşüncesi engellemek için bu cümle kullanılmaktadır.

Dördüncü günü dyrnak alynmaz,Ağşam düşen son dyrnak alma, Ağşam hammam ýok. Penşenbe günü gijesi ýola çykmazlar, Ağşam aýna seredilmeyer, Keçta yşkyrma-gice yslyk jalma ,Keçta tyrnak alma Keç bolganda oynaga qarama-akşam aýnaýa bakma: Burada bulunan sözcükler genel manada zamanın düzenine göre yapılmıştır. Belli zamanların uğursuzluk için daha uygun olduğu düşüncesi vardır. Türkmen kaynak kişisi 1 belli vakitlerin kötü ruhların,cinlerin ya da şeytanların ortalıkta gezindiğini düşünüldüğünü dile getirmiştir. Bazı günler önemli dini günler olarak görülmüştür. O günler kutsal gün düşüncesi altında anlam yüklenmiştir. Bazı inanışlar batıl olarak görülmüştür. İslam dini açısından perşembe akşamı ve cuma günü çok önemli ve kutsaldır. Bu şekilde oluşan örtmece sözcükler Türkiye Türkçesinde de bulunmaktadır O günlerde yapılan bir durum kötü ruhları çağırdığı düşüncesi ile yapılmaması için yapılmıştır. *Dördüncü günü dyrnak alynmaz* cümlesinde perşembe günü kutsal bulunduğu için tırnak kesilmesi kötü bir eylem olarak düşünülmüştür. Burada bulunan kötü bir durumu yapmaması için günün kutsal durumu ile birleştirmiştir. Bu duruma benzer olarak olan diğer bir sözcük ise; penşenbe günü gijesi ýola çykmazlar cümlesidir. Burada da perşembe gününün kutsal olma durumu vurgulanmıştır. Perşembe akşamı islam dini açısından kutsaldır. Bu durumdan dolayı perşembe günü gerçekleşilen belli başlı olaylar günah olarak nitelenmiştir. Bu durum Türkmen atasözlerinde de bulunmaktadır;

TrmT. 'Annada arka gitme

Cuma günü kuzeye gitme(Geldiyew,2017:30)

TrmT. Annadan biçme, şemmide göçme

Cumada biçme,cumartesi göçme. (Geldiyew,2017:30)

TrmT. Annadan turan gay şenbede açylar

Cuma da başlayan kasırğa Pazar günü diner(Geldiyew,2017:30)

TrmT. Anna günü iş tutsañ, bitmedigiñ bitirer

Cuma günü iş başlatsan bitmeyeceği bile bitirir. '(Geldiyew,2017:31)

TrmT. 'Şenbede biçme annada göçme

Cumartesi biçme Cuma göçme''(Geldiyew,2017:280)

Gurbandurdy Geldiyew atasözleri kitabında bu atasözlerine yer vermiştir. Buradaki atasözlerinde de kaynak kişinin söylediğini destekler şekilde veriler vardır. Bu günler yüklediği anlamdan dolayı önemli ve kutsal günler olarak belirtilmiştir. Buradaki günler kutsallıktan dolayı örtmece şeklinde kullanılmıştır

Ağşam düşen son dyrnak alma! Cümlesi tırnak alma olayı kötü ve huzursuz edici olarak görülmüştür. Perşembe akşamı, cuma ya da akşam tırnak kesilmemesi bu durumdan dolayıdır. Türkmen atasözlerinde bu konu ile ilgili atasözü bulunmaktadır;

TrmT. 'Gije dyrnak alynmaz '

'Gece tırnak kesilmez'(Geldiyew,2017:153)

Akşam tırnak kesilmesi pis bir durum olduğu için bu sözcük kötü bir durumu engelleme için kurulmuş örtmecedir. Bu sözcük Türkiye Türkçesinde de bulunmaktadır. Türk dünyası açısından Kazak kültür ve geleneğinde de bulunmaktadır. M.Ali Yılmaz Kazaklarda Batıl İnanışlar adlı makalesinde şöyle bir örnek vermiştir;

‘Geceleyin tırnak ve saç kesilirse evin bereketi kaçar’(Yılmaz;2008:422)

Ortak birçok Türk lehçelerinde var olan bu durum islamiyet ,ortak köken ve yaşam ile ilgilidir. Bütün lehçelerde tırnak kesmek kötü bir durum olarak algılanmıştır. Buradaki cümleler örneklerden anlaşıldığı gibi kötü bir durumu engellemeye yönelik ima yoluyla yapılmış bir örtmecedir.

Akşam saati islamiyet dini açısından kötü ruhların çıktığı vakittir. Birçok müslüman ülkeler bu durumdan dolayı gece birçok şeyin günah ya da huzur kaçıracı olduğu belirtmişlerdir. Birçok kötü ruhun akşam vakti yaratıldığı inancı hakimdir. İslam ansiklopedisinde bu konu ile ilgili verilen bilgilere göre;

‘Aggada ile ilgili gelenekte cinlerin kaynağı hakkında çeşitli varsayımlar ileri sürülmüştür. Buna göre cinler ilk sebt gününün akşamının alaca karanlığında Allah tarafından yaratılmıştır veya Âdem’in lilithten zürriyetidir, ya da kadınlarla cinsî yakınlığa giren kovulmuş meleklerin zürriyetidir (Tekvîn, 6/1-4); başka bir anlayışa göre de şeytanın başkanlığı altında Tanrı’ya isyan eden kovulmuş meleklerdir. ’ (<https://islamansiklopedisi.org.tr/cin> :haber girişi:16.01.2022:23.00) şeklindedir.

Bu inanç ve bilgiden dolayı akşam ile yapılan sözcükler kötü durumu engellemeye yönelik yapılan örtmecelerdir. Anlam bakımından kötü bir durum iyi bir olgu ile bir araya getirilmiştir. Gece aynaya bakmamak durumu islamiyet durumunun getirdiği bir anlamdır. Bu durum ile ilgili olarak şöyle bilgi verilmektedir;

‘ Peygamber efendimiz zamanında ” Gece aynaya bakmak, ağız ve burundan çıkan sıvıyı suya atmak” doğru değildir buyrulmuştur.Bu görüş türkmenler de ise gece aynaya bakıldığında insanın yüzünde nur kalmayacağına inanılmaktadır’ (<https://gatygorne1991.wordpress.com/2016/11/03/turkmen-halkinda-inanclar-irimler/> haber girişi:16.01.2022:23.06)

Türkmenler de bulunan bu anlayış dolayı aynaya bakma diyerek nurun ve bereketin kalması isteği anlamı vardır. Burada bulunan bütün sözcükler alt yapısında islamiyet,eski Türk gelenek-görenekleri ve yaşam şartlarından etkilenmiş bir şekilde bulunmaktadır. Buradaki örtmeceler iyi anlam içeren örtmecelerdir.

Önünden pişik geçse yedi edim yza yören: Kedi birçok ülkenin tarihinde ya da mitolojisinde yer almaktadır. Eski çağlardan beri kötü bir üne sahiptir. Kedi genelde uğursuzluk, büyü gibi kötü durumlar için kullanılmıştır. Bu durum ile ilgili Şerife Çağın Resimden Edebiyata Kedi ve Kadın makalesinde şöyle demiştir;

'Sinsi, tekinsiz bir gece yarattığı oluşu, esrarengiz biçimde "gizlilik" içinde yaşaması bu hayvanın başlıca özelliği olarak verilir. Korku içinde ve korku için yaşayan, sessizce yaklaşıp pusu kuran, insanları korkutmanın ve insanlardan korkmanın pratiğini yapan kediler, Orta Çağ'da Hristiyanlığın ölümcül düşmanı, cadıların işbirlikçileri olarak görüldüğü için uğursuz sayılan kadınlarla birlikte katledilmişlerdir. Kedinin telepati kurabildiği ya da öyle olduğu düşünülür.' (2019:210)

Kedi bir cümlede genel anlamda kötü,nankör,uğursuz anlamlarını çağrıştırmıştır. Türkiye Türkçesinde siyah kedi uğursuzluk olarak görülmüştür. Birçok durumda da nankör olarak belirtilmiştir. Türkiye Türkçesinde 'aralarına kara kedi girmiş' deyimini kara kedinin ara bozucu ,uğursuz ve kötü anlamı olduğunu göstermektedir. Türkiye Türkçesinde yer alan bu durum Türkmen Türkçesinde de bulunmaktadır. Türkmen kaynak kişisi 2 eski mitlerin etkisi ile kara kedinin uğursuzluk getirdiğini söylemiştir. Burada bulunan sözcükte kara kedi kötülük uğursuzluk getirir anlamı mevcuttur. Abartı yoluyla yapılan bu örtmece de kedinin uğursuzluğu anca yedi adım uzaktan anca gidebileceği söylenmiştir. Örtmece olarak kötü anlam ifade eden bir sözcüktür.

Yakin garındaşların ölenden son yedi gün aýdym dinlenilmez yâs tutulur: Dini olarak etkilenip oluşturulan bir anlama sahiptir. Eski inanışların etkisi ile oluşturulmuş bir örtmecedir. Bu örtmece sözcüğünde yas tutulması bir anlam kazandırmaktadır. Yas, duyulan acının devam etmesi niteliğindedir. Ölüm acısının büyük bir acı olarak vurgulanmasından dolayı yas onu azaltmaktadır. Bu inanış Türk dünyası coğrafyasında hakimdir. Türkiye 'de mevlütler,yemekler verilmesi günahı olan ölünün affedilmesi mantığıdır. Ölen kişinin arkasından yapılanlar kişinin cennete gitmesi içindir. Burada aýdym'müzik' genel manada kötü olayların olmamasını belirtmektir. Burada ima yolu ile yapılmış bir örtmece mevcuttur. Diğer bir sözcükte de aynı mantık ile söylenmiştir. **Biri öleninde bir hepde televizor görmezler aýdym dinlemezler.** Türkmen kaynak kişisi 1 bu iki sözcüğün anlam

olarak aynı olduğunu söylemiştir. Genel mantıkta kötü olan durumu betimlemek için benzetme kullanmıştır. Televizyon izlemek,şarkı söylemek ölünün olduğu evde yapılmaması gereken olaylardır bu olaylar üzerinden ima yoluyla bütün kötü şeylerin yapılmamasını söylemiştir. Bu iki sözcük ima yoluyla yapılan örtmecelere örnektir.

Gök ağlamasa, yer gülmez: Bu sözcükte benzetme yoluyla yapılan bir örtmecedir. Gök burada kişidir yer ise yabancılarıdır. Burada ayrıca tezatlık katarak cümleye farklı farklı anlamlar verilmiştir. Türkmen kaynak kişisi 1 bu atasözün ölüm zamanı için kullanıldığını söylemiştir. Öğüt anlamında bulunan bu sözcük benzetme yönüyle bir örtmecedir.

Yrym eden yranar: Batıl inanç birçok toplumda var olan bir kültürdür. Nazar boncuğu,at nalı gibi eşyalara yüklenen anlam batıl inanç için örnektir. Burada bulunan atasözünde batıl inanca inanan sallanır şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Burada da sallanma batıl inancın boş olduğuna gösterme şeklindedir. Sallanmak bir ağaca ya da ipe karşı yapılan bir durumdur. Burada sallanır sözcüğü ölümü ya da boşluğu çağrıştırarak ima yoluyla batıl inancın boş olduğunu göstermektedir. Burada bulunan atasözü öğüt verme amacı taşıyan bir örtmece sözcüktür.

Ölen adamyn egin başlary ýere gömülýer: Eski Türklerde ölen kişi eşyaları ile beraber gömülmüştür. Bu gelenek Orta Asya geleneğinde bulunmaktadır. Eski çağlarda yuğ törenleri tarih açıdan önemlidir. Kurgan o dönemin mezarına verilen addır. Kurgan içerisine ölen kişinin eşyaları ve sevdiği atı ile yüzü doğuya bakılacak şekilde gömülmüştür. Kurgan inancı eski Türklerde ölümden sonra yaşamın var olduğuna bir göstergedir. Eski Türklerde bulunan bu inanç ile ilgili Burak Sarıcı şöyle demiştir;

‘Ölüyü çadıra korlar. Oğulları, torunları, erkek, kadın başka akrabası atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar. Yüzlerinden kan ve yaş karışık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrar ederler. Sonra muayyen bir günde ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı ölü ile beraber ateşte yakarlar; külünü, yılın muayyen bir gününde, mezara gömerler. İlkbaharda ölenleri sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman

gömerler. Kışın veya güzün ölenleri çiçekler açıldığı zaman (ilkbaharda) gömerler. Defin gününde ölünün akrabası, tıpkı öldüğü günde yaptıkları gibi, at üzerinde gezer ve yüzlerini keser ağlarlar. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölünün resmini, hayatında yaptığı savaşları tersim ederler. Bu ölü ömründe bir adam öldürmüş ise mezar üzerine bir taş (balbal) korlar. Bazı ölülerin mezarında bu taşlar yüze hatta bine baliğ olur. Atlar ve koyunların kurban ettikten sonra kafalarını kazıklar üzerine korlar.” (2017:15).

Türkmen Türklerinde de ölünün eşyalarının öldüğü yere gömülmesi devam etmektedir. Bu nedeni kişinin eşyalarının onunla beraber öteki dünyada huzur sağlayacağı düşüncesidir. Türkmen kaynak kişisi 1 eşyaların onunla gömülmesinin onun orada mutluluk huzur getireceğini belirtmiştir. Ramazan Çakır makalesinde bu konu ile ilgili şöyle demiştir;

’ Teke Türkmenlerinin bazı mezarlarında ise mezarın başına dik duracak şekilde tahta merdiven konur. Bununla mevtanın ruhunun gökyüzüne çıkacağına inanılır Köneürgeç’e yaptığımız ziyarette mezarların başında odun parçalarına, porselen kâse ve çaydanlıklara ve bazı mezarların başında ise yedi basamaklı tahta merdivenlere rastladık. Yedi katman olan semaya bu şekilde (tahta merdivenle) ulaşılacağına dair bir inanıştan dolayı kaynaklandığı kanaatine vardık. Mezarın başına konulan eşyalar ise eski bir inanışın devamı olarak, mevta dirildiğinde kullanması içindir’ (2014:217).

Kaynak kişiden aldığımız cümledeki ölen kişinin eşyalarının gömülmesi anlam olarak iyilikler ve mutluluklar getirmesi anlamındadır. Burada dolaylı yoldan kültürü devam ettirme ve eşyalara güzel anlam yükleme vardır. Diğer Türkmen kaynak kişisine göre yapılan ritüel; **’ Ölen adamyn tawudunun üstünü ýalyk mata goýalar ol goýulan matalary ýalyklary torbanyn içine salynyp öýünün howlysynda üç gün ağaçtan sallarlar .Öýün içine salmaýarlar’**

Türkmen kaynak kişisi 1 bu durum ile ilgili ölen kişinin tabudunun üstüne pahalı çarşaf ve yazmalar örtüldüğünü daha sonra onları torbanın içine koyduklarını ve evinin havlusunda ağaçta üç gün beklettiklerini asla evin içine almadıkların söylemiştir. Türkmen kaynak kişisine göre o üç gün eşyaları ağaçta bekletme kişinin bazı günahlarının gideceği düşüncesidir. Cümle yapısına göre benzetme yapılmış ağaçta bekletilen kişinin kötü günahlarıdır ve ağaçta sallanarak kötü günahlardan ölmüş kişi arındırılmıştır. Bir daha evin içine almayarak ise

kişiden tamamen uzaklaştırılmıştır. Burada ahiret inancından dolayı eşyaları kutsallaştırma vardır. Kişinin ölümden sonraki yaşamında mutluluk ve huzur getirme isteği vardır. Daşoguz vilayetinde bulunan kaynak kişisi 1 kendi inanışlarına göre bu yapılanlardan sonra eşyaların fakirlere dağıtıldığını ve para verildiğini söylemiştir. buradaki mantık para ve fakire yardım etme daha fazla sevaptır . Kişi için yapılan her şey onu öteki yaşamda rahatlatmakta ve günahlarından arındırmaktadır. Buradaki örtmece mantığına göre kişinin huzura,rahata ya da cennette gitmesinin günahlarını arınmasıdır. Benzetme yoluyla günahlar eşyalar ile eşleştirilmiştir. Bu eşyalar üzerinden yapılan iyilikler kişiye huzuru verecektir.

Türkmenistan kültür bakımında Türkiye ve diğer Türk devletleri ile ortakır. Aynı kök,tarih ve din birbirlerini etkilemelerini sağlamıştır. Eski Türk kültüründe kadın,anne ve baba daima önemlidir. Türkmen kaynak kişisi 1 toplumda anneye ve babaya saygının her şeyden geldiğini dile getirmiştir. Bunun etkisinin din korkutması ile daha da artığını dile getirmiştir. Türkmen atasözlerine bu konu ile bakıldığında ;

‘TrmT. :Ata -enesini tanamadyk Taňrysny tanamaz:

Anne babasını tanımayan Tanrısı ’nı tanımaz (Geldiyew,2017:37)

TrmT. :Ata -enä hormat Taňra ybadat

Anne babaya hürmet Allah ’a ibadet (Geldiyew,2017:37)

TrmT.: Ata -enäni nalyndyran perzende ýalkaw ýok

Anne babayı inleyen evlada şefaet yok (Geldiyew,2017:37)

TrmT.: Ataň bilen eneň barka haja gitme

Annen ile baban varken hacca gitme (Geldiyew,2017:39)

TrmT.: Ataň bilen eneň Mekge bilen Medinäň.

Baba ile annen Mekke ile Medinendir. ’ (Geldiyew,2017:39)

Türkmen atasözlerine bakıldığında kültür ve gelenek etkisi görülmektedir. Buradaki bulunan atasözlerin hepsi öğüt amaçlıdır. Sözcüklerin genel mantığında

benzetme yoluyla örtmece vardır. Dini açıdan Allah(Tanrı) en büyük olandır. İlk atasözünde anne ve babasının tanınmasını yani onları sevmesini Tanrı ile eş değer tutmuştur. Burada anne ve babaya bakmasını Tanrı kadar değerli hale getirmiştir. Diğer atasözlerinde de aynı mantık vardır. Sözcükler dini açıdan önemli yüksek durumları anne ve baba ile eşleştirmiştir. Benzetme yoluyla yapılan örtmecelere örnektir. Annen ve babayı hacca gitmek ile bir tutmuştur. Hacca gitmek dini açıdan günahlarından arınma ve dini gerekliliklerinden biri olarak görülmektedir. Bu atasözüne göre anne ve baba hacca gitmek kadar önemlidir. Türkiye Türkçesinde yer alan ‘hacca gitmiş kadar olmak’ deyiimi ile benzerliği bulunmaktadır. Baba ile annenin Mekke ve Medine ile eşleştirmiştir. Mekke ve Medine İslamiyet dini açısından kutsal şehirlerdir. Bu şehirlere Haremeyn denmiştir. İslam ansiklopedisi Haremeyn ile ilgili ‘*Mekke ve Medine şehirlerini birlikte ifade eden tabir.*’ (<https://islamansiklopedisi.org.tr/haremeyn> :17.01.2022:19.21) şeklinde söylemiştir. Mekke ve Medine islam dini açısından bu kadar önemliken burada bulunan atasözü anne ve babayı şehirler ile bir tutmuştur. Bir kişinin en önemlileri annesi ve babası şeklinde söylemeyi Mekke ve Medine şehirlerine benzeterek örtmece cümleler yapılmıştır.

Müñ gapydan duz dadan bir gapyda daýanmaz: burada anlam olarak bin kapıdan tuz tutan bir kapıda dayanmaz şeklindedir. Türkmen kaynak kişisi 2 burada misafir ile ilgili bir anlam olduğunu söylemiştir. Misafir açta gelse tokta gelse yemek ikram edilir yoksa ayıptır şeklinde olduğunu söylemiştir. Tuz burada mecaz-ı mürsel yoluyla yemeklerden bahsedilmektedir. Türkmen misafir ve adetleri açısından önemli olan bu gelenek iyi anlam ifade eden cümle halinde olan bir örtmecedir.

2.1.1.5. İnsan Tabusu İle İlgili Örtmeceler

İYİ ANLAMDA KULLANILAN ÖRTMECE İNSAN TABUSU		
LEBAB WİLAYETİ, DAŞOGUZ WİLAYETİ		
TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Yolbaşçy	Lider	Güzel ad/İma yolu
Ewliya	Evliya	Güzel ad/Benzetme
Han	Han	Güzel ad/Benzetme

Ýaş uly	Yaşı büyük	Güzel ad/Benzetme
Molla	Hoca	Güzel ad/Benzetme
Patyşa	Padişah	Güzel ad/Benzetme
Goçýiğit	Koç yiğit	Güzel ad/Benzetme
Pygamber	Peygamber	Güzel ad/Benzetme
Kuwatly	Kuvvetli	Güzel ad/Benzetme
Alim	Alim	Güzel ad/Benzetme
Ak sakkal	Beyaz sakal	Güzel ad/Benzetme

KÖTÜ ANLAMDA KULLANILAN ÖRTMECE İNSAN TABUSU		
LEBAB WİLAÝETİ, DAŞOGUZ WİLAÝETİ		
TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Jadygöý	Cadı sihirbaz	Kötü ad. /Benzetme
Diktatör	Diktatör	Kötü ad. /Benzetme
Jady	Cadı	Kötü ad. /Benzetme

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
Agraslyk danalyk, ýeňleslik sänelik - (sähnelik)	Ağırbaşlılık bigelik hafıflık aptallık
Akyl başga sakal başga	Akıl başka sakal başka
Alym alňasaman işlär.	Alim acele etmeden çalışır
Alym bilenini, akmak iýenini sözlär.	Alim bildiğini ahmak yediğini konuşur.
Alym kişi bilse-de sorar, akmak kişi bilmese-de soramaz.	Alim bilse de sorar,ahmak bilmese de sormaz
Bilimli adam patyşadan	İlimli insan padişaktan yukarı

ýokary	
Bir patyşada kyrk dananyň akyly bolar	Bir padişahda kırk dahinin aklı olur
Bugün şa sen, erte geda sen	Bugün şah isen yarın dilencisin
Çaga begden, handan uly	Çocuk beyden ve handan büyüktür.
Çagalyk şalyk, hemmäni boýun eder.	Çocukluk padişahlıktır herkes boyun eğer.
Giýew geldi - han geldi.	Damat geldi han geldi
Gündiz molla gije ýolda	Gündüz molla gece yolda
Gylykly är han görüner. Gyrmyldan (gymyldan)gyr aşar	İyi huylu insan han gibi gözüdür kıymıldayan dağ aşar
Her kim özüne han,özüne soltan	Herkes kendine han kendine sultan
Her wagtyň öz patyşasy bolýandyr	Her devrin bir padişahı vardır.
Hojasy bar belki guluna degmez	Efendisi var belki kölesine değmez
Oglan patyşadan zor.	Çocuk padişahdan güçlüdür.
Patyşadan dost bolmaz.	Padişahdan dost olmaz
Patyşanyň dileği patyşadan biter.	Padişahın arzusu padişahdan biter
Peri bilmedigini garry biler	Perinin bilmediğini yaşlı bilir
Pygamber gyzy bolsaň bol, ataň - gyzydygyny-da unutma	Peygamber kızı olsan da babanın kızı olduğunu unutma
Süleymanam bolsaň, mura gulak sal.	Süleyman da olsan sineğe kulak as
Şa bakdy Huda baky.	Şah baktı Allah baktı
Şa bilen garybyň dostlugy bolmaz	Padişahla fakirin dostluğu olmaz

Patyşa,Şa, Han: Türkmen kaynak kişisine sorulduğunda ‘patyşa, şa,han’ büyük ,güçlü ve bilgili anlamında kullanıldığını söylemiştir. Padişah Osmanlı devleti

zamanı kullanılan bir unvandır. Şah İran hükümdarlarının aldığı bir unvandır. Han ise Eski Türk hakanlarına verilen unvandır. Bu üç unvan kullanım şekline göre bir sözcükte güçlü, sayılan, saygı duyulan , bilen ,bilgili vb. anlamlarda kullanılır. Burada bulunan sözcükler benzetme yolu ile örtmeceye örnek oluşturmuştur. Bu duruma örnek olarak bakıldığında Türkmen atasözlerinde bu üç unvan ile ilgili bulunan veriler;

TrmT. Bir patyşada kyrk dananyň akyly bolar(Geldiyew,2017,78)

Bir padişahda kırk dahinin aklı olur

TrmT. Her kim özüne han,özüne soltan(Geldiyew,2017,183)

Herkes kendine han kendine sultan

TrmT. Her wagtyň öz patyşasy bolýandyr(Geldiyew,2017,184)

Her devrin bir padişahı vardır.

TrmT. Patyşadan dost bolmaz. (Geldiyew,2017,255)

Padişahdan dost olmaz

TrmT. Patyşanyň dileği patyşadan biter. (Geldiyew,2017,255)

Padişahın arzusu padişahdan biter

TrmT. Süleymanam bolsaň, mura gulak sal.(Geldiyew,2017,274)

Süleyman da olsan sineğe kulak as

TrmT. Şa bakdy Huda baky. (Geldiyew,2017,279)

Şah baktı Allah baktı

TrmT. Şa bilen garybyň dostlugy bolmaz(Geldiyew,2017,279)

Padişahla fakirin dostluğu olmaz

Buradaki atasözleri benzetme yoluyla yapılmış örtmecelerdir. Buradaki atasözlerinde padişah,şah ve han lider,güçlü,akıllı vb. gibi birçok konu ile anılmıştır. 'Her kim özüne han,özüne soltan, Her wagtyň öz patyşasy bolýandyr' atasözlerinde

han , padişah lider ve karar veren anlamında kullanılmıştır. Bu eski zamanlarda oluşan yönetim şeklinin günümüzde ve geleneklerde devam etmesi etkisidir. Bu kullanım şekillerinden dolayı bu atasözlerinde iyi ifade belirten bir örtmece bulunmaktadır. Bazı atasözlerinde padişah kötü amaçlı kullanılmıştır. Burada kullanım şekli bencillik ,kin ,kötülük vb. durumları belli etmek için kullanılır. Burada bulunan atasözünde '*Patyşadan dost bolmaz.*' Bu atasözünde bir kişinin bencil ya da kötü oluşunu padişah yolu ile söylemiştir. Burada kişiyi padişaha benzeterek yapmıştır. Bu atasözü kötü şekilde yapılan bir örtmecedir. '*Patyşanyň dileği patyşadan biter.*' Bu atasözünde de kötü anlamlı bir örtmece bulunmaktadır. Kişiyi padişaha benzeterek onun isteğinin büyüklüğünü ve bencilliğini belirtmektedir. Bu durumdan dolayı bu atasözü kötü anlamlı bir örtmecedir.

Tarih boyunca birçok padişah ,şah ve han dünyaya mal olmuştur. Osmanlı devletinin padişahlarından Sultan Süleyman Türkiye Türkçesi deyimlerinde de görülmektedir. '*Dünya Sultan Süleyman'a bile kalmamış*' şeklinde bulunmaktadır. *Sultan Süleyman yaptığı savaşlar,adaleti ve gücü ile bilinen bir padişaktır. Türkmen atasözünde de Süleyman ile ilgili 'Süleymanam bolsañ, mura gulak sal.*' atasözü bulunmaktadır. Burada Süleyman güç , kudret,büyüklik ve padişah anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. 'mur' sinek ise daha basit bir şekli temsil etmektedir. Burada benzetme yolu ile öneri veren bir örtmece bulunmaktadır. Süleyman büyüklüğü ve sineğin kötü durumu birleştirilerek bir anlam oluşturulmuştur.

Bazı olayları ya da durumları abartmak amacıyla padişah kelimesi kullanılmaktadır. Bir şeyin büyüklüğünü ya da üstünlüğünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Türkmen atasözünde bulunan;

'Oglan patyşadan zor.'

'Çocuk padişaktan güçlüdür' atasözü çocuğun gücünü vurgulamak için kullanılmış bir abartı şeklinde örtmecedir. Bu atasözünde padişahın güç unsuru kullanılmış ve bu durumdan hareketle bir örtmece cümle oluşturulmuştur.

Şa bakdy Huda baky: bu atasözünde şahı yani padişahı dinin en yücesi olan’ Huda’ Allah ile bir araya getirmiştir. Lokman suresi 30. Ayet ‘*Görmez misin? Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye girdirmektedir; hem güneşi, hem de ayı basırdı, adanmış bir güne dek, her bir şey yürüyecek, Allah bilir yaptığınız her şeyi, çünkü Allah haklıdır, ondan özge çağırılan batıldır, Allah yücedir, Allah büyüktür*’ şeklindedir. Bu surede Allah’ın en büyük olduğu görülmektedir. Bu düşünce bütün İslam ülkelerinde hakimdir. Burada ki atasözünde amaç padişahın yüceler yücesi en büyük olduğunu belirtmektir. Bu benzetme ile yapılmış iyi anlam ifade eden bir örtmecedir.

Alym:’ *Bir patyşada kyrk dananyň akyly bolar*’ atasözünde padişahın aklını alim ile bir tutmuştur. Alim Türkmen kaynak kişisine göre bilgili ,her şeyi bilen ve zeki anlamında kullanıldığını söylemiştir. Burada padişah zekası yönüyle kırk alim ile bir araya tutularak iyi ifade belirten bir örtmece yapılmıştır. Alim anlam olarak bilen, bilgili anlamındadır. Alim bir sözcükte bilgiyi ve zekayı ifade etmektedir. Bu şekilde kullanılan birkaç örtmece sözcük daha bulunmaktadır . Türkmen kaynak kişisi 1 ‘Ak sakkal -Ýaş uly- Molla -Ewliýa’ gibi unvanlarında aynı anlamda kullanıldığını dile getirmiştir. Türkmen atasözlerine bakıldığı zaman alim ile ilgili örtmece niteliğinde olan atasözleri ;

TrmT. Aлым alňasaman işlär. (Geldiýew,2017,29)

Alim acele etmeden çalışır

TrmT. Aлым bilenini, akmak iýenini sözlär. (Geldiýew,2017,29)

Alim bildiğini ahmak yediğini konuşur.

TrmT. Aлым kişi bilse-de sorar, akmak kişi bilmese-de soramaz. (Geldiýew,2017,29)

Alim bilse de sorar ,ahmak bilmese de sormaz’

Burada bulunan atasözlerinde de alimin bilge oluşu üzerinden cümle kurulmuştur. Türkiye Türkçesinde de olan alim gibi ol- deyimini ile Türkmen Türkçesinde de alym ýaly bol- şeklinde olan Türkmen Türkçesinde de kullanımı benzer şekildedir. Alim bir sözcükte benzetme yoluyla oluşturulan bir örtmece sözcüktür.

Ak sakkal sözcüğünün genelde akıl anlamında kullanıldığı durumlar bulunmaktadır. Kaynak kişisi 1 bu durumun nedenini sakalın yaş ve zekilik göstergesi olarak görülmekte olduğunu söylemiştir. Türkmen atasözünde bulunan '**Akyl başga sakal başga**' atasözü kaynak kişinin söylediğini doğrulamaktadır. Türkiye Türkçesinde '**akıl olmayınca ne yapsın sakal**' atasözü ile benzerlik göstermektedir. Burada bulunan atasözü aslında düşünülen bir yargıyı yıkmak için kurulan bir atasözüdür.

Peri bilmedigini garry biler : bu atasözünde **Garry** 'yaşlı' bilgili,bilen anlamında kullanılmıştır. Yaşı büyük ya da yaşlı anlamında olan sözcükler genelde bilen bilgili anlamında kullanılır. Burada bulunan atasözü peri gibi her şeyi bilen sihirli bir varlığın bilmediğini bilen bilgili yaşlılarımız demek istemiştir. Burada abartma yapmak amacıyla benzetme yolu ile bir örtmece yapılmıştır.

Pygamber: peygamber TDK sözlükte '*İnsanlara Tanrı'nın buyruklarını bildiren, onları Tanrı yoluna, dine çağıran kimse, yalvaç, yalavaç, elçi.*' (<https://sozluk.gov.tr/> 18.01.2022:00.03) şeklinde verilmiştir. Peygamber üstün bir varlık ya da unvan olarak görülmüştür.

Genelde sözcükler iyi bir anlam ya da üstünlük ifade etmek amacıyla kurulmuştur. Peygamber kaynak kişisine göre genel anlamda sabır gösteren ,hoşgörülü olan kişilere söylenildiğini dile getirmiştir. Türkmen atasözlerine bakıldığında ;

TrmT. *Pygamber gyzy bolsañ bol, atañ gyzydygyny da unutma*(Geldiýew,2017,259)
Peygamber kızı olsan da babanın kızı olduğunu unutma

Burada bulunan atasözünde peygamberin büyüklüğü belirtilmiştir. Peygamber kızı tamlamasında ki peygamber büyüklüğü üstünlüğü olduğu vurgulanmaktadır. Burada ima yoluyla örtmece vardır. Ayrıca burada bulunan sözcükte abartma yapmak amacıyla kullanılmıştır.

İyi adlandırmalar dışından kötü adlandırmalarda mevcuttur. Türkmen kaynak kişisi 2 kötü adlandırmaların masalların, halk hikayelerin ,destanların ve dinin etkisi ile oluştuğunu söylemiştir. Bu adlandırmalar taşıdığı manalar itibariyle bir kişiye ya da bir nesneye söylenilebileceğini dile getirmiştir.

Ýolbaşçy: Türkmen kaynak kişisi bu sözcüğün birçok anlamı olacak şekilde kullanıldığını dile getirmiştir. Bu sözcük lider anlamını verecek şekilde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Lider takımı için ya da bulunduğu ortam için her şeyi düşünen ve önde giden gibi çağrışımlar yapmaktadır. Türkmen kaynak kişisi 2 bu sözcüğün bir övgü şeklinde kullanıldığını dile getirmiştir. Bir oyunda ya da danışılmak istenen bir durumda bu kişiye ‘*Ýolbaşçy azajyk gürleşerismi?*’ şeklinde sorulduğunu söylemiştir. Bu sözcük anlam olarak lider biraz konuşalım mı ? şeklindedir. Bu şekilde o kişiye bilgine değer verip seni dinliyorum şeklinde mesaj vermiştir. Burada ima yoluyla kullanılan bir örtmece sözcük bulunmaktadır. Bu sözcük iyi anlam ifade eden bir örtmecedir.

Jady, Jadygöy: Cadılar birçok masalda kötü bir karakter olarak ortaya çıkmaktadır. Türkmen kaynak kişisi 1 bu durumun onlarda da var olduğunu dile getirmiştir. Bir kişinin kötülüğünü , hilebazlığını belirmek için bu sözcüklerin kullanıldığını dile getirmişlerdir. Türkmen edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Gül ü Senüber hikayesinde yine cadılar ile ilgili kötü şekilde bahsedilmiştir. Bu hikaye ile ilgili yazılan bir makalede ‘*Senüber sadece cadıların bulunduğu bağdan kurtulmak için yerden aldığı bir avuç toprağı karşısına çıkan cadının üstüne atarken "ismi-i âzâm duası" okur*’(Köse;1994:52) şeklinde verilen bilgide cadıların kötü olduğunu ve dini bir motifle ondan kurtulduğundan bahsetmiştir. Türkmen kaynak kişisi 2 ‘jady ýaly gyz’ ‘cadı gibi kız’ şeklinde örnek vermiştir. Burada kızın kötü olduğu vurgulanmaktadır. Bu sözcük kötü adlandırma olan benzetme yoluyla yapılan örtmeceye örnektir.

Diktatör: Dikta rejimi sert kuralları olan bir yönetim şeklidir. Türkmen Türkçesinde diktatör sert ve acımasız manasında kullanılmaktadır. Kaynak kişi diktatör denilince akla sert ve kötü insanların geldiğini söylemiştir. Bunu bu şekilde düşünme nedenlerinin yıllar boyunca bu rejim ile yöneten başkanlardan dolayı olduğunu söylemiştir. Bütün bu durumlardan dolayı bir cümlede diktatör kötü sert kurallı anlamında kullanılmaktadır. Türkmence TRT verdiği bir haberde ;

‘1989-njy ýylyň 20-nji dekabry... ABŞ 25 müň esger bilen Panama operasiýa guraýar we diktator Manuel Noriegany häkimiýetden agdaryar.’

(<https://www.trt.net.tr/turkmen/taryhyn-su-guni/2020/12/20/taryhda-20-nji-dekabr-1548173> :18.01.2022:02.54)

(20 Aralık 1989’da .Amerika Birleşik Devletleri 25 bin asker ile Panama operasyonu kurar ve diktatör Manuel Norieganı hakimiyetini devirir.’ Şeklinde aktarılır. Bu haberdan hareket ile diktatör kötü,zalim ve sert anlamına gelen kötü adlandırılmalı benzetme yoluyla yapılan bir örtmece sözcüktür.

2.1.1.6. Bitki Tabusu İle İlgili Örtmeceler

LEBAB WİLAYETİ, DAŞOGUZ WİLAYETİ		
TÜRKMEN TÜRKHÇESİ	TÜRKİYE TÜRKHÇESİ	YAPI
Ýüzarlik(yüz derde derman)öýin içinde ýakılıýer tüsesi kesele garşy peýdasy bar	Yüzerlik otu evin içinde tütsü şeklinde yakılır, hastalığa karşı faydası vardır	Güzel ad
Ýandak güli	Yandak gülü	Güzel ad
Buýan köki	Muyan kökü	Güzel ad
İgde agacynyn aşagynda ýatylmaýar	İgde ağacının altında yatılmaz	Güzel ad
Çopantelpek oty her kesele şypa berýan.	Papatya otu her hastalığa şifa verir.	Güzel ad
Bugdaý	Bereket olarak görülür	Güzel ad
Yeralması ve Mekke ve jöven	Kutsallık savaşırken gün patates yenilmiş	Güzel ad
Enar	Bereket	Güzel ad

TÜRKMEN TÜRKHÇESİ	TÜRKİYE TÜRKHÇESİ
Adam göwni gülden nözik	İnsan gönlü gülden nazik
Arpanyň dänesi bolandan bugdaýyň sa many bol	Arpanın tanesi olacağına buğdayın samanı ol

Ala sürülen ýeri çöp basar	Üstünkörü sürülmüş tarlayı ot basar
Bugdaý bilen haşal ot hem suwlanar	Buğday ile yabancı otlar sulanır
Bugdaý eken arpa ormaz.	Buğday eken arpa biçmez
Şөгirtsiz ussat- miwesiz daragt	Talebesiz üstad meyvesiz ağaç

Bazı bitkilere anlam yüklenmektedir. Bu durum ile ilgili Türkmen kaynak kişisine sorulduğunda belli günlerde o bitkinin yakılması ya da tutulması eve, aileye ve kişiye huzur verdiğini söylemiştir. Türkmen Türkçesi kaynak kişisi ve atasözlerinden elde edilen bilgilere bakıldığında sağlık ve iyilik getiren bitkiler;

Ýüzarlik: Türkmen kaynak kişisi 2 bütün Türkmen halkının bu bitkiyi kullandığını söylemiştir. Bitki adının geçtiği yerde hastalık olduğu fakat iyileştirdiği anlamı olduğunu dile getirmiştir. Bu durum bu bitkinin ima yoluyla bir cümlede güzel adlandırma ile yapılan bir örtmece sözcük olmasını sağlamıştır. Ýüzarlik otu birçok Türkmen halk bilimi ve sağlık bilimi tarafından araştırılmış ve faydası hakkında haberler yapılmıştır. Bu araştırma ile ilgili Türkmen haber portalında şöyle bir haber bulunmaktadır;

‘Üzärligiň düzüminde adamyň bedenine peýdaly täsirini ýetirýän dürli maddalar, ýagny garmalol, garmin, peganin ýaly alkaloidler, kaliý, magniý, demir ýaly makroelementler, marganes, alýuminiý, nikel ýaly mikroelementler saklanýar.’ (<https://jeyhun.news/tk/uzarlik-peydaly-osumlik/> :18.01.2022:16.28)

‘üzerligin içerisinde insanın bedenine faydalı etki eden maddeler yani harmala arkaloid ,pegan gibi alkoidler ,potasyum ,magnezyum demir gibi makroelementler, manganez ,alüminyum, nikel gibi mikroelementler vardır.’ şeklinde aktarılır.

Bulunan haberde de üzerlik bir çok faydası belirtilmiştir. Türkmen Türkçesinde bu bitkinin geçtiği cümle de ifade olarak iyidir. Üzerlik hastalıktan koruyucu ve iyileştirici anlamlarını alarak iyi anlam ifade eden bir örtmecedir. Aynı anlamda kullanılan birçok bitki vardır. Türkmen Türkçesi kaynak kişisi diğer bitkilerinde aynı

anlama geldiğini söylemiştir. O bitkilerin anıldığı bir cümlede kişinin hasta olduğunu ve bitki sayesinde korunulduğunu dile getirmiştir. **Ýandak güli** aynı anlamda kullanılan bir bitkidir. Bu bitki olduğu sözcükte sağlıktan koruma anlamı ifaden eden bir sözcük anlamına gelmektedir.

Türkmen satış sitesinde yapılan bir çayda faydalı bitkiler içerdiğini ve içerisinde ‘yandak gülü’ bulunduğunu belirtmiştir. Verilen sitede çay içerisinde yararlı ve koruyucu bitkiler içerisinde yer alan bilgiler ;

‘Onuň düzüminde göterim gatnaşygynda alanyňda, **ýandak güli** we oty – 15, sary çay oty – 35, boýbodran oty – 28, ajoyowşan oty – 12, gök çay – 10 göterimden ybaratdyr.’ (<http://newashgabat.com/2021/02/10/icsen-cay-bolar-gownejay/?lang=tm> :18.01.2022:16.56) şeklinde verilmiştir.

Buýan köki: Ýandak güli ve Ýüzarlik ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Faydalı olarak bilinen bir bitkidir. Bulunduğu cümlelerde iyi anlam ifade eden bir bitkidir. Bu bitkiye diğer bitkiler gibi koruyucu ve iyileştirici bir özellik verilmiştir. Türkmen haber portalında bu bitki bulunan haber;

‘Buýan – şypaly ösümlik’ ‘ meyan şifali bitki’

(<https://www.yashlar.gov.tm/item/2881> :18.01.2022:17.06) şeklindedir.

Bu haberde de var olan bilgilere göre bu bitki şifalı hastalıktan koruyucu olarak anılmaktadır. Geçtiği bir cümlede iyi anlam ifade eden bir örtmece olmuştur. Türkmen kaynak kişisi 2 bir cümle örnek olarak şunu vermiştir;

‘Buýan köki bilen geldi’ ‘müyan kökü ile geldi’ bu cümlede kişinin hasta olduğu ve bir koruyucuya duyduğu ihtiyacı anlatmaktadır.

Çopantelpek: çopantelpek Türkiye Türkçesine papatya şeklinde aktarılır. Bu bitki genelde aşkı ve sevgiyi temsil etmektedir. Türkmen kaynak kişisine göre iki anlamda kullanılmaktadır. ‘ilkinji söýgi bilen ,ikinji kesel bilen’ ‘ilk sevgi ile ikinci hastalık ile’ demiştir. Çopantelpek bir sözcükte iyi ifade eden bir sözcük olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ‘Sen benim papatyamsın’ sözcüğünde olduğu gibi aşktan ve sevgilisinden bahsetmektedir. Türkmen Türkçesinde de aynı

kullanım vardır. Çopantelpek bitkisi ayırıcı sağlık alanında da anlam verilmektedir. Türkmen haber portalı bu bitki için şöyle demiştir;

‘Dermanlyk otlardan taýýarlanylýan çäýä goşulýan gülleriň arasynda iň giňden ulanylýanlaryň biri-de çopantelpekdir’ ‘derman veren otlardan toparlanan çäýä koyulan gülleriň arasından en öňlilerinden biride papatyadır.’

(<https://www.saglyk.org/makalalar/sagdyn-durmus/umumy/90-copantelpek.html> :18.01.2022:17.20) şeklinde verilmiştir. Haber portalında birçok hastalığa şifa verdiği belirtilmiştir. Bu bitki sevgi ve iyilik ifade eden ima yolu ile yapılan bir örtmecedir.

Bitkilerde de kötülük ya da zarar verme düşünceleri de bulunmaktadır. Türkmen kaynak kişisi 2 bu durum ile ilgi şu cümleyi söylemiştir; **‘İgde agacynyn aşagynda ýatylmaýar’** kaynak kişisi iğdenin hastalık açısından çok önemli olduğunu dile getirmiştir. Genelde böbrek hastalıklarında kullanıldığı dile getirmiştir. Bu durum ile ilgili haber portalında bulunan haber; *‘Ýagny “igde” bu miweli ağaç bolup, miwesi dermanlyk häsiýete eýedir.’ ‘yani igde meyveli ağaç olup meyvesi hastalıklara iyidir.’* (<https://ashgabat.in/2020/10/14/dermanlyk-hasiyetli-igde/> :18.01.2022:17.31) şeklinde bilgi verilmiştir. Bu cümlede igde iyi yönde değil kötü yönde bir iması vardır. Bu durum batıl inanca da girmektedir. Kaynak kişisi 1 igde ağacında yatmanın kişiye musallat olan kötü ruhlar olacağını söylemiştir. İgde tek başına güzel bir anlam verirken igde ağacı bir arada kötü anlam ifade eden ima yoluyla oluşmuş bir örtmece sözcüktür.

Bitki tabusu için Türkmen atasözlerine bakıldığında ;

Adam göwni gülden nâzik: Gül bitkiler içinde en çok kullanılan bir bitkidir. Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde de isim olarak ta kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde eski edebiyatta mazmunlarda , şiirler ve halk hikayelerinde çok kullanılmıştır. Eski Türk edebiyatı şairi Nedim’in bir gazelinde gül;

*‘Çünkü bülbülsün gönül bir gül-sitân lâzım sana
Çünkü dil koymuşlar adın dil-sitân lâzım sana’ NEDİM
(Madem bülbülsün gönül, bir gül bahçesi gerek sana / Madem gönül koymuşlar adın, gönül alıcı bir güzel gerek sana.)*

Burada ki beyitte de bulunan gül sevgiliyi anlatmak için kullanılmıştır. Burada ima edilerek kullanılan bir örtmecedir. Gül görünüş olarak naziktir, kibardır ve güzeldir. Gül çok nazik bitki şeklindedir . bu durum ile ilgili yazılan bir beyitte ;

‘Gül yüzün lâle ruhun sünbül-i terdir zülfün

Nâ-şüküfte dahi gül goncası nâzik dehenin’ HİSALİ

“ Yüzün gül, yanağın lale, saçın taze sünbüldür.

Ağzın bile henüz açılmamış nazik gül goncasıdır.”

Bu beyitte olduğu gibi gül en nazik olan bitki olarak görülmektedir. Burada bulunan atasözü Türkiye Türkçesinde bulunan anlam ile aynıdır. Bir kişinin gönlünü gül ile benzeteren en üstünlük derecesi vermiştir. Bu atasözünde gülün kullanılan anlamlarını ya da mazmunlarını ima ederek iyi ifadeli bir örtmece oluşturulmuştur.

Bugday: buğday birçok uygarlık için önemlidir. Eski tarihi zamanlarda daima karşımıza çıkmaktadır. Türkmen kaynak kişisi 1 buğdayın çok önemli bir bitki olduğunu vurgulamıştır. Buğday denilince akla bolluk ve bereket geldiğini dile getirmiştir. Akla gelen kelimelerden dolayı buğday anlam olarak iyi ve güzel durumu ifade etmektedir. diğer bir bitki olan arpa ise buğdayın aksine daha az bolluk bildiren bir bitkidir. Türkmen kaynak kişisi 1 buğday varken arpanın tercih edilmesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Türkmen atasözlerine bakıldığında buğday ve arpa ile ilgili örtmece atasözleri bulunmaktadır;

Bugday bilen haşal ot hem suwlanar: buğday ile yabancı otlarda sulanır şeklinde aktarılmıştır. Buğday bu atasözünde iyilik ve güzelliği temsil etmektedir. Buğday genel manada bolluk, bereket anlamında kullanılsa da burada bulunana atasözünde iyi bir insan anlamına çağrıştırmaktadır. Burada ki Türkmen atasözünde buğday iyi kişiyi ifade eden bir örtmecedir. Yabancı otlar ise kötü kişileri çağrıştırmaktadır. Bu şekilde adlandırılma bir başka atasözünde de bulunmaktadır;

Ala sürülen ýeri çöp basar: Üstünkörü sürülmüş tarlayı ot basar şeklinde aktarılmıştır. Buradaki ot istenmeyen güzel olmayan şeklinde anlam vermiştir. Bu atasözünde üstünkörü sürülmüş sözü iyi şekilde yapılmamış bir durumu söylemektedir. Ot basması ise kötü istenmeyen durumların ortaya çıkacağını dile getirmektedir. Ot anlam olarak kötü , istenmeyen şeklinde adlandırılan bir örtmececiir.

Arpanyň dānesi bolandan bugdaýyň samany bol : Arpanın tanesi olacağına buğdayın samanı ol şeklinde aktarılmıştır. Arpa bu atasözünde kötü ya da küçük bir durumu çağrıştırmaktadır. Kaynak kişinin söylediğine göre buğday çoğu zaman aranan ve güzel bir anlamı olduğunu dile getirmiştir. Bu atasözünde küçük durumlarda büyük olacağına büyük durumlarda küçük olman daha iyi şeklinde bir anlam çıkmaktadır. Bu atasözünde arpa kötü buğday iyi anlam ifade eden örtmece sözcüklerdir

Bugdaý eken arpa ormaz.: Burada bulunan atasözünde bir tercih anlamı taşımaktadır. Buğday istenen sevilen anlamında kullanılmaktadır. Türkmen kaynak kişinin söylediği ile aynı anlamdadır. Burada ki atasözü buğday eken arpa ekmez şeklinde aktarılmıştır. Bu atasözünde buğday iyi , istenen arpa ise istenmeyen , tercih edilmeyen şeklinde anlamlandırılmıştır. Buradaki buğday(iyi anlamlı) ve arpa (kötü anlamlı) örtmece kelimelerdir.

Şögirtsiz ussat- miwesiz daragt: Talebesiz üstat meyvesiz ağaç şeklinde aktarılmıştır. Buradaki meyvesiz ağaç bir örtmece olarak kullanılmıştır. Üstat bir ağaç yetiştiren olarak görülmüştür. Meyvesiz ağaç ise yetiştirdiği kişiler olarak anlamlandırılmıştır. Meyvesi olan ağaç deyimini yararlı olan bir durumu nitelemektedir. Buradaki meyvesiz ağaç akıllarda bulunan meyvesiz olan ağaç olarak değil işe yarayamayan bir şey yapmayan olarak anlamlandırılmıştır.

Enar,nar: Türkiye Türkçesine nar şeklinde aktarılmıştır. Türkiye ‘ de ‘Antik Yunan’dan, başlayarak, Doğu Akdeniz, Mezopotamya, İran, Urartu ve Ege kültürlerinde, sembolik önemi olduğu kabul edilen nar; doğum, ölüm, hayat, bereket ve bolluğu simgeler. Yere atılan nar parçalanıp taneleri dağılır. Böylelikler eve bereket getireceğine inanılır. ’ (<https://www.samdan.com.tr/saglik/2018/01/02/yeni-yilin-bereket-sembolu-nar> :23.01.2022 :01.09) şeklinde düşünülmektedir. Türkiye ‘

de de bulunan bu düşünce Türkmenistan’ da da bulunmaktadır. Türkmenistan ‘ da bu şekilde kullanılmaktadır. Türkmenistan ‘da da bereket getireceği inancından ötürü ‘nar bazary’ ‘ Türkmenistan ,Balkanabat ‘ bulunmaktadır. Bu pazar bereket bazarı olarakta bilinmektedir. Nar Türkmenistan ‘da anlamı bakımından bir bitki tabusuna örnektir.

2.1.1.7.Kadınlar İle İlgili Örtmeceler

LEBAB WİLAYETİ		
TÜRKMENCE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Ersiz gyz,durmuşa çıkmadyk	Hiç evlenmemiş	Kötü ad.
Hür gyz	Evlenmeden ölen	Kötü ad.
Ýenil gyz , Ýaman aýal	Hafif meşrefli	Kötü ad.
Orta gyz	Çok kişi ile yatmış	Kötü ad.
Dul	Evli durumda eşi ölen , Kocasından ayrılan	Kötü ad.
Adamsy iýiji	Evli durumda eşi ölen	Kötü ad.
Sölite hatyn, Betha hatyn	Kötü kadın	Kötü ad.

DAŞOGUZ WİLAYETİ		
Ersiz	Hiç evlenmemiş	Kötü ad.
Tumuşka çykmagan	Hiç evlenmemiş	Kötü ad.
Oturup kolgan	Hiç evlenmemiş	Kötü ad.
Hür gyz	Evlenmeden ölen	Kötü ad.

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
At alsan, ýörişli bolsun, aýal alsan — huşly	At alsan hızlı olsun kadın alsan şuurlu olsun.
Aýal bar öý bezeği, aýal bar öý	Kadın vardır evin güzelliği kadın vardır evin

tezeği.	tezeği
Aýal bilen aglaşma:	Kadın ile beraber ağlama
Aýal boyun,är-baş:	Kadın boyun koca baş
Aýalda akyl bolmaz eşekde şekil:	Kadından akıl olmaz eşekte seki olmaz
Aýal döwen gabynyň sesi çykmaz:	Kadının kırdığı kabın sesi çıkmaz
Aýalyň ýagşy bolsa, toýa gitmek ne hajat, aýalyň ýaman bolsa, ýasa gitmek ne hajat.	Hanımın iyise düğüne gitmeye ne gerek var hanımın kötüyse cenazeye gitmene ne gerek var.
Aýalyň ýagşy-ýamany myhman gelende bilner.	Kadını iyisi kötüsü misafir gelince bilinir
Bardyň bir dul äre, girdiň bir köne göre.	Evlenirsen bir dulla girersin eski kabre
Bedew atlar ýola sygmaz, Betha hatyn ile sygmaz.	Gerçek atlar yola sığmaz kötü kadın eve
Çala molla din zyýany, ýaman aýal öý zyýany.	Bilgisiz molla din zararı kötü kadın ev zararı
Dul aýal doly tulum, hanjak egseň akar.	Dul kadın dolu tulum nereye eksen akar
Dul aýalyň etegi uzun.	Dulun eteği uzun
Dul gepe ýakyn.	Dul lafa yakın olur
Dul gözi bilen heleý (aýal) alma, pyýada gözi bilen — at.	Dul gözüyle kadın alma yaya gözüyle at
Dul ýüzün şeytan ýalar.:	Dulun yuzunu seytan yalar
Dünyäni düzyän-de aýal, bozyän-da aýal.	Dünyayı kuran da kadın bozanda kadın
Düşme dul aýal toruna, pohlar (...) ýedi - arkaň görüne.:	Düşme dul kadının ağına sıçar yedi sülalenin kabrine
Äre barmak aňsat, ädik çykarmak düşwar	Kocaya varmak kolay çizme çıkarmak zor
Çagasyz aýal — miwesiz ağaç.:	Çocuksuz kadın meyvesiz ağaç
Gelniň haky tabakda galar.	gelinin hakkı tabakta kalır
Gyz agajy hoz agajy her ötegçi	Kız ağacı ceviz ağacı her geçen taş atar

daş atar.:	
Gyz garrasa, ýa gula barar, ýa dula.:	Kızın yaşı geçse ya köleye varır ya dula
Hatyn öldi, gamçyň sapy döwüldi.	Hatun öldü kamçının sapı kırıldı
Ite ýaman gylyk öwreden sölite hatyn.	Köpeğe kötü huy öğreten pasaklı hatun
Näçe öwünseň-de, ýene-de aýalsyn.	Ne kadar üvünsende sen kadınsın
Ýagşy aýal birini iki eder.:	İyi kadın biri iki yapar
Ýagşy aýal işli bolar, ýaman aýal — dişli. :	İyi kadın işli olur kötü kadın dişli
Ýagşy aýal (gyz) öý bossany, ýaman aýal — zemistany:	İyi kadın evin bostanı kötü kadın zemistanı
Ýaman aýal — ärli dul.:	Kötü karı kocalı dul
Ýaman aýal mynman gelende oý supurer.	Kötü karı misafir geldiğinde ev temizler

Dul ,adamsy iýiji :evli durumda eşi ölen kadınlara denir. Türkmen atasözlerine de konu olan bu konu kötü bir adlandırma olarak bilinmektedir. Dul Türkiye Türkçesinde de bulunmaktadır. Sosyal toplum olarak eşi ölmüş kadınlara olan bakış yüzünden bu sözcükler kötü anlamlı bir örtmece olmuştur. Bu tanımı bazen farklı sözcükler üreterek anlatmaya çalışmışlardır. Kaynak kişisi 1 dul ve adamsy iýiji şeklinde kullanılan kelimelerin küfür ya da argo olarak kullanıldığını söylemiştir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de bu durum ile ilgili oldukça örtmece barındıran atasözleri vardır. Türkmen atasözlerin de eşi ölmüş kadın için söylenenler bunlardır;

TrmT. 'Bardyň bir dul äre, girdiň bir köne göre. (Geldiyew,2017,59)

Evlenirsen bir dulla girersin eski kabre

TrmT. Dul aýal doly tulum, hanjak egseň akar. (Geldiyew,2017,109)

Dul kadın dolu tulum nereye eĖsen akar

TrmT. Dul aýalyň etegi uzyn. (Geldiýew,2017,109)

Dulun eteği uzun

TrmT. Dul gepe ýakyn. (Geldiýew,2017,109)

Dul lafa yakın olur

TrmT. Dul gözi bilen heleý (aýal) alma, pyýada gözi bilen — at.(Geldiýew,2017,109)

Dul gözüyle kadın alma yaya gözüyle at

TrmT. Düşme dul aýal toruna, pohlar (...) ýedi - arkaň görüne. (Geldiýew,2017,111)

Düşme dul kadının ağına sıçar yedi sülalenin kabrine'

TrmT. Dul ýüzün şeytan ýalar. (Geldiýew,2017,109)

Dulun yuzunu seytan yalar

Yukarıda bulunan Türkmen atasözlerine bakıldığında dul şeklinde tanımlama görülmüştür. Genelde kötü anlamlı atasözleri ile kurulmuştur. İlk atasözünde ‘*Bardyň bir dul äre, girdiň bir köne göre*’ dul ile evlenmeyi ölmeye benzetmiştir. Ölüm kimi zaman bir şeyin sonu anlamına gelmektedir. Bir durumun kötülüğünü abartmak için kullanılmaktadır. Bu yüzden atasözünde benzetme yoluyla yapılan kötü anlam içeren bir örtmece vardır. Dul kadın için her anlamda kötü bir algılama mevcuttur. Dul kadını seçtiği, sevdiği her şey toplumca kötü karşılanmaktadır. .Kaynak kişisi 1 dulun gözünden kötülük ve kıskançlık düşmez o yüzden ona seçim yapılmaz demiştir. Bu konuda kaynak kişisini destekleyen bir atasözü bulunmaktadır. Bu atasözünde kadının gözü derken seçtiği ve sevdiği durumları vurgulamaktadır. Cümle bütünü olarak kullanıldığında halden anlamayan , kötü ve seçimden anlamayan biri gibi anlamlandırılmıştır. Bu atasözü kötü bir ifadedir.

‘Dul gözi bilen heleý (aýal) alma, pyýada gözi bilen — at’

Türkmen kişisi dul kelimesinin kötü anlam için konuşulduğu dile getirmiştir. Kaynak kişisine göre dul kadın daima çok konuşur ve dedikodu yapar şeklinde inanın olduğunu dile getirmiştir. Bir atasözü kaynak kişinin söylediği bilgiyi doğrular niteliktedir. ‘Düşme dul aýal toruna, pohlar (...) ýedi - arkaň görüne.’ Atasözü argo bir kelime ile dul kadının yaptığını bir tutmuştur. Burada da yine dul kadını kötüleme amaçlı yapılmış bir atasözü vardır. Burada da olduğu gibi dul örtmece sözcüğü kötü anlam ifade eden şekilde kullanılmıştır. Kaynak kişisine göre dul en çok hakkında konuşulan bir unvandır. Halklar arasında ya da mahalleler arasında çok rahat konusu geçmektedir. Kaynak kişinin verdiği bilgilere göre aynı şekilde anlamda içeren atasözü mevcuttur. ‘Dul gepe ýakyn. ‘ atasözü verilen bilgiye uymaktadır. Dul lafa yakın olur şeklinde aktarılmıştır. Dulun yaptığı her şey kötüdür ve laf yapılabilir mantığındadır. Dul her hareketi ile kötü bir olay yarattığı düşünülür . Bu düşünülen düşüncelerden dolayı buradaki atasözü de kötü anlamlı bir örtmecedir.

Dul yüzün şeytan yalar.: Türkmen atasözünde dul şeytan ile birbirine benzetilmiştir. Dulun yüzünü şeytan yalar şeklinde aktarılmıştır. Şeytan dini açıdan her zaman kötü , hileci olarak nitelendirilmiştir. Kuran nur suresi 21. Ayet bu konu ile ilgili;

‘Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, bilin ki o, ısrarla hayâsızlığı, çirkin ve kötü işleri yapmayı emreder.’

Bu atasözünde dulun durumunu sadece şeytan çeker ya da o ilgilenir şeklinde anlamlandırılmış ve dula şeytan ile bir tutarak kötü ifadeli bir örtmece yapılmıştır.

Âre barmak aňsat, ädik çykarmak düşwar: Bu atasözünde dul olmak bahsedilmektedir. ‘Ädik çykarmak’ anlam olarak bağlı kalmasını sağlamak şeklindedir. Türkiye Türkçesi çizme çıkarmak olarak aktarılmıştır . Burada kadını küçük düşüren evlilikte ikinci planda olduğunu gösteren sözcük halinde bir örtmece bulunmaktadır. Bu örtmece kötü anlam ifade eden bir örtmecedir.

Dulun eteği uzun: Türkmen atasözünde kötü anlamlı sözcükler vardır. Eteği uzun Türkiye Türkçesinde de olan bir deyimdir. Eteği uzun olmak zengin olmak anlamında kullanılmaktadır. Burada kullanım şekli bu şekildedir. Dulun kocasından

kalan paranın olduğunu vurgulamak için kullanılmaktadır. İyi yönlü olarak görünen kötü ifadeli bir örtmecedir. Dul sözcüğü yine kötü ifade eden bir örtmece sözcüğünün içerisinde.

Dul aýal doly tulum, hanjak egseň akar: Bu atasözü kötü anlam ifade eden bir örtmece grubudur. Burada anlam olarak dulun cinsel durumuna vurgu yapılmaktadır. Dul Türkmen Türkçesinde kocasından ayrılan kadın olarak bilinmektedir. Bir dul kadının cinsel açlığını vurgulamak için bu atasözü kullanılmaktadır. Bu atasözünde ayrıca dul kadının erkeğin isteğine göre hareket etmektedir düşüncesi vardır. Bu atasözündeki dolu tulum cinsel açlığını belirtmektedir. Dul atasözünde kötü manalı kullanılan bir sözcüktür. Bu atasözü kötü anlamlı bir örtmecedir.

Ýenil gyz, Orta gyz, Ýaman ayal, Sölite hatyn, Betha hatyn: Türkmen kaynak kişisi 1 bu tabirlerin erkeklerle sürekli birlikte olan ve her zaman farklı erkekle olan kızlara söylenildiğini dile getirmiştir. Bu kelimeler bir kadına ya da herhangi bir durumda kullanıldığında kötü bir anlamın ortaya çıktığını dile getirmiştir. Erkeklerin kendi aralarında bir kadını belirtmek için kullandıkları kötü anlam içeren bir ifade olduğunu dile getirmiştir. Türkmen atasözlerinde kadının bu hali için atasözü bulunmaktadır. Bu atasözlerin genel yapısı kadını kötü göstermektir. Toplum olarak kötü olarak algılanan bu durum atasözlerinde de görülmektedir. Bu durum örf ve geleneklerin bir etkisidir. Türkmen kaynak kişisi 1 birçok Türk dünyasında aynı anlayışın bulunduğunu bunun dini bir anlamının da olduğunu dile getirmiştir. İslamiyet dini ve Türk örf-adetlerinin birleşimi olduğunu söylemiştir. Bu durum ile ilgili bulunan atasözleri;

TrmT. ‘Ýaman aýal — ärli dul ‘ (Geldiýew,2017,317)

Kötü karı kocalı dul’

TrmT. ‘Ýaman aýal mynman gelende oý supurer’. (Geldiýew,2017,317)

Kötü karı misafir geldiğinde ev temizler’

TrmT. ‘Ýagşy aýal işli bolar, ýaman aýal — dişli. ‘(Geldiýew,2017,317)

İyi kadın işli olur kötü kadın dişli'

TrmT. 'Ýagşy aýal (gyz) öý bossany, ýaman aýal — zemistany'(Geldiýew,2017,317)

İyi kadın evin bostanı kötü kadın zemistanı'

TrmT. Çala molla din zyýany, ýaman aýal öý zyýany. (Geldiýew,2017,85)

Bilgisiz molla din zararı kötü kadın ev zararı

TrmT. Ite ýaman gylyk öwreden sölite hatyn. (Geldiýew,2017,199)

Köpeğe kötü huy öğreten pasaklı hatun

TrmT. Bedew atlar ýola sygmaz, Betha hatyn ile sygmaz. (Geldiýew,2017,68)

Gerçek atlar yola sığmaz kötü kadın eve

Ersiz gyz,Durmuş çıkımadık: Kaynak kişisi 1 bu sözcüklerin evlenmemiş kadın için söylenen sözcükler olduğunu söylemiştir. Kadınlar için birçok sözcük ve tanımlama Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır. Bu sözcükler kötü anlam ifade etmek için kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde evde kalmış, turşunu kurmuş şeklinde deyimlerle ifade edilen bu durum Türkmen Türkçesinde konuşmalarda bu şekilde yaşamaktadır. Konuşmada var olan sözcükler kötü ifade içeren örtmecelere örnektir. Türkmen atasözlerinde bu durum ile ilgili farklı şekilde sözcük halinde örtmeceler kullanılmıştır. Bu atasözleri genelde kötü ifade içeren örtmecelerdir. Geldiýew tarafından yazılan atasözleri kitabında bu konu ile ilgili bulunan atasözleri;

TrmT. Gyz garrasa, ýa gula barar, ýa dula. (Geldiýew,2017,174)

kızın yaşı geçse ya köleye varır ya dula

Aýalyň ýagşy bolsa, toýa gitmek ne hajat, aýalyň ýaman bolsa, ýasa gitmek ne hajat: Bu atasözü cümle halinde kötü ifade eden bir örtmecedir. Kadının kötülüğünü cenaze ile bir tutmuştur. Cenaze evi acının yoğun olduğu bir yerdir. Bu atasözünde kötü kadın benzetme yolu ile cenaze evine benzetilmiştir. Diğer bir cümlede iyi olmasını düğüne benzetmiştir. Düğünler insanların eğlenip, oynadığı ve güldüğü yerlerdir. Bu durumdan kadını iyisi bu duruma benzetilmiştir. Bu

atasözünde cümle halinde bir iyi bir de kötü ifade şeklinde benzetme yoluyla yapılmış örtmeceler bulunmaktadır.

Aýal bar öý bezeği, aýal bar öý tezeği: Kadını yaptığı durumlardan dolayı benzetme yoluyla örtmece vardır. Kötü durumunu tezeğe iyi durumunu evin güzelliğine benzetmektedir. Bu atasözünde bir iyi bir de kötü ifade eden örtmece bulunmaktadır.

Näçe öwünseň-de, ýene-de aýalsyn: bu atasözünde kötü ifade ile cümle halinde örtmece bulunmaktadır. Ne kadar övünsen de yine de kadınsın şeklinde aktarılmıştır. Yine de kadınsın sözcüğü kötü ifade içermektedir. Kadını küçümseme, aşağılama ve basit düşürme şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu atasözü birini küçük düşürmek ya da aşağılamak için kullanılmaktadır. Bu atasözü cümle halinde kötü ifade içeren bir atasözüdür.

2.1.1.8. Edebe Aykırı Kelimeler ile İlgili Örtmeceler

LEBAB WİLAYETİ		
TÜRKMENÇE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Jalataý	Çok kızla yatan erkek	Kötü ad.
Jelep	Hayat kadını	Kötü ad.
Küntü	Hayat kadını	Kötü ad.
Pan kelle	Aptal, salak	Kötü ad.
Samsyk	Deli, geri zekalı	Kötü ad.
Manlaýy gara	Bahtı kara	Kötü ad.
Ýolcu	Hayat kadını	Kötü ad.
Ýolluk	Hayat kadını	Kötü ad.
Ortak	Hayat kadını	Kötü ad.
Küntü	Hayat kadını	Kötü ad.
Agşamlyk	Hayat kadını	Kötü ad.
Loly	Hayat kadını	Kötü ad.

DAŞOGUZ WİLAÝETİ		
TÜRKMENÇE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Jelep	Hayat kadını	Kötü ad.
Jalataý	Çok kadınla gezen erkek	Kötü ad.
Simsik (samsyk)	Salak ,aç gözlü	Kötü ad.
Ýarty kalla	Yarım akıllı	Kötü ad.

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
Burnuň bok bolsa, kesip taşlajakmy.	Burnun bok olsa kesip atacak mısın?
Däli gaýynsak, loly gurrumsak	Deli kayın tutan oruspu namussuz
Loly-lolyny söýer,molla-ölini:	Fahişe fahişeyi sever, molla ölüyü
Ogluň bolup ogra gülme, gyzyň bolup orramsa.	Oğlun olursa hırsıza kızın olursa fahişeye gülme
Ogram özüne osar,orramsam.	Hırsız da kendine çeker fahişe de
Süplükten odun bolmaz,oýnaşdan hatyn.	Çöplükten odun olmaz fahişeden kadın
Şeytanyň başarmadygyny ograş başarar.	Şeytanın başaramadığını fahişe başarır

Fahişe : Ayıp anlamı sözçükler her dilde mevcuttur. Bir toplumun içerisinde bu ayıplı kelimeler bağırarak söylenmemektedir. Bir toplumun örf ve adetlerine uygun düşmeyen bu sözçükler günlük yaşamda daima kullanılmamaktadır. Türkmen kaynak kişisi 1 de kavga ya da sinir zamanında söylenilen kelimeler olduğunu dile getirmiştir. Türkmen kaynak kişisine göre en çok üretilen kelimeler fahişe kelimesinin anlamını oluşturacak şekilde olduğunu dile getirmiştir. Türkmen kaynak kişisine göre o anlamda olan kelimeler şunlardır; Yolcu , Yolluk ,Ortak ,Küntü , Jelep, Küntü ,Ağşamlyk , Loly . Bu kullanılan kelimeler fahişe kelimesini çağrıştırmaktadır. Bu kelimeler ima yoluyla yapılan örtmece kelimelere örnektir.

Türkmen atasözlerine bakıldığında bu kelimeler ile ilgili kullanımlar mevcuttur. Bu atasözlerinde bulunan sözcükler kötü anlamlı atasözlerini oluşturmaktadırlar. Cümle halinde oluşan bu kelimeler anlam olarak fahişeliği karşılamaktadır. Fahişelik kelime anlamı olarak kötü davranışlar olarak algılanmaktadır . Fahişeliğin kötü bir şey olduğu anlamı ile cümle kötü ifade bildiren bir atasözüne dönüşmüştür. Geldiyew tarafından yazılan Türkmen atasözleri kitabında bulunan kötü anlamlı örtmece bulunduran cümleler;

TrmT. Däli gaýýnsak, loly gurrumsak(Geldiyew,2017,98)

Deli kayın tutan oruspu namussuz

TrmT. Loly-lolyny söýer,molla-ölini(Geldiyew,2017,221)

Fahişe fahişeyi sever, molla ölüyü

TrmT. Ogluň bolup ogra gülme, gyzyň bolup orramsa. (Geldiyew,2017,236)

Oğlun olursa hırsıza kızın olursa fahişeye gülme

TrmT. Ogram özüne osar,orramsam. (Geldiyew,2017,237)

Hırsız da kendine çeker fahişe de

TrmT. Süplükten odun bolmaz,oýnaşdan hatyn. (Geldiyew,2017,274)

Çöplükten odun olmaz fahişeden kadın

TrmT. Şeytanyň başarmadygyny ograş başarar. (Geldiyew,2017,280)

Şeytanın başaramadığını fahişe başarır

Jalataý: Kaynak kişisi 2'ye göre bu sözcük erkeklere söylenen ver birçok anlamı olan bir sözcüktür. Sözcük anlam yapısı olarak kötü bir ifade barındırmaktadır. Bir erkeği keyfine düşkün , kızlarla gezen ,ciddi olmayan gibi birçok kötü anlamlarla karşılamaktadır. Türkmen dil , sözlük internet kaynakları bu bu sözcük için kaynak kişinin verdiği bilgileri doğrulamaktadır. İnternet kaynağına göre;

‘çynlakay däl, ýeňil ýaşayyş alypbaryan, keýpihonlyk edip ýaşayan adam.’

‘ciddi olmayan, yeni yaşayışları arayan, keyfine düşkün yaşayan erkek’ (<https://k.ogren-sen.com/t%C4%B1p/260/index.html?page=24> :20.01.2022:01.08) şeklindedir.

Bu sözcük ile ilgili Rusça –Türkmence sözlük bilgileri kaynak kişinin verdiği bilgiyi doğrulamaktadır;

‘мот; разгульный; транжир; кутила; шалопай; повеса’

‘savurgan; serseri; para harcayan; tembel; yaramaz’

(<http://www.ajapsozluk.com/dictionary/turkmen-russian/jalata%C3%BD> :20.01.22:01.14) şeklindedir. Bu cümlelerin kullanım şekline örnek verildiğinde;

‘«Gaygysyz Atabaýy birhili jalatay, üç-dört aýal alan adam hökmünde görkezýär’

‘Kaygısız Atabeyi bir şekilde gününü gün eden, üç dört kadın adam hükmünde gözüdür’ (<https://progres.online/medeniyet/adamlar/peşpal-ise-berlen-adamdy> :20.01.2022:01.18) şeklindedir. Burada ki sözcükte te ‘Jalataý’ kötü anlam ifade eden bir örtmece sözcük olarak kullanılmıştır.

Aklı yarım , geri zekalı: Türkmen kaynak kişisine göre bu sözcüklerle ilgili kullanım oldukça yaygındır. Halk arasında kullanılan sözcükler lügatlar da ya da kitaplarda anlam olarak bulunmamaktadır. Kaynak kişinin verdiği örtmece sözcükler; Pan kelle, Samsyk, Ýarty kalla şeklindedir. Buradaki sözcüklerin kullanımı ile ilgili ;

‘Sen ýanyoldaşyňa «samsyk», «ýalta», «diňe özüňi bilýäň» diýmek bilen ony kemsidýärsiň!’

‘Sen eşine ‘salak’ ‘tembel’ demekle onun tüm karakterini tek bir sözcükle damgalamış olursun’ (<https://tr.glosbe.com/tk/tr/samsyk> :20.01.2022:01.30) şeklinde örnek bulunmaktadır. Bu örnekten hareket ile Türkmen kaynak kişinin söyledikleri doğrulanmaktadır. Bu sözcük kullanıldığı bir yerde anlama olumsuzluk getirmektedir. Anlam yapısı olarak kişiye kötü bir ifade vermektedir. Bu sözcük kötü ifade yapan bir örtmececi.

Manlaýy gara: Türkiye Türkçesine alnı kara olarak aktarılmıştır. Türkmen kaynak kişisi 1 bu sözcüğün kötü anlama sahip olduğunu söylemiştir. Bir kişinin şanssızlığını ya da kötü durumunu belirtmek için kullanıldığını dile getirmiştir. Türkiye Türkçesine ‘bahtı kara’ şeklinde bulunmaktadır. Anlam olarak aynı şekilde kullanılan bu iki sözcük ortak bir kullanımdır. Gara sözcüğü siyah renk anlamındadır. Siyah o sözcükte kötülüğü ya da şanssızlığı anlamlandırmaktadır. Kaynak kişisi 1 verdiği örnek olan ‘manlaýy gara loly’ ‘alnı kara fahişe’ cümlesi kötü ifadeyle oluşmuş bir örtmecedir.

Burnuñ bok bolsa, kesip taşlajakmy.: Geldiýew tarafından yazılan atasözleri kitabında var olan bu atasözü anlam olarak kötü bir örtmece sözcük barındırmaktadır. Burada bulunan burnun bok olsa cümlesi işlerinin ya da kendisi ile ilgili bir durumun çok kötü pis olmasını vurgulamaktadır. Bok Türkiye Türkçesinde de kötü anlamı olan bir sözcüktür. Türkmen Türkçesinde de aynı kullanıma sahiptir. Bu cümle anlam ve kullanım bakımından ortaktır. Atasözünde bulunan bu cümle ‘Burnuñ bok bolsa’ kötü ifade yoluyla oluşan bir örtmecedir.

2.1.1.9. Hastalık İle İlgili Örtmeceler

TÜRKMENÇE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Gyzylja,	Kızamık	Kötü ad./İma yolu
Kesel , Saraton , Ýaman kesel	Kanser	Kötü ad. /İma yolu
Gül ,Uly kesel	Çiçek hastalığı	Kötü ad. /İma yolu
Ysytna ,Gyzzyrna ,Gağşamak ,Bezgek	Sıtma	Kötü ad. /İma yolu
İnçekesel	Verem	Kötü ad. /İma yolu
Urgy	Felç	Kötü ad. /İma yolu
Uçuk, Çyban	Sivilce	Kötü ad. /İma yolu

Gyzylja: Türkiye Türkçesinde kızamık olarak bilinen hastalığı karşılamaktadır. Bu hastalık ile ilgili Türkmen kaynakları ‘ýiti ýokanç keseli bolup, ol deride örgüniñ ýüze çykmagy we daşky limfa düwünleriniñ ulalmagy bilen häsiýetlenýär.’ ‘Deride döküntülerin ortaya çıkması ve dış lenf düğümlerinin genişlemesi ile karakterize akut

bulaşıcı bir hastalıktır. ' (<https://tk.wikipedia.org/wiki/Gyzylja> :20.01.2022:17:58) şeklinde açıklamıştır. Kaynak kişisi 2 kızamık olan kişilerin üstlerini kırmızı kıyafet ile kapattıklarını dile getirmiştir. Bu durumdan dolayı bu hastalığı belirtmek için bazen **gyrmyzy eşik , gyrmyzy kostýum** şeklinde adlandırmalar yapmışlardır. Türkmen kaynak kişisine göre sevmedikleri bir kişiye '**gyrmyzy eşik , gyrmyzy kostýum**' şeklinde söylediklerini dile getirmiştir. Bu durumda söylenen kızamık kötü anlam ifade eden ima yoluyla yapılmış bir örtmece örneğidir.

Kesel , Saraton : Hastalık adları insanlara korku ve endişe vermektedir. Bu durumda insanların hastalığın korkusunu azaltması için farklı değişik isimler kullanmıştır. Kanser dünyada insanların en korktuğu hastalıktır. Her yıl milyonlarca kişi bu hastalık yüzünden ölmektedir. Türkiye Türkçesinde de kanser hastalığı ile ilgili birçok adlandırma bulunmaktadır. Bu adlandırmalar ile ilgili Aylin Koç Hastalık İsimlerinde Örtmece adlı makalesinde bu durum ile ilgili şöyle demiştir;

'Bir organ veya dokudaki hücrelerin düzensiz olarak bölünüp çoğalmasıyla beliren kötü urların yol açtığı çağımızın ölümcül hastalıklarından olan kanser hastalığı, halk ağzında incitmebeni, dokunmabana, yeyilme, yiyici yara gibi kelimelerle ifade edilir.' (2010:80)şeklindedir.

Türkmen Türkçesinde bu durum ile ilgili oluşturulan örtmece isimler ; Kesel , saraton, ýaman kesel şeklindedir. Türkmen kaynak kişisi 2 seilmeyen bir kişiye 'saraton bol' şeklinde söyleniş şeklinin var olduğunu dile getirmiştir. Kanser Türkmen Türkçesinde kötü anlam ifade eden ima yoluyla yapılmış bir örtmece kelimedir.

Verem gibi birçok hastalık uzun zamandır bulunmaktadır. Bu durum ile ilgili '*iň gadymy we giňden ýaýran keselleriň biridir.* ' '*en eski ve en yaygın olan hastalıklardan biridir*' (<https://tk.wikipedia.org/wiki/In%C3%A7kesel> :20.01.2022:18.48) şeklinde açıklanmıştır. Uzun süredir var olan hastalıklar belli formlar ve durumlardan geçerek birçok toplumda farklı adlandırmalar yapmıştır. Bu duruma örnek olarak Kırgız Türkçesinde Ölüm ile İlgili Örtmece ve Tabu Sözler adlı makalesinde Gülsine Uzun bazı hastalıkların kullanımı ile bilgi vermiştir. Gülsine Uzun makalesinde şöyle demiştir;

'Dykanov örtmeceyi (efemizm), "birtakım inançlar yüzünden bazı kavramları kendi adıyla söylemeyip, onu uygun bir dille başka sözlerle söylemek" şeklinde açıklar ve öldü cümlesi yerine kullanılan kaytış boldu "vefat etti", çarçadı "yoruldu, küçük çocuklar için vefat etti", ketti "gitti"; törödü (doğdu) cümlesi yerine kullanılan köz cardı "göz açtı, dünyaya geldi", boyunan boşodu "doğum yaptı"; çeçek (çiçek hastalığı) kelimesi yerine kullanılan uluu tumoo "büyük nezle", çoň kesel "büyük hastalık"; bezgek (sıtma) kelimesi yerine kullanılan kaltıratma "nöbet, titreme", ısıtma; sızdook (çıban) kelimesi yerine kullanılan çykan "çıban" kötü boş "yem için kullanılan bir ot" gibi bazı kelimeleri örtmecelere örnek olarak verir. ' (2020;229) .

Kırgız Türkçesinde kullanılan bu örtmece adlandırılmalar Türkmen Türkçesi ile ortalık göstermektedir. Konum olarak birbirine yakın olan bu iki halk hastalık adlandırmasında birbirinden etkilenmiştir. Türkmen Türkçesinde çiçek hastalığı için 'gül' ya da 'uly kesel' , sıtma için 'Ysyntma' , 'Gyzzyrma' , 'Gağşamak' , 'Bezgek' , verem için 'inçekesel' , sivilce için 'çyban' , 'uçuk' gibi bazı kelimeler örtmece olarak verilmektedir. Türkmen Türkçesi ve Kırgız Türkçesinde birçok anlamda yakınlık gösteren bu adlandırmalar Gülsine Uzun 'un makalesinde de yer aldığı gibi örtmece kelimeler olarak örneklendirilmektedir. Bu kelimeler kötü bir anlamı barındıran örtmece kelimelerdir.

Urgy: Urgy kelime anlamı olarak 'vurmak, darbe anlamındadır' (Tekin; TTS;1995:649) kullanılmıştır. Bu kullanıma örnek verilirse;

'iriyadaky Eýranyň asly maksady DAEŞ-e esasy urgyny urmakdy' 'İran'ın Irak'taki asıl amacı DAEŞ'i dağıtmaktır' (<https://parstoday.com/tk/news/iran-i3382> :20.01.2022:19.08)şeklindedir.

Kelimenin farklı kullanımaı Türkmen kaynak kişisine göre felç kelimesinin adlandırılmasıdır. Hastalık adlarının korku ve endişe vermesinden dolayı böyle bir adlandırılma yapılmıştır. Kaynak kişinin verdiği bilgiye örnek verilirse;

'Men iki güýçli urgyny başymdan geçirsem-de, häzirem ýygnaç ýaşulusy bolup gulluk edýärim.'

'İki büyük felç geçirmeme rağmen hâlâ cemaatte ihtiyar olarak hizmet edebiliyorum' (<https://tr.glosbe.com/tk/tr/Urgyny> :20.01.2022:19.04) şeklindedir. Bu örnekte ury vurmak olarak değil felç olarak kullanılarak farklı bir adlandırma yapılmış sözcüktür.

Felç kelimesini anlamlandırmak için urgy kelimesi kullanılmaktadır ve bu kelimesi kötü anlamda ima yoluyla kullanılan örtmecedir.

2.1.1.10. Atlar İle İlgili Örtmeceler

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
At ýaly bol	At gibi ol	Güzel ad/Benzetme
At ýaly çalt bol	At gibi hızlı ol	Güzel ad/Benzetme
At gibi gözel bol	At gibi güzel ol	Güzel ad/Benzetme
At ýaly dostun bolsun	At gibi dostun olsun	Güzel ad/Benzetme
Atyn naly ýaly aýağyndan ot çyksyn	At nalı gibi ayağından ot çıksın	Güzel ad/Benzetme
At ýaly gözel aýak	At gibi güzel ayak	Güzel ad/Benzetme
At ýaly ylga	At gibi koş	Güzel ad/Benzetme

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
Ajy habar atdan ýüwrük	Acı haber attan hızlı
Arzaly atyn arkasyndan mün at suw içer	Değerli bir at yüzünden bin tane at su içer
Atamyň eýerlöp beren aty	Babamın eyerleyip verdiği atı
At aýagyndan semrär, adam — gulagyndan	At ayağından semirir, insan kulağından
At äre uýar	At er kişiye uyar
At münen atasyny tanamaz.	Ata binen babasını tanımaz
At özi ýol tapar.	At kendisi yol bulur
At üstündäkini tanar.	At üstündekini tanır
Atyň ýogunda beglik eşege galar.	Atın yokluğu eşeğe kalır

At ýolda, adam ýoldaşlykda bilner	At yolda adam yoldaşlıkda bilinir.
At ýüwürmez, bagt ýüwrer.	At koşmaz baht koşar
At ýykylyar, adam öler.	At düşer adam ölür.
Âr ganaty at.	Er kanadı at
Köpün ýanynda atyll guýrugyny kesme; biri uzyn diýer,biri kelte diýer.	Kalabalıkta atın kuyruğunu kesme biri uzun der, biri kısa der
Türkmen ata münse özün beg saýar	Türkmen ata binerse kendini bey sanar
Ýalan habar atdan ýüwrük.	Yalan haber attan hızlı
Ýeke atdan tozan çykamaz	Tek bir atdan toz çıkmaz
Ýeke çapan at ýüwrük	Tek başına koşan at hızlı

Türkmen kaynak kişisi atın ülkeleri için çok önemli olduğunu söylemiştir. Kendi ülkelerinde özel at cinslerinin saf kan olmaya devam etmesi için at bakanlığının bulunduğunu dile getirmiştir.

Türkmenistan ‘da 29 Nisan günü At Bayramı olarak kutlanmaktadır. O gün atlar ile ilgili gösteriler ve çeşitli etkinlikler yapılmaktadır. Türkmen kaynak kişisi 1 at ile ilgili birçok cümlelerin iyi anlam ifade ettiğini söylemiştir. Atın Türkmen halkında algı olarak ;hızlı, güzel , asil ,sadık dost ,zeki ve mert şeklindedir. Türkmen kaynak kişisi bir kişinin özelliklerini anlatırken atı kullanmaktadır. Türkmen kaynak kişisi verdiği örnek kelimeler;

At ýaly bol,At ýaly çalt bol,At gibi güzel bol,At ýaly dostun bolsun,Atyn naly ýaly aýağyndan ot çyksyn,At ýaly güzel ayak,At ýaly ylga şeklindedir. Burada at ýaly bol cümlesi esas olandır. Bu sözcük her anlamda muhteşemsin anlamına gelmektedir. Diğer sözcükler ondan türetilmiş bir şekilde oluşmuştur. Bu cümlelerde ki at sözcüğübenzetme yoluyla yapılmış çağrışımsal olarak iyi adlandırmaya örnektir. Bu şekilde oluşturulan atasözlerine örnek olarak;

TrmT.Ýalan habar atdan ýüwrük. (Geldiyew,2017,314)

Yalan haber attan hızlı

TrmT.Ýeke çapan at ýüwrük (Geldiýew,2017,324)

Tek başına koşan at hızlı

TrmT.Ajy habar atdan ýüwrük (Geldiýew,2017,20)

Acı haber attan hızlı

Âr ganaty at: Bu atasözü Kaşgarlı Mahmut ‘un söylediği ‘ At Türk’ün kanadadır’ sözü ile aynıdır. Eski zamanlardan gelen bu atasözü Türkmenlerde de devam etmektedir. Burada at sözcüğü iyi ifade olmaktadır. Bu atasözünde bulunan anlam atın Türk’ü güçlendirdiği yani uçurduğudur. Bu düşünce Türkmen Türkçesinde de yer almasından dolayı ortak tarihten gelen bir düşüncedir. Bu atasözünde bulunan at iyi ifade içeren ima yoluyla yapılmış bir örtmece kelimedir.

Türkmen ata münse özün beg saýar : Bu atasözü cümle halinde kötü ifade bulunmaktadır. Bu atasözünde kibirli , kendini bir şey sanan birinin ufacık bir olayında kendini herkesten üstün görmesini eleştirmektedir. Bu durum Türkiye Türkçesinde ‘sanarsın ki atomu parçaladı’şeklindedir. İki Türk lehçesinde ortak anlamda bulunmaktadır. Türkmen ata münse özün beg saýar atasözü cümle halinde kötü çağrışımsal bir örtmecedir. Aynı anlamda kullanılan diğer atasözü;

TrmT. ‘At münen atasyny tanamaz.’

‘Ata binen babasını tanımaz’ şeklindedir.

At özi yol tapar: Burada benzetme olarak yapılan bir örtmece bulunmaktadır. At kendi yolu bulur şeklinde aktarılmıştır. Bazı Türkmen inanışlarına göre at kaybolunca geldiği yolu bilir ve o şekilde gider. Burada kaynak kişisi 1’e göre kötü durumda olan ve çözümü olmayan bir durum bahsedilmektedir. Bu duruma gelen kişinin tıpkı at gibi tek başına çözüm yolları üretmesini söylemektedir . Bu atasözünde at bir insana benzetilerek örtmece yapılmıştır.

Atyň ýogunda beglik eşege galar.: Bu atasözünde de çağrışımsal bir örtmece yapılmaktadır. Türkmen kaynak kişinin göre sevilen , beğenilen , çok iyi olan kişi at ile tasvir edilirken onun zıttı özelliklere sahip olan kişiler eşek ile nitelendirilir demiştir. Atasözünde de bulunan at ulu ,beğenilen kişi , eşek ise onun zıttı olarak

anlamlandırılmıştır. Bu atasözünde iki tane ima yoluyla yapılmış l örtmece bulunmaktadır. Bu atasözüne örnek olarak ;

TrmT. ‘Atyň barynda eşeğe barma’ (Geldiýew,2017,44)

‘Atın varken eşeğe varma’

TrmT. ‘Atyň barka, eşek münme’ (Geldiýew,2017,44)

‘Atın varken eşeğe binme’

TrmT. ‘Atdan ýykylmaýan atly bolmaz’ (Geldiýew,2017,44)

‘Attan indi eşeğe bindi’

Ýeke çapan at ýüwrük: Bu atasözünde tek at olarak bahsettiği kişi insandır. Türkmen halklarına göre at çok önemli ve mühim bir hayvandır. Özellikleri insan ile aynıdır şeklinde düşünülmektedir. Kaynak kişisine göre burada ki atasözü ;bir kişinin tek başına kimsenin engellemesine takılmadan gitmesinden bahsetmektedir. Bu atasözünde bulunan cümle halinde bir örtmece bulunmaktadır.

Ýeke atdan tozan çykmaz: Bu atasözü kötü ifadeli bir atasözüdür. Türkmen kaynak kişisine göre tek bir kişinin yapamayacağı kalabalık gruplar şeklinde yapılabilecek olan bir olayı söylerken bu atasözü kullanılmaktadır. Bu atasözünde ima yoluyla yapılmış kötü manalı bir örtmece bulunmaktadır. Aynı şekilde kullanılan bir atasözüne örnek vermek gerekirse;

TrmT. ‘Arzaly atyn arkasyndan müň at suw içer’

‘Değerli bir at yüzünden bin tane at su içer’

Köpün ýanynda atyll guýrugyny kesme; biri uzyn diýer,biri kelte diýer.

Bu atasözünde cümle halinde örtmece bulunmaktadır. Bu atasözü kalabalıkta atın kuyruğunu kesme biri uzun der, biri kısa der şeklinde aktarılmıştır. Burada bulunan anlam herkesin kendine göre baktığı ve ona inandığı düşüncesidir. Burada cümlede yazıldığı halinden farklı anlam bildiren örtmece bulunmaktadır.

Atamyň eýerlöp beren aty: Bu atasözünde bir gelenek bahsedilmektedir.

Türkmenler açısından at çok önemlidir. Burada babamın verdiği at şeklinde aktarılmıştır. Burada ki at sözcüğü ile bir ima yoluyla örtmece yapılmıştır. Bu sözcük anlam olarak babanın verdiği öğüt şeklindedir. Bu atasözünde at öğüt kelimesini ima etmiştir. Bu sözcükle iyi anlam ifade eden örtmece bulunmaktadır.

2.1.1.11.Hayvanlar İle İlgili Örtmeceler

LEBAB WİLAYETİ		
TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Domuz ýaly	Domuz gibi	Kötü ad. /Benzetme
Ýylan ýaly,	Yılan gibi	Kötü ad. /Benzetme
Maýmyn ýaly,	Maymun gibi	Kötü ad. /Benzetme
Eşek ýaly	Eşek gibi	Kötü ad. /Benzetme
İt ýaly	İt gibi	Kötü ad. /Benzetme

DAŞOGUZ WİLAYETİ		
TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Tilki pes	Tilki gibi çok bilmiş ya da kurnaz	Kötü ad. /Benzetme
Ýılan	Laf sokan kişilere denir	Kötü ad. /Benzetme
Öküz ya da maldyn	Malak gibi yatan anlamda	Kötü ad. /Benzetme
Eşaktin işlidi	Eşek gibi çalışıyor	Kötü ad. /Benzetme
Doňzy	Domuz gibi şişko	Kötü ad. /Benzetme

İYİ ANLAMDA KULLANILAN HAYVAN		
LEBAB WİLAYETİ		
TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
At ýaly	At gibi	Güzel ad

Köpek dostun bolsun,	Köpek dostun olsun	Güzel ad
Möcek bol	Kurt ol	Güzel ad
Bürgüt gözün bolsun,	Şahin gözün olsun	Güzel ad

DAŞOGUZ WİLAÝETİ		
TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
İttin dostun bolsun sadyk:	Köpek gibi sadık dostun olsun	Güzel ad
Bürgüt gözzü	kartal gibi keskin gözlü	Güzel ad

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
Bir göwün bar deňiz, Bir göwün bar doňuz.	Bir gönül var deniz bir gönül var domuz
Meni bir ýylan çakdy, dilimi bilen çakdy	Beni bir yılan soktu dilimi bilen soktu
Nesýä maýmyn oýnamaz.	Borca maymun oynamaz
Sylanyny sygyr bilmez, sypanyny eşek.	Saygıdan sığır anlamaz okşamadan eşek
‘Dostuň tilki bolsa, gapanyň gurulgy bolsun’	Dostun tilki ise tuzağın hazır olsun’
Ýolbars ýaly batyr bol, tilki ýaly hilegär’	Aslan gibi cesur ol tilki gibi kurnaz’
‘Ýatan öküze iým ýok.	Yatan öküze yem yok
‘Tokaýda hem towşan bar hem tilki.’	Ormanda tavşan da var tilki de var
Wepasyz dostdan wepaly it artyk’	Vefasız dosttan vefalı köpek iyi’
Möjek görse, geçi tala çykar.	Kurt gören keçi dala çıkar
Ýatan ýylanyň guýrugyna basma	Yatan yılanın kuyruğuna basma
İki syçan birikse, ýolbarsyň	İki fare birleşse aslanın kuyruğunu koparır

guýrugyny kertes	
Duşmanyň peşe bolsa, pilçe gör	Düşmanın sinekte olsa fil gibi gör
Düýäniň guýrugynyň ýere ýetenini kim	Devenin kuyruğunun yere değdiğini gördün mü?

2.1.1.11.1. Kötü Anlamda Kullanılan Örtmece Sözcükler

Kaynak kişisi hayvanların masallarda çağrıştırdığı anlamın gerçek hayatta insanlara benzetilerek yapıldığını dile getirmiştir. Bir kişinin kötü ve pis olduğunu ‘domuz’, insanlara laf sokan ,ortalığı karıştırana ‘ýylan’ , çirkin , işine geldiği gibi davranan ve değişik hareketler yapan kişiler ‘Maýmyn’ , hiçbir şeyden anlamayan ve köle gibi olanlara ‘eşek’ denilmiştir. Türkiye Türkçesinde de benzetme yolu ile yapılarak kullanılan bu hayvanlar ortak etkinin göstergesidir. Kullanım şekillerine göre Türkmen atasözlerinden örnek verilirse;

TrmT. ‘Bir göwün bar deňiz, Bir göwün bar doňuz.’ (Geldiýew,2017,75)

‘Bir gönül var deniz bir gönül var domuz’

TrmT. ‘Meni bir ýylan çakdy,dilimi bilen çakdy’(Geldiýew,2017,225)

‘Beni bir yılan soktu dilimi bilen soktu’

TrmT. ‘Nesýä maýmyn oýnamaz.’ (Geldiýew,2017,233)

‘Borca maymun oynamaz’

TrmT. ‘Sylanyny sygyr bilmez, sypanyň eşek.’ (Geldiýew,2017,266)

‘Saygıdan sığır anlamaz okşamadan eşek’

şeklinde kullanılmaktadır. Diğer Türkmen vilayetinde Daşoguz ‘da yaşayan Türkmen kaynak kişisi 2 aynı anlama gelen örtmece sözcükler kullanmıştır. Ayrıca tilki için zeka ve kurnazlığı , domuz için ise şişko anlamında kullanıldığını dile getirmiştir. Kaynak kişi örneğinde ‘ eziz oğlum doňzy boldun’ ‘sevgili oğlum domuz (şişko,kilolu) oldun’ şeklinde örneklemiştir. Türkmen kaynak kişinin sözcüklerine örnek olarak ;

TrmT. 'Dostuň tilki bolsa, gapanyň gurulgy bolsun' (Geldiýew,2017,106)

'dostun tilki ise tuzağın hazır olsun'

TrmT. Ýolbars ýaly batyr bol, tilki ýaly hilegär' (Geldiýew,2017,332)

'aslan gibi cesur ol tilki gibi kurnaz'

TrmT. 'Ýatan öküze iým ýok. ' (Geldiýew,2017,323)

'Yatan öküze yem yok'

TrmT. 'Tokayda hem towşan bar hem tilki.' (Geldiýew,2017,288)

'ormanda tavşan da var tilki de var'

Türkiye Türkçesinde de bu şekilde kullanılan hayvanlar Türkmen Türkçesinde de ortak bir şekilde kullanılmaktadır. Ortak kullanım şeklinde kullanılan hayvanlar kötü anlam ifade eden benzetme ile yapılan örtmece sözcüklerdir.

2.1.1.11.2. İyi Anlamda Kullanılan Örtmece Sözcükler

Türkmen kaynak kişisi 1 oluşan sözcüklerin kötü oluşumlu sözcükler ile aynı şekilde oluştuğunu söylemiştir. Hayvanların benzetme yapılarak kullanıldığı sözcüklerde iyi anlam bulunmaktadır. Türkmen kaynak kişisine göre ;

'At ýaly: at gibi hızlı , sadık

Köpek dostun bolsun, : köpeğin sadık oluşu

Möcek bol: kurt Türk devletlerinde akıllı , yenilmez ve güçlü olarak bilinmesi

Bürgüt gözün bolsun, :kartılın keskin gözlerinden dolayı söylenilmiştir. '

Türkmen kaynak kişisi 1 bu sözcüklerin benzetme yapılarak bu şekilde kullanıldığını dile getirmiştir. Kaynak kişinin söylediklerine örnek olarak Türkmen atasözlerine bakıldığında;

TrmT. 'Wepasyz dostdan wepaly it artyk'

'vefasız dosttan vefalı köpek iyi'

TrmT. 'Möjek görse, geçi tala çykar.'

'Kurt gören keçi dala çykar'

Ýatan ýylanyň guýrugyna basma : uyuyan yılanın kuyruğuna basma şeklinde aktarılmıştır. Yılan Türkmen Türkçesi kaynak kişisi 1'e göre kötü olan kişilere söylenmektedir. Uyuyan yılanın kuyruğu kötü bir insandan bahsetmektedir. Kötülüğü uzun zamandır bırakan birinin bir olaydan dolayı yeniden kötüleğe başladı şeklinde denilmektedir. Diğer bir anlam ise işinde çok iyi olan birinin uzun zaman sonra o işe geri dönmesi şeklinde söylenilmektedir. Bu atasözünde çağrışımsal olarak genelde kötü olarak kullanılan yılan bu atasözünde iki şekilde iyi ya kötü şekilde kullanılmaktadır. Bu atasözü ima yoluyla yapılan bir örtmecedir.

İki syçan birikse, ýolbarsyň guýrugyny - kerter.: iki fare birleşse aslanın kuyruğunu koparır şeklinde aktarılmıştır. Burada ima yoluyla örtmece şeklinde kullanılan sözcükler bulunmaktadır. Fare genelde küçük ya da hırsız olanlara söylenen bir sözcüktür. Aslan sözcüğü genelde güçlü ve kral anlamında kullanılmaktadır. Bu atasözünde bu kelimeler ima yoluyla kullanılmıştır .Türkiye Türkçesinde birlikten kuvvet doğar sözü ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Burada ki atasözünde iki küçüğün bir büyüğü yenebildiği anlamı mesajı verilmektedir. Bu atasözünde ima yoluyla kullanılan örtmeceler bulunmaktadır.

Duşmanyň peşe bolsa, pilçe gör.:düşmanın sivrisinek dahi olsa fil gibi gör şeklinde aktarılmıştır. Sivrisinek çağrışımsal olarak küçük ya da mide bulandıran durumlar için kullanılmaktadır. Fil büyük ve güçlü durumlar için kullanılmaktadır. Bu atasözünde çağrışımsal olarak kimseyi küçük görmemek gerektiğini söylemektedir. Türkiye Türkçesinde de bu duruma benzer birçok atasözü kullanılmaktadır. Ortak şekilde kullanılan bu atasözü ima yoluyla kullanılan bir örtmecedir.

Düýäniň guýrugynyň ýere ýetenini kim görüpdür?:devenin kuyruğunun yere değdiğini kim görmüş şeklinde aktarılmıştır. Burada deve ima yoluyla bir örtmece kullanılmaktadır. Deve burada kibirli ya da yanlışını kabul etmeyen kişi için kullanılmaktadır. Devenin kuyruğu derken yaptığı yanlıştan bahsedilmektedir. Bu

atasözünde kişinin kendi yanlışını kabul ettiğini gördün mü? şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu atasözünde cümle halinde örtmece bulunmaktadır.

2.1.1.12.Evlilik Ya Da Aile İle İlgili Örtmeceler

TÜRKMENCE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
dili uzyn,ýılan yaly	Kaynana	Kötü ad/Benzetme
gıybatkeş,cady , ýaman	Yenge	Kötü ad
Kyblem,gönim	Baba	Güzel ad

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
Ene — Kâbe, ata — kybla.’	Anne Kabe baba kıble
‘Käbäm - enem, kyblam - atam (ene - käbe, ata - kybla).	Kabem annem kıblem babam
Ýeňnä ynanyp ärden galma.’	Yengeye kanıp evlenmekten kalma
‘Yetimin ýeňnesi köp’	Yetimin yengesi çok
‘Atamy gören adam ýagşy, enemy gören ýeňnem’	Babamı gören adam iyi anamı gören yengem.

Dili uzyn, Ýılan yaly : Türkiye Türkçesi içerisinde de olan bu örtmece kötü ifade ile yapılmaktadır. Kayınvalide ya da kaynana şeklinde aktarılmıştır. Dili uzun bir deyimdir. Bu deyim kötü anlam içermektedir. Anlam olarak çok konuşan demektir. Dilin uzunluğu ya da kısalığı değil amaç kötülüğünü ifade etmektir. Bu deyim cümle halinde kötü ifade eden bir örtmecedir.Yılan gibi demek ise yılanın insanı sokuşuna benzetilmektedir. Türkmen kaynak kişisi 2 kaynanadan bahsedildiğinde ‘dili uzyn gelip’ ‘dili uzun gelip’ ‘ýılan gepledi’ ‘yılan konuştu’sh şeklinde örneklemiştir. Burada bahsedilen örnekler üzerinde bakıldığında kötü ifadeli bir örtmecedir.

Kyblem, gönim: Türkmen kaynak kişisi 2 babasını tanımlarken bu örtmece sözleri kullanmaktadır. Evin direği ya da kibleşi şeklinde söylenilmesi babanın sözlerine değer verilmesini göstermektedir. Dini etkilerin de etkili olduğu görülmektedir. . Kible anlam olarak '*Başta namaz olmak üzere bazı ibadet ve davranışlarda yönelinen taraf, Kâbe.*' (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kible> :23.01.2022:02.02) şeklindedir. Türkmen kaynak kişisi 2 kiblenin en doğru yol yani namaz kılınma yönünün her şeyin en iyisi olduğunu dile getirmiştir. Bu durumdan ve düşünceden dolayı bir evde kyblem şeklinde ya da gönim şeklinde denildiğinde akla babanın geldiğini söylemiştir bu durum iyi ifade bildiren benzetme yoluyla örtmeceye örnektir. Türkmen atasözlerine bu konu ile bakıldığında ;

TrmT. '*Ene — Kâbe, ata — kybla.*' (Geldiyew,2017,120)

'Anne Kabe baba kible'

TrmT. '*Käbäm - enem, kyblam - atam (ene - käbe, ata - kybla).*' (Geldiyew,2017,212)

'Kabem annem kiblem babam'

Burada bulunana atasözleri Türkmen kaynak kişinin söylediği ile aynı şekilde kullanılmıştır. Anlam olarak iyi ifade ile kullanılmıştır. Yukarıda bulunan atasözlerinde benzetme yolu ile yapılan örtmece sözcükler bulunmaktadır.

Gyýbatkeş, cady, ýaman: Yenge Türkmen Türkçesinde kötü anlamlar içermektedir. Yenge hep kötü ifadeler ile belirtilmiştir. Türkmen kaynak kişisi 2 yengenin zarar verdiğini ve kıskanç olduğu dile getirmiştir. Bir sözcükte sadece yenge '*ýeňnem*' kelimesi başlı başına kullanıldığı ve kıskançlık anlamında kullanıldığını dile getirmiştir. Türkmen kaynak kişinin verdiği bilgilere göre burdaki cümleler kötü yolla ifade edilen örtmece sözcüklerdir. Türkmen atasözlerine bakıldığında anlam olarak kaynak kişinin söyledikleri ile aynıdır. Türkmen atasözlerine bakıldığında ;

TrmT. '*Ýeňňä ynanyp ärden galma.*' (Geldiyew,2017,326)

'Yengeye kanıp evlenmekten kalma'

TrmT. '*Ýetimin ýeňňesi köp*'(Geldiyew,2017,328)

‘Yetimin yengesi çok’

TrmT. *‘Atamy gören adam ýagşy, enemi gören ýeňňem’*(Geldiýew,2017,39)

‘Babamı gören adam iyi anamı gören yengem.’

Burada bulunan atasözlerin de yenge kelimesi kötü anlam olarak kullanılmıştır. Bu atasözlerinde kötü ifade çağrışımsal olarak yapılmıştır .ima yoluyla yapılan yenge ‘ýeňňe’ kelimesi bir örtmecedir.

2.1.1.13. Organlar İle İlgili Örtmeceler

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Hoz,başlyk	Beyin	Güzel ad
Söygi,ajı	Kalp	Güzel ad
Noýba	Böbrek	Güzel ad
Pinokyo,geplemek	Burun	Güzel ad

Kalp: Türkmen kaynak kişisi 1 kalp anlatılırken belli başlı sözcüklerin kullanıldığını dile getirmiştir. Kaynak kişisine göre kalp sevgiyi , acıyı dile getirmektedir. Türkmen kaynak kişi kişi aşık olduğunda kalp sözcüğü ile anlattığını dile getirmiştir. Kalp sözcüğü cümlelerde çağrışımsal olarak örtmece şeklinde kullanılmaktadır. Türkmen kaynak kişisinin verdiği örneğe örnek verildiğinde ;

‘Gözden daş, göwünden daş (Gözden uzak bolan kalpdan da uzak bolar).’

‘Gözden uzak kalpten uzak’ şeklindedir.

Beyin: Türkmen kaynak kişisi 2 beyin ile ilgili iki farklı şekilde bilgi vermiştir. İlk bilgisinde beyni hatırlatmak için ‘hoz’ yani ceviz sözcüğünün kullanıldığını dile getirmiştir. Beyin demek için bazı cümlelerde cevizin kullanılması benzetme yoluyla yapılmış bir örtmecedir. Diğer bir bilgi ise beyin sözcüğünün farklı anlamlarda kullanılmasıdır. Beyin ile ilgili olan bir durum olduğunda onun en baştakini ya da müdürü anlattığını dile getirmiştir. Bu durum beyin sözcüğü çağrışımsal olarak kullanılan bir örtmece sözcük olmuştur. Türkmen kaynak kişisi 2 verdiği örnekte ;

‘toprayn beyni sen’ ‘ grubun beyni sensin’ bu cümledeki beyin grubun başkanı lideri şeklinde kullanılmıştır. Diğer kullanım şekline örnek ‘hekim hozi için fotografiýa isledi’ ‘ hekim ceviz için fotoğraf istedi’ vermiştir. Örnek cümlelerde kullanılan kelimeler birer örtmecedir.

Böbrek: Türkmen kaynak kişisi 2 böbrekten bahsederken fasülye şekline benzediği için fasülyenin Türkmen Türkçesi anlamını karşılayan sözcüğün kullanıldığı dile getirmiştir. Fasülye Türkmen Türkçesinde noýba şeklindedir. Türkmen kaynak kişisi 2 bu durum ile ilgili ‘noýba suw isleyer.’ ‘fasülye su ister’ şeklinde örneklemiştir. Buradaki fasülye benzetme olarak böbrekten bahsetmektedir. Bu sözcük bir örtmece örneğidir.

Burun: Türkmen kaynak kişisi 2 bu organ ile ilgili sözcüklerin masallar yolu ile bir örtmece oluşturduğunu dile getirmiştir. Pinokyo masalından dolayı pinokyo gibisin şeklinde benzetme yaparak burundan bahsedilmektedir. Ayrıca burnun büyüdü şeklinde kullanılan sözcük kişinin yalan söylediğini anlatmaktadır. Türkmen kaynak kişisi 2 ‘pinokýo sen gepleme,uzaldı ’ ‘pinokyo sen konuşma,uzadı’ şeklinde örnek vermiştir. Burada çağrışımsal yapılan bir örtmece vardır. Türkmen kaynak kişisi uzadı derken burundan bahsetmiştir. burada çağrışımsal bir örtmece bulunmaktadır.

2.1.1.14.Din İle İlgili Örtmeceler

TÜRKMENÇE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YAPI
Jyn	Üç harply, Aal ,arvah ,eye “cin”, aal-arvah ,eyeli ,aal kakmak (çalmak) “	Kötü ad.
Şeytan	Kötülük yapan , kötü olan durum	Kötü ad.
Hız,Eyyüp	Sabyrly(sabırlı)	Güzel ad
Hız.Yusuf	Bitekrar gözellik (en güzel)	Güzel ad
Hız.Nuh:	Gâmi (gemi)	Güzel ad
Hız.Musa:	Denizi bölen	Güzel ad

HZ.MUSA: Günümüzde Yahudi inancının peygamberidir. Birçok mucizesi bulunan Hz. Musa ile ilgili birçok kaynakta bilgi bulunmaktadır. Firavun ile girdiği savaş ve göç sırasında oluşan o mucizevi durumlar eski Türk edebiyatında da konu olmuştur. Türkmen kaynak kişisi 1 denizi bölen şeklinde söylenildiğinde akıllarına Hz Musa geldiğini dile getirmiştir. Kuran-ı Kerim’de bu konu ile ilgili

‘Musa’ya; “Kullarımı gece yola çıkar; sizin peşinize düşülecektir” diye vahyettik. Firavun hemen kentlere toplayıcılar gönderdi. “Bakın, bunlar bölük pörçük birkaç kişi! Ama bize karşı kin ve nefretle dolular. Biz tedbirli bir topluluğuz” dedi. Böylece Firavun’u ve yandaşlarını bahçelerden, pınarlardan ayırdık, Hazine­lerden ve değerli ikametgâhlardan da. Öyle oldu. İsrailoğullarını onların yerine geçirecektik. Gün doğarken onların peşine düştüler. İki topluluk biri birini görünce Musa’nın beraberindekiler : “kesin yakalandık” dediler. “Asla” dedi Musa; “Rabbim benimledir, bana bir yol gösterecektir.” Bunun üzerine Musa’ya “değneğinle denize vur” diye vahyettik. Hemen deniz yarıldı. Yarılan her parça koca bir dağ gibi oldu. Öbürlerini o yerde onlara yaklaştırdık. Musa’yı ve beraberinde olan herkesi kurtardık. Sonra öbürlerini suya batırdık. İşte bu olayda kesin bir belge vardır. Ama onların çoğu inanacak değillerdi. Senin Rabbin elbette güçlüdür; ikramı boldur.”(Şuara 26/52-68) şeklinde verilmiştir.

Kuran-ı Kerim’de de belirtilen bu durum Türkmen kaynak kişinin söylediği ‘deniz böölen’ şeklindeki cümle­nin nedeni ni açıklamaktadır. ‘Deniz görüp bölek-bölek boldu’ Deniz bölmesini hatırlatarak bir örtmece yapılmıştır. Hz. Musa yürüdüğü yol itibari ile hem yaşayan dilde hem de atasözlerinde bulunmaktadır. Bu atasözlerinde Musa’nın yolunun iyi bir anlam ifade ettiği görülmektedir. Bu kelime iyi anlam ifade eden bir örtmecedir. **Türkmen atasözlerinde bulunan ;**

İsañam öz ýoly bar, Musañam atasözü ‘İsanın kendi yolu var Musanında’ bu atasözünde Hz. Musa’nın dini hikayesine gönderme yapmıştır. Bu atasözleri bir arada olduğunda doğru yolu bir kişinin kendisine kaldığını ve doğrunun herkese göre değiştiğini göstermektedir.

HZ.NUH: Yunus Suresi, 73. Ayet ‘*Fakat onu yalanladılar; Biz de onu ve gemide onunla birlikte olanları kurtardık ve onları halifeler kıldık. Ayetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk. Uyarılanların nasıl bir sonuca uğratıldıklarına bir bak.*’ şeklindedir. Hz. Nuh eski Türk edebiyatında adem-i sani olarak

bilinmektedir.Kuran-ı Kerim’ de de geçen bu hadise Türkmen kaynak kişisine göre gemi sözcüğü Hz. Nuh hatırlatmaktadır. Kaynak kişisine göre gemi sözcüğünden bahsedilirken Kuran-ı Kerimde bahsedilen bu durum akla gelmektedir. Eski Türk edebiyatında da aynı durum vardır . Sefîne sözcüğü Hz.Nuh peygambere telmih sanatı şeklinde hatırlatılırdı Türkmen kaynak kişinin verdiği bilgilere göre gemi çağrışımsal olarak kullanılan bir örtmecedir.

JYN ,ŞEÝTAN: Ullmann, dinî örtmecelerin temelinde korku olduğunu, bu durumun da doğaüstü güçlerden ve inanışlardan kaynaklanan çoğunlukla Tanrı, peygamber, şeytan, cin vb. dinî konularla veya boş inanışlarla ilgili olduğunu belirtir. Tabu sayılan ve korku veren bu kavramları insanların örtülü sözcüklerle ifade etmesine neden olduğunu belirtir (Ullmann,1981: 205) . İslam dinine göre bu iki sözcük sakıncalı ve zarar veren bir varlık olarak görülmüştür. Bu bağlamda insanlar korktukları, adını andıklarında ürperdikleri ve aynı zamanda saygı duyup muhabbet besledikleri dinî hususları örtülü sözcüklerle ifade etme gereği duymuşlardır: Bu durumdan dolayı sözcükler çoğu zaman ima etme yolu ile belli örtmece sözcükler oluşmuştur. *‘Kelime anlamı olarak ima etme, “Dolaylı olarak anlatma, üstü kapalı olarak belirtme, işaretleme, anıştırma, ihsas” tır (Türkçe Sözlük 2005: 960). Musallat olacağından, zarar vereceğinden korkulan varlığın, kavramın adı ağza alınmak istenmediğinde ima yoluyla örtülü bir söyleyiş benimsenmiştir.*’(Çabuk,2015:149) Türkiye inançlarında da bu şekilde bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi konuşurları cin adının anmanın ortama kötülük , zarar verebileceğini ve bu yüzden ima yoluyla yapılan örtmece bir sözcük ile kullanıldığı dile getirilmiştir. *‘Üç harfli ‘Cin ‘ (Çelik 2011: 44).*

Türkmen Türkçesi kaynak kişisinde göre kötü anlama gelen bir sözcük olduğu için bulunan ortamda o sözcük söylenilmez onun yerine onu çağrıştıran üç harply sözcüğü kullanılır demiştir. Başka eyaletler de farklı manalı kullanım şekilleri de bulunmaktadır. Bunlar ;Aal “cin”, arvah “cin”, eye “cin”, aal-arvah “cin”, eyeli “cinli, içinde hayalet bulunan (yer, harabe) şeklindedir.

Aal kakmak (çalmak) “ kelimesi anlam olarak cin çarpmak şeklindedir. Bu kelimenin kullanım yerine göre bir kişinin farklı özellikleri de vurgulanmaktadır. ‘deli gibi olmak, delirmek, aptallaşmak” şeklinde kullanım şekilleride

bulunmaktadır. Türkmen internet sitesinde bu konu ile ilgili ‘ Arwah, eýe, jyn. Jynmu sen, ýa almu sen, Janyma ajalmu sen (Zelili).• Al kakmak (çalmak) arwah, jyn täsir etmek, saňsar, telbe ýaly bolmak.’

(<https://turklehceleri.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/hepsi/anlam/al>

:07.08.2022;17.10) şeklinde bilgi vermektedir.

Şeytan sözcüğü anlam içerisinde kötü manalar çağrıştırmaktadır. Türkiye Türkçesinde de var olan bu durum Türkmen Türkçesinde de bulunmaktadır. Şeytan dini inanca göre en kötü olan varlıktır. İyi ve kötü bağlamında “insanlık” ve “kötülük” arasındaki ilişkinin evrensel bir anlamı vardır. Dünyanın hemen her toplumunda bulunan kötülük kavramı çoğunlukla “*kötülüğün kişileştirilmiş biçimlerinden*” (Eliade, 2015: 307) biri olan “Şeytan” ile özdeşleştirilmiştir. Şeytanın kötülük kaynağı olduğu ve tüm felaketlerin ondan geldiği düşüncesi ve bazı toplumlarda adının tabu olması Şeytan ile ilgili birçok anlatının, inanışın ve uygulamanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. “*Herhangi bir dönemin düşüncesinin ve yazınının, yaşam biçiminin yasalarını bilinçsiz olarak izlediği*” (Bachofen, 2019: 102) varsayımı dikkate alındığında anlatılar, içinde bulunduğu toplumun yapısı hakkında fikir edinmeyi sağlamaktadır.

’ *İlkel toplumlarda hastalık, ölüm gibi kötü, olumsuz ve tehlikeli kavramaları dile getirmek, kötülüğe ve tehlikeye davetiye çıkarmakla eş sayılmıştır. Bu nedenle hastalık adlarıyla ilgili tabu ve örtmecelerin doğüstü güçlere inanmanın dışında kelimelerin sihirli gücüne inanmaktan kaynaklandığı kanaati de söz konusudur*’ (Osanova 2014: 79).

’ *Animistik ve totemistik görüşe göre tabu olarak kabul edilen varlığın (ölüm, şeytan, hastalık vb.) canlı ya da cansız, soyut ya da somut unsurlarının tümünün ruhu/iyesi olduğu inancı vardır*’ (Gungorname I, 2019).

Şeytan Türkmen Türkçesinde mana olarak ‘*Adamlary aldap, azdyryp, ters ýola salýan hyýaly jandar, iblis, melgun. Nebse uýma, şeytan raýyna gitme, Gyjalata goýar, bilgil bu işi (Magtymguly). 2. göç.m. Aldawçy, mekir, hilegär; ýeser. Emma ony towlaýan bir ala şeytan bar (A. Gowşudow).*’

(<https://turklehceleri.org/en/dictionary/all/define/%C5%9Fe%C3%BDtan:07.08.2022:17:56>) şeklindedir.

Şeytan dini anlamda olan anlamı birçok Türk dilinde aynı manada kullanılmıştır . Kötü anlamlarda da kullanılan bu sözcüğün Türk lehçelerinde bulunan şekli ;

‘Başkurt Türkçesi: şaytan

Kazak Türkçesi: şaytan saytan

Kırgız Türkçesi: şaytan albarstı

Özbek Türkçesi: şäytän

Tatar Türkçesi: şaytan

Türkmen Türkçesi: şeytän

Uygur Türkçesi: şäytan’

Azerbaycan Türkçesinde ‘E.Sultanov. Şeytanın ayağını (qıçını) sındırmaq zar’

‘şeytanın ayağını kırmak zor ‘

(<https://turklehceleri.org/en/dictionary/all/define/%C5%9Feytan:07.08.2022:18.04>)

Ortak atasözlerine örnek verilirse;

Türkiye Tr.:Acele işe şeytan karışır (Çobanoğlu, 2004: 45).

Kazak Tr. : Asıkkannıñ ayagı etegine oralır.

Kırgız Tr. : Şaşkandın işi/ şaytandın işi.

Tatar Tr. : Aşığış işke şaytan katişa.

Özbek Tr. : Aşukkan işga şaytan gaşıladi.

Uygur Tr. : Aldirigan işka şeytan igişidu.

Türk lehçelerinde kullanılan şeytan kelimesi cümlelerde ima yoluyla şeytana kötü anlam verilmiştir. Ortak kullanılan atasözlerinde ve günlük hayatta kullanılan birçok sözcükte çağrışımsal olarak şeytan kötüyü anlamlandırmıştır. Türkmen Atasözlerinde bulunan ‘Agzynda Alla, könlünde Şeytan: ağzında Allah, gönlünde şeytan’ ‘ağzında Allah, kalbinde şeytan’ atasözü gönül ile şeytanı benzetme yapmıştır. Bu benzetme de amaç gönlün kötü olduğunu vurgulamaktır. Atasözünde de yer alan bu durum şeytan kelimesinin Türkmen Türkçesinde ima yoluyla kötü manada kullanıldığını göstermektedir.

HZ.EÝÝÜP: Türkmen kaynak kişisi 2 bu kullanımın dini bir kullanım şekli olduğunu dile getirmiştir. İslam inancına göre HZ.Eyyüp;’ *Gerçekten Biz Eyyüb ’u sabırlı (rıza hâlinde bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Dâimâ Allâh’a yönelirdi.*” (Sâd, 44) şeklindedir. türkmen kaynak kişisine göre sabırlı bir kişiyi vurgulanmak istendiğinde ‘*Eýýüp ýaly bol*’ ya da herhangi bir hasta varsa , ‘*Eýýüp ýaly bol, ýaran aýňalsyň*’ şeklinde söylenildiğini dile getirmiştir. Hz. Eyyüp benzetme yolu ile örtmece şeklinde kullanılan bir sözcüktür. Bu durum islami bir inançtan dolayı ortaya çıkmıştır.

HZ.ÝUSUF: Eski İslam alimi İbn Hâcer el-Askalanî Fethu’l-Bari kitabında Hz. Yusuf ile ilgili ‘ *Miraç gecesinde Yusuf peygamberi gördüm, baktım ki, bütün insanlara verilen güzelliğin yarısı verilmiştir.*’³²)şeklinde bilgi vermiştir. İslam aleminde peygamberlerin belli özellikleri anıldığı görülmektedir. Hz. Yusuf islam ilminde güzelliği ile anılmaktadır. Türkmen kaynak kişisi 2 islam hikayeleri,ayetleri ve hadislerinin kendi bölgelerinde anlatıldığını ve belli özelliklerin peygamberlere verildiğini dile getirmiştir. ‘Yusuf adamını gördüm’ ‘Yusuf adamını gördüm’ anlam içerisinde burada bir erkeğin güzelliğinin vurgulanması belirtilmiştir. İma etme yoluyla yapılan bu kullanım bir örtmece içermektedir.

Dini örtmeceler ile ilgili atasözlerine birkaç örnek verilirse;

Alny—Jennet, ardy—Tamug : İslamiyet öncesinde de ruhun ebediliğine inanan Türkler, iyiliğin ve kötülüğün mutlaka bir karşılığı olduğunu kabul ediyorlardı. Kağan ve beyler öldükten sonra ruhlarının göğe yani Tanrı’nın yanına bir kuş gibi yükseleceğine inanırlardı. Bu durumu “uçmak”a yani “cennete gitmek” olarak kabul etmişlerdir. Buna karşılık kötü ruhların da ceza çekmek için yer altına ineceğine inanmışlar ve bunu da cehennem anlamına gelen “tamu” ile ifade etmişlerdir (Turan, 2014: 72).

Devellioğlu da, “cehennem”i, azap yeri olarak tanımlarken yedi kat olduğu bilgisini ekler ve cehennem, saîr, sakar, cahîm, hutame, lâzi, hâviye, isimlerini sayar (Devellioğlu,1993: 130). Ayrıca Farsça “dûzah” kelimesini de alarak karşılığını cehennem ve tamu kelimeleri ile verir (Devellioğlu, 1993: 192).

---

³² (bk. İbn Hacer, Fethu’l-Barî, 7/250)

İslam dininde cennet ;iyilerin gittiği ,her şeyin en güzel olduğu yerdir. Bu düşünce cennet kelimesinin iyi anlamlı bir örtmece kelimeye çevirmiştir. Cehennem ise tam tersi çağrıştırmaktadır. Bu inanış islam coğrafyasında hakimdir. Bir kişinin kötülüğünü ya da çirkin oluşunu ima etmek için cehennem kelimesi kullanılmıştır. Türkmen atasözlerinde yer alan bu sözcükler Türkiye Türkçesine aktarıldığında; önu cennet arkası cehennem şeklindedir. Sözcük olarak bir kişinin cenneti ve cehennemi bulunmamaktadır. Bu atasözünde bir kişinin iki yüzlü olduğunu vurgulamaktadır. İnsanlara görüldüğü yüzü cennet görünmeyen yüzü cehennem şeklinde yaparak ima yoluyla örtmece yapılmıştır.

Jyn başka,şeytan başka.:Türkmen atasözünde yer alan bu sözcük cin başka şeytan başka şeklinde aktarılmıştır. Cin ve şeytan islam coğrafyasında kötü ima yoluyla yapılan bir örtmece cümledir. Bu sözcükte bir işin büyüklüğü ve küçüklüğü belirtilmiştir. Bu atasözünde anlam olarak bir işin tam hali ve ondan daha büyük hali vardır şeklinde anlam bulunmaktadır. Cümle halinde kullanılan bir örtmeceye örnektir.

3.SONUÇ

İnsan daima gelişen bir sosyal varlıktır. İnsanlar toplumlar ile etkileşim halindedir.. Birçok konu ve durum hakkında insanoğlu adlandırma yapmıştır. Bu adlandırmalar kimi zaman kötü kimi zaman iyi şekildedir. Bu adlandırmalar doğaüstü güçlere bağlanmıştır. Bunun sonucunda belli başlı inançlar ya da mitolojik unsurlar ortaya çıkmıştır. Bu mitolojik inançlar sonucunda toplumda belli kurallar ve unsurlar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan kurallar ile tabu ve totem doğmuştur. Tabu ve totem örtmeceye kaynaklık sağlamış ve bu durumdan dolayı birçok adlandırma ortaya çıkmıştır. Örtmece sözler sadece tabu ve toteme bağlı olarak çıkmamıştır.

Örtmece sözlerin kullanım alanı oldukça geniştir. Toplumun her kesimi ya da her durumu için örtmece sözcükler kullanılmaktadır. Bunlar kimi zaman kötü kimi zaman ise iyi adlandırma şeklinde yapılmaktadır. Hastalık adlarının kullanılmaması tabulara dayalı olabilir; toplum içinde kullanılması hoş olmayan sözcükler saygı, nezaket veya tiksintiye dayanan nedenlerle örtülü ifadeler kullanılabilir. Dolayısıyla örtmece için hayatın her alanında kullanılan her kesimin ihtiyaç duyduğu bir kavram denilebilir. Bu durumdan dolayı bir toplumun hem kültürünü hem de psikolojik durumunu örtmece sözlerden anlayabiliriz.

Toplumun karşılaştığı savaşlar ya da dini kurallar o toplumun yeni örtmece sözler üretmesini de sağlamaktadır. Örneğin; cin yerine üç harfli denmesi bir örtmece sözdür. Bu toplumun cin kelimesine verdiği zararlı düşünceyi ortaya çıkarmaktadır.

Örtmece kavramı ve Türkmen Türkçesi üzerine yaptığımız çalışmalar sonucunda varılan sonuçlar şunlar;

- 1-Farklı toplumlar dünyayı ve evreni tanımlamaya ve onu anlamlandırmaya çalışmıştır bu durumdan dolayı mitolojiler ve inançlar ortaya çıkmış buna bağlı olarak benzer tabu ve totemler ortaya çıkmıştır.
- 2-Örtmece iki tür yapılmaktadır. Daima güzel adlandırmaca olarak görülen örtmece kötü adlandırma şeklinde de yapılmaktadır. Bu durum korkuyu azalmak ya da ortadan kaldırmak içindir.
- 3-Türkmen Türkçesi içerisinde yer alan örtmecelerin geneli incelediğinde;

a-)Eski Türk inanışları Türkmenistan’da devam etmektedir bununla birlikte örtmece sözcüklerde Eski Türklere ait gelenek ve görenekler örtmece sözcüklerde devam ettiği görülmektedir,

b-) Eski Türkçe içerisinde yer alan kelimeler günümüzde sözcükler içerisinde yer almakta ve bazı durumlarda bu sözcükler örtmece sözcük manasında kullanılmaktadır,

c-)Eski Türk gelenek ve göreneklerinin devam etmesi sayesinde diğer Türk lehçeleri ile ortak kullanım içerisinde yer alan örtmece sözcükler yer almaktadır.

ç-)Ölüm, beddua – dua ve felaketler üzerine kullanılan örtmece sözcüklerde islami unsurlar ağır basmaktadır fakat bazı eski inanışlarla beraber var olduğu göze çarpmaktadır. Atasözleri ve deyimler de kaynak kişinin verdiği bilgileri doğrular nitelikte aynı doğrultuda oluşturulmuştur.

d-) Örtmece ifadeler de korkulan hastalıklar ya da korkulan doğaüstü varlıklar dil ve psikoloji çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle doğaüstü varlıkları ifade ederken korkulan bir durumdan kaçma ya da zarar görmeme isteği doğrultusunda oluşturulmuştur. Hastalıklar bir kişiye ifade edilmesi ya da söylenmesi kötü görülmüş ve genelde onu çağrıştıran değişik kelimeler oluşturulmuştur.

e-)Türkmenler aile kavramına çok önem vermektedir. Örtmece sözcüklerde bu durum ile ilgili inanışlar göze batmaktadır. Eski Türklerde var olan aile içi sıralama örtmece sözcüklerde görülmektedir. Kaynak kişinin verdiği bilgiler ile Türkmen atasözleri de bu durumu desteklemektedir. Türkmen atasözlerine bakıldığında dini bazı kelimelerin aile fertlerine benzetilerek yapıldığı görülmektedir. Aile ile ilgili örtmece sözcüklerin islami etki ve eski inanışlar içerisinde olduğu görülmektedir.

f-)Cinsel anlamda ve kadın ile ilgili yapılan örtmece sözcüklerde genel manada kötü adlandırmalar yer almaktadır. Sözcüklere genel manada bakıldığında kadını aşağılayan cinsel durumlar ortaya çıkmaktadır. Kadının dul olması ya da kısır olması kötü adlandırmalar ile çağrışım yapılarak yeni örtmece sözcükler oluşturulmuştur.

g-) İnsan tabusu eski zamanlardan beri var olmaktadır. Türkmen kaynak kişinin verdiği bilgilerde benzetme yapılarak belli başlı örtmece sözcükler

yapıldığı görülmektedir. Türkmen atasözlerine bakıldığında bu durumu destekler niteliktedir.

ğ-)Hayvanlar ile ilgili yapılan örtmece sözcüklerde benzetme yoluyla yapılan sözcükler göze çarpmaktadır. Kaynak kişisine göre bir kişiden nefret edildiğinde genelde korkulan hayvanları o kişiye benzettiklerini dile getirmiştir. Bu durum Türkmen atasözlerinde de var olması kaynak kişinin verdiği bilgiyi doğrular niteliktedir.

h-)Örtmece sözler ve bunları meydana çıkaran kaynaklar, Türkmen Türklerinin ve Türk dünyasının birbiriyle dil, sosyo-kültür ve psikolojik bağlarını ortaya koymakta, islami toplumların ve islami bazı inanışların birbirlerini etkilediği , aynı zamanda bu noktalarda dünyadaki diğer toplumlarla da benzerlikler görülmektedir.

4.KAYNAKÇA

ACIPAYAMLI, Orhan (1992). “Türk Kültüründe ‘Ad Koyma Folkloru’nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt, Ofset Repromat Matbaası, Ankara

AK, Muammer (2012). “Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Türk Popüler Dindarlığı:Aziz Mahmut Hüdayi Örneği”, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler EnstitüsüFelsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora Tezi,İstanbul

AKDEMİR, Yılmaz (2019). “Nehcü’l-Feradis’te Yer Alan Örtmeceler Üzerine”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 11, Sayı: 23, ss. 79-94.

AKGÜN, Engin (2007). “Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar”, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (2), İstanbul, ss. 139-153.

ARIK, Durmuş (2010). “Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme İle İlgili Uygulamalar: Doğum ve Ölüm Örneği” Dini Araştırmalar, Ocak-Haziran, Cilt: 13, Sayı: 36, ss. 1-20

ATSIZ, Hüseyin Nihal (2017). “Makaleler I”, 4.Baskı, İrfan Yayıncılık, İstanbul.

AYGÜN, Fatma (2016). “Dinin ve ‘Yüce Varlık’ İnancının Kökenine İlişkin Tartışmalara Genel Bir Bakış”, Kelam Araştırmaları Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, ss.203-215.

AZAP,Samet (2016). ‘Yassı Burun Ve Beyaz Deve Hikayeleri’ Dergi park, Cilt 4, Sayı 9,67-78

AXMETOV, Әділ (2015). “Түркі Тілдеріндегі Табу Мен Евфемізмдер”, Ғылым Баспасы, Астана.

BACHOFEN,J.J.(2019). ‘Söylence, Din ve Anaerki ‘ ,Çevirmen: Ş,Şarman, İstanbul: Payel.Bal, G ve Kayabaşı

BARNARD, Alan (2019). “Tarihöncesinde Dil”, Çeviren: Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BAYAT, Fuzuli (2003). “Türk Dili Tarihi Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Dili”, Piramit Yayıncılık, Ankara.

BAYAT, Fuzuli (2004). “Uz-Ğuz-Oğuz Kavim Adının Etimolojisi”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 3, Güz, ss. 71-77.

BAYAT, Fuzuli (2007). “Türk Mitolojik Sistemi 1: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi”, Ötüken, İstanbul.

BAYRAKTAR, Nesrin (2018). “Dil Bilimi”, 6.Basım, Nobel, Ankara.

COŞAR, Asiye Mevhibe (2010). “Türkçede Argonun Örtmeceye Dönüşümü”, International Conference on Turkish Linguistic, 15, Szeged.

ÇAĞIN,Şerife (2019). ‘Resimden Edebiyata Kadın ve Kedi’ , Cilt 17, Sayı 1 ,209-226

ÇAKIR,Ramazan (2014). ‘Türkmen Cenaze Törenlerindeki Ritüeller ve Söylenen Alkışlar: (Türkmenistan Örneği)’ ,Dergi Park, s:205-227

ÇELİK, Cengiz (2011). “Türkiye Türkçesinde Örtmece ve Tabu Kelimeler”, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gazimağusa.

ÇİFTÇİOĞLU ÇABUK, Arzu (2010). “Türkçedeki Örtmece Sözlerin Oluşum Yolları”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 5, ss. 136-160.

DAĞCI, Cengiz (2017). “Korkunç Yıllar”, 23.Basım, Ötüken, İstanbul.

DEMİRCİ, Kerim (2008). “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”, Milli Folklor, Yıl: 20, Sayı: 77, ss. 21-34.

DEMİRCİ, Kerim (2017). “Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler”, 4.Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.

DIYKANBAYEVA, Mayramgül (2009). “Kırgız Türklerinde Ölüm”, Millî Folklor, Yıl: 21, Sayı: 82, ss. 89 -97.

DİAMOND, Jared (2018). “Tüfek Mikrop ve Çelik”, Çeviren: Ülker İnce, Pegasus, İstanbul.

DİAMOND, Jared (2020). “Üçüncü Şempanze”, Çeviren: Çağatay Tarhan, Pegasus, İstanbul.

DURMUŞ, İlhami (2017). “Bozkır Kültür Çerçevesinde At, Göçer-ev ve Demir”, Asya Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 19-34, Ankara.

ELİADE, Mircea (2015). ‘Dinler Tarihine Giriş’, Kabalcı Yayınevi, Çeviren: Lale Arslan

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2011). “Türk Dünyası Üzerine İncelemeler”, 3.Baskı, Akçağ, Ankara.

ERGİN, Muharrem (2015). “Orhun Abideleri”, 49.Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul

ERGİN, Muharrem (2018). “Dede Korkut Kitabı 1-2”, Birleştirilmiş 2.Baskı, TDK Yayınları, Ankara.

FRAZER, James George (1991). “Altın Dal I”, Çeviren: Mehmet H. Doğan, Payel, İstanbul.

FRAZER, James George (2012). “Altın Dal II”, Çeviren: Mehmet H. Doğan, 2.Basım, Payel, İstanbul.

FRAZER, James George (2019). “Ruhun Tehlikeleri ve Tabu”, Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz, Pinhan, İstanbul.

FREUD, Sigmund (1989). “Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar”, Çeviren: Muammer Sencer, Ara Yayıncılık, İstanbul.

FREUD, Sigmund (2015). “Uygarlık Toplum ve Din”, Çeviren: Emre Kapkın, Payel, İstanbul.

FREUD, Sigmund (2018). “Totem ve Tabu”, Çeviren: Elif Yıldırım, Roman Yayınları, İstanbul.

FROMM, Erich (2019). “Psikanaliz ve Din Freud, Jung ve Din Algısı”, Çeviren: Elif Erten, Say, İstanbul

GECEKUŞU,Ahmet (2006). ‘Güzel Adlandırma’ Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi .Elazığ

GÖKÇÜR,Engin (2019),’ Türkmen Türkçesinde Tabu ve Örtmeceye Dayalı Söz Varlığı Üzerine’. Karadeniz Araştırmaları. 64:671-684

GÜNGÖR, Ahmet (2006). “Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine”, A.Ü. Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 29, ss. 69-93, Erzurum.

GÜNGÖR, Ahmet (2014). “Kırgızca Yazılı Basın Dili ve Çeviri Metinleri”, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Güngör, Ahmet; Cailova Güngör, Asel (1998). “Kırgız Atasözleri”, Engin, Ankara.

GÜNGÖR, Harun (2020). “Türk Din Etnolojisi”, 1.Basım, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

GÜRSOY-NASKALİ, Emine (1996). “Sovyet Türk Edebiyatı”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 1, ss. 54-64.

GÜVEN, Sami (2017). “Toplumbilim”, 2.Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

GÜZELSOY,Yusufhan(2021). ‘Kırgız Türkçesinde Örtmece Sözler Üzerine Bir İnceleme’ ,Yüksek Lisans Tezi,Manisa; Celal Bayar Üniversitesi

HARARI, YuvaH Noal (2015). “Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi”, Çeviren: Ertuğrul Genç, Kolektif, İstanbul.

HAWKİNG, Stephen; MLODİNOW, Leonard (2018). “Büyük Tasarım” , 23.Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.

HAYİT, Baymirza (1971). “Türkistan’da Öldürülen Türk Şairleri”, Kardeş Matbaası, Ankara.

İNAN, Abdülkadir (1986). “Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar”, Üçüncü Baskı, TTK, Ankara.

İNAN, Abdülkadir (2018). “Eski Türk Dini Tarihi”, 2.Baskı, Altınordu, Ankara.

- KAFESOĞLU, İbrahim, (1958). ‘Türkmen Adı ,Manası ve Mahiyeti’ Jean Den armağanından Ayır Basım,Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s:121-133
- KARABULUT, Ferhat (2017). “Fonetik Yarıлма ve Fonemik Birleşme: Lamdasız Rotasız Analizinde Fonemik Birleşme”, Türkiye Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi Bildiriler (31 Ekim-1 Kasım 2014), TDK Yayınları, Ankara, ss. 115-136.
- KARABULUT, Ferhat; OSPANNOVA, Gulmira (2013) “Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 2/2, ss. 122-146, Türkiye.
- KARADENİZ, Yasin (2020) . ‘Özbek Türkçesinde Tabu ve Örtmece Sözler’ , Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:13, Sayı:70 ,Nisan
- Kaşgarlı Mahmud, “Divanü Lügat-it-Türk Türk Dili Divanı” (2012). Çeviri, Uyarlama, Düzenleme: BOZKURT, Fuat, Eğitim Kitabevi, Konya.
- KOÇ, Aylin (2010). “Hastalık İsimlerinde Örtmece”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 188, ss. 77-94.
- BAYAT, Fuzuli (2005). “Mitolojiye Giriş”, Karam, Çorum.
- KÖSE, Nerin (1994). ‘Türkmenistan ‘da Gül Senüber Hikayesi’ ,Milli Folklor , Cilt:3, Yıl:6 ,Sayı:21 ,s:52-56
- LEWİN, Roger (2004). “Modern İnsanın Kökeni”, Çeviren: Nazım Özüaydın, TÜBİTAK, Ankara
- MEŞE, Ramazan (2015/6(1). ‘Kuran’da Lanet Kelimesinin Semantik Analizi’ Dergi Park, s: 215- 238
- OSPAANOVA, Gulmira (2015). “Necip Fazıl Kısakürek’in Şiirlerinde Örtmece”, Bilig, Sayı: 75, ss. 177-194.
- OSPAANOVA, Gulmira (2016). “Kazak Türkçesinde Ölümle İlgili Tabu Sözler ve Örtmece Kullanımı”, Milli Folklor, Yıl: 28, Sayı: 109, ss. 162-172.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (1962). “İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış”, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Temmuz-Aralık, Sayı: 3-4, ss. 255-261.

ÖZALP, Ahmet (2017). “Bireylerden Gruplara İnanç Sosyal Psikoloji”, Gece Kitaplığı, Ankara.

ÖZDEN, Halil İbrahim (2014). “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece(Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri”, KMÜ Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 16, Özel Sayı I, ss. 160-165.

ROUX, Jean Paul (1994). “Türklerin ve Moğolların Eski Dini”, Çeviren: Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul.

ROUX, Jean-Paul (2015). “Eski Türk Mitolojisi”, Bilgesu, Ankara.

SAVAŞ, Hasan (2017). “Türk Efsanelerinde Karşılaşılan Tabuların Tasnifi Üzerine Bir Deneme”, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, Aralık, ss. 163-174.

ŞAHİN, Savaş (2019). ‘Türkmen Türkçesinde Ölümle İlgili Örtmece Sözler’ ,Kesit Akademi Dergisi, Sayı:19, 52-55, Türkiye

SKYBREAK, Ardea (2010). “Evrin Bilimi ve Yaratılış Efsanesi Neyin Gerçek ve Neden Önemli Olduğunu Bilmek”, Çeviren: Betül Çelik, Yordam Kitap, İstanbul.

SEVİNÇLİ, Veysi (2016). ‘Türk Kültüründe Alkış/Kargış ve Adilcevaz Örneği’ Dergi Park, s:97-125

ŞİMŞEK, Fitnat (2017). “Paleolitik Dönemde İnsan Türleri”, Uluslararası Amisos Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, Aralık, ss. 66-85, Samsun

TARAKÇIOĞLU, Aslı Özlem (2008). “Afrika Yaratılış Efsaneleri”, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Araştırmaları Kongresi Bildirileri Edebiyat Sorunları ve Çözümleri IV. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.

TEKİN, Talat (1995). ‘Türkmence Türkçe Sözlük’ Türk Dilleri Araştırma Dizisi, Ankara

TEKİN, Talat (2014). “Orhon Yazıtları”, TDK Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat (2016). “Orhon Türkçesi Grameri”, TDK Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat; ÖLMEZ, Mehmet (2003). “Türk Dilleri Giriş”, 2.Baskı, Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi: 2, İstanbul.

TOR, Gülseren (2021). ‘Ölmek ve Ölüm Üzerine Bir Çeşitlenme’, Littera Turca ,Littera Turca Journal Of Turkish Language and Literature,7/4, 1546-1560

TÖRE, Meral.(2017). ‘Türkmencenin Morfofonolojisi’ Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Ankara

TURAN, refik(2016). ‘Sovyet Türkmenistanı’ndan Bağımsız Devlete Türkmenistan ‘ da Tarih Öğretimi ‘ Journal Of Human Sciences

TÜRKMEN, Seyfullah ‘ Türkçedeki Örtmece Sözler’ Karadeniz Araştırmaları , Cilt:6, Sayı:23 Güz 2009 ,s.131-140

ULUOĞLU, Murat; ULUOĞLU, Suzan (2012). “Çağdaş Rusçada Güzel Adlandırmalar”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Temmuz, ss. 78-85, Türkiye.

UYGUR, Ceyhun Vedat.(?). ‘Karakalpak Kültüründe Tabu ve Örtmeceler’, Kültür ve Turizm Bakanlığı ,s.355-368

UZUN, Gülsine (2020). “Kırgız Türkçesinde Ölüm ile İlgili Örtmece ve Tabu Sözler”,Söylem Filoloji Dergisi, 5 (1), Haziran, ss. 226-238.

ÜSTÜNER, Ahat (2009). “Örtmece Sözlerle İlgili Terimler”, Turkish Studies, Volume: 4/8, ss. 166-176.

YAŞA, Recep (2016). “Türklerde Animist Düşüncenin Yansımaları: Kürek Kemiği ve Aşık Kemiği Falı”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı:3, ss. 1-25

YILMAZ, M. Ali (2008). ‘Kazaklarda Batıl İnanışlar’ Dergi Park, Cilt 17, Sayı 3, 417-430

KAYNAK KİŞİLER

KAYNAK KİŞİSİ 1:DÖWRAN DEWLATOW, 1992, Türkmenistan

KAYNAK KİŞİSİ 2:FRANGİZA ISHCHANOVA ,1995, Türkmenistan

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

‘Ýaşyň uzak bolsun, görjegin govy bolsun (
 <https://galamdas.com/2018/10/02/kyyamatlyk-dogan-nury-seyidow/> e-tarih)
(Erişim:05.05.2019).

(<https://annagurban.com/tm/terjimeler/1474.html>) (Erişim:05.05.2019)

Guljan Batyrowa:ejemjan uzak ýa-
şa(<https://www.youtube.com/watch?v=g8g23WCrOC8>;) (Erişim:15.01.2022:19:38)

‘Mutlu ol mutlu ol büyüktür ülkem benim’
(<https://www.youtube.com/watch?v=4Z7l7-Wz4AI>) (Erişim:15.01.2022:22.35)

(<https://islamansiklopedisi.org.tr/cin>) (Erişim::16.01.2022:23.00)

(<https://gatygorme1991.wordpress.com/2016/11/03/turkmen-halkinda-inanclar-irimler/>) (Erişim::16.01.2022:23.06)

(<https://islamansiklopedisi.org.tr/haremeyn>) (Erişim:17.01.2022:19.21)

‘vatana vefalı olmak-büyük babalarımızın önemli vasiyeti’ (TRT TÜRKMENİS-
TAN,HABER GİRİŞİ:15.01.2022;
<https://www.trt.net.tr/turkmen/turkmenistan/2019/01/04/watana-wepaly-bolmak-ata-babalarymyzyn-mukaddes-wesyeti-1118915>) (<https://jeyhun.news/tk/uzarlik-peydaly-osumlik/>) (Erişim::18.01.2022:16.28)

(<http://newashgabat.com/2021/02/10/icsen-cay-bolar-gownejay/?lang=tm>) (Eri-
şim:18.01.2022:16.56)

(<https://www.yashlar.gov.tm/item/2881>) (Erişim::18.01.2022:17.06)

’(<https://www.saglyk.org/makalalar/sagdyn-durmus/umumy/90-copantelppek.html>)
(Erişim::18.01.2022:17.20)

(<https://ashgabat.in/2020/10/14/dermanlyk-hasiyetli-igde/>) (Erişim::18.01.2022:17.31)

(<https://sozluk.gov.tr/>) (Erişim:18.01.2022:00.03)

(<https://www.trt.net.tr/turkmen/taryhyn-su-guni/2020/12/20/taryhda-20-nji-dekabr-1548173>) (Erişim:18.01.2022:02.54)

(<https://tk.wikipedia.org/wiki/Gyzylja>) (Erişim:20.01.2022:17:58)

(<https://tk.wikipedia.org/wiki/In%C3%A7kesel>) (Erişim::20.01.2022:18.48)

(<https://tr.glosbe.com/tk/tr/Urgyny>) (Erişim::20.01.2022:19.04)

(<https://parstoday.com/tk/news/iran-i3382>) (Erişim:20.01.2022:19.08)

(<https://k.ogren-sen.com/t%C4%B1p/260/index.html?page=24>) (Erişim::20.01.2022:01.08)

(<http://www.ajapsozluk.com/dictionary/turkmen-russian/jalata%C3%BD>) (Erişim:20.01.2022:01.14)

(<https://progres.online/medeniyyet/adamlar/pespal-ise-berlen-adamy>) (Erişim:20.01.2022:01.18)

(<https://tr.glosbe.com/tk/tr/samsyk>) (Erişim:20.01.2022:01.30)

(<https://www.samdan.com.tr/saglik/2018/01/02/yeni-yilin-bereket-sembolu-nar>) (Erişim::23.01.2022 :01.09)

(<https://islamansiklopedisi.org.tr/kible>) (Erişim:23.01.2022:02.02)

(<https://turklehceleri.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/hepsi/anlam/al>) (Erişim :07.08.2022;17.10)

(<https://turklehceleri.org/en/dictionary/all/define/%C5%9Fe%C3%BDtan>) (Erişim:07.08.2022:17:56)

(<https://tr.wikipedia.org/wiki/Senkretizm>) (Erişim:13.11.2022 ,21.00)

(https://www.psikonet.com/id-ego-superego_nedir-125.html;) (Erişim:13.11.2022;21.30)

(<https://lisadaniele.gen.tr/turkmen-adının-kökeni-nedir/>) (Erişim:10/01/2023; 01.55)

(<https://bpakman.wordpress.com/turk-dunyasi/gunumuz-turkleri-turk-devletleri/turkistan-turkleri/turkmenler-kimdir/>) (Erişim:;10.01.2023 ;02.00)

(<https://temeltarih.blogspot.com/2021/03/turkmenistan.html>) (Erişim:;10.01.2023;02.19)

(<https://www.turkcenindirilisi.com/turk-dunyasi/turk-dunyasini-taniyalim-turkmenistan-cumhuriyeti-h6625.html>) (Erişim:;23.02.2023;16.34)

(<https://www.edebi.net/index.php/kardes-edebiyatlar/6093-turkmen-edebiyati>) (Erişim;23.02.2023;17.00)